

ISSN 1810-8636

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»

№3(65), 2021

Алматы, 2021

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
№3(65), 2021

Бас редактор:
БУРИБАЕВ Е.А. з.ғ.д., проф.

Бас редактордың орынбасары:
Төлеубекова Б.Х. з.ғ.д., профессор

Редакциялық алқа мүшелері:
Сабиқенов С.Н.

з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.,

Тайторина Б.А. з.ғ.д., профессор (Алматы),

Цепелев В.Ф. з.ғ.д., РФ ИМ академиясы
профессоры (Мәскеу),

Муратова Н.Г. з.ғ.д., проф.,

Казан мемлекеттік университеті,

«Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының
меңгерушісі (Қазан),

Джон Берк. доктор права, «Таллинн»
университетінің ректоры (Эстония),

Мухамеджанов О.З. з.ғ.д., проф.,

Ташкент Мемлекеттік Заң Университеті
(Өзбекстан),

Хлус А.М. з.ғ.к., доцент, Беларусь
мемлекеттік университеті (Минск),

Самарин В.И. з.ғ.к., доцент, Беларусь
мемлекеттік университеті (Минск),

Жатқанбаева А.Е. з.ғ.д., проф. (Алматы),

Хамзина Ж.А. з.ғ.д., проф. (Алматы),

Шелухин С.И. доктор PhD,

Джон Джэй Нью-Йорк университетінің
профессоры (АҚШ),

Ежевский Д.О. з.ғ.к., доцент,

Ресей халықтар достастығы

университеті конституциялық құқық
және конституциялық сотта іс жүргізу
кафедрасының доценті (Мәскеу)

Жауапты хатшы:

Калкаева Н.Б. з.ғ.к., қ.проф.

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2021

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде 2021 жылы наурыздың 19-да тіркелген №KZ73VPY00033635

Басуға 22.09.2021. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 15 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 233.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

**М а з м ұ н ы
С о д е р ж а н и е
C o n t e n t**

Журнал редакциясының бағаны.....	5
Колонка редакции журнала.....	6
Editorial column.....	7

**ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW**

Белхожаева Д.Ж., Жомартқызы А., Байсымакова Д.С. Жұмыскердің еңбек құқықтарын сот арқылы қорғау мәселелері.....	8
Белхожаева Д.Ж., Жомартқызы А., Байсымакова Д.С. Вопросы судебной защиты трудовых прав работников Belkhozhaeva D.Zh., Zhomartkyzy A., Baisymakova D.S. Issues of judicial protection of workers ' labor rights	

Исабаева Ж.Н. Жұмыскерлердің демалысқа құқықтарын қорғау тәсілдері.....	13
Исабаева Ж.Н. Способы защиты прав работников на отдых Issabayeva Zh. Ways to protect the rights of employees to rest	

Тұрлыханқызы Қ. Еңбек дауларын сотта қараудың тәртібі.....	18
Тұрлыханқызы К. Порядок судебного рассмотрения трудовых споров Turlykhanqyzy K. Procedure for judicial review of labor disputes	

**ШЕТЕЛ ҚҰҚЫҒЫ
ЗАРУБЕЖНОЕ ПРАВО
FOREIGN LAW**

Мухамеджанов О.З., Бурибаев Е.А. Избирательное законодательство в Республике Узбекистан: развитие и совершенствование его демократических основ.....	25
--	----

Мухамеджанов О.З., Бурибаев Е.А. Өзбекстан Республикасындағы сайлау заңнамасы: оның демократиялық негіздерін дамыту және жетілдіру Mukhamedzhanov O.Z., Buribayev Ye. Electoral legislation in the Republic of Uzbekistan: development and improvement of its democratic foundations	
--	--

Nguyen Van Dung. Ensuring the principle of litigation in Vietnamese criminal proceedings.....	33
---	----

Нгуен Ван Дунг. Вьетнамдық қылмыстық іс істеріндегі соттар принципін қамтамасыз ету	
---	--

Нгуен Ван Дунг. Обеспечение принципа судебного разбирательства в уголовном производстве Вьетнама	
--	--

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№3(65), 2021

Главный редактор:
БУРИБАЕВ Е.А. д.ю.н., проф.

Зам. главного редактора:
Толубекова Б.Х. д.ю.н., профессор

Члены редколлегии:
Сабикенов С.Н. д.ю.н., академик НАН РК,
профессор,

Тайторина Б.А. д.ю.н., проф. (Алматы),
Цепелев В.Ф. д.ю.н., профессор Академии
МВД РФ (Москва),

Муратова Н.Г. д.ю.н., проф., зав.
кафедрой «Уголовный процесс» Казанский
государственный университета (Казань),

Джон Берк. доктор Права, ректор
университета «Таллинн» (Эстония),

Мухамеджанов О.З. д.ю.н., проф.,
Ташкентского Государственного
Юридического Университета
(Узбекистан),

Хлус А.М. к.ю.н., доцент, Беларусский
государственный университет (Минск),

Самарин В.И. к.ю.н., доцент, Беларусский
государственный университет (Минск),

Жатканбаева А.Е. д.ю.н., проф. (Алматы),

Хамзина Ж.А. д.ю.н., проф. (Алматы),
Шелухин С.И. доктор PhD, профессор
Нью-Йорского университета Джон Джэя
(США),

Ежевский Д.О. к.ю.н., доцент кафедры
конституционного права и
конституционного судопроизводства
Российского университета дружбы
народов (Москва)

Ответ. секретарь:
Калкаева Н.Б. к.ю.н., асс. проф.

© Казахский национальный педагогический университет
им. Абая, 2021

Зарегистрировано в Министерстве
информации и общественного развития
Республики Казахстан
19.03.2021 г. №KZ73VPY00033635

Подписано в печать 22.09.2021.
Формат 60x84 1/8. Объем 15 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 233.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.
КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат» Казахского
национального педагогического
университета имени Абая

Nguyen Van Dung. Vietnam with human rights assurance issues..... 42
Нгуен Ван Дунг. Вьетнамдағы адам құқығының кепілдігі мәселелері
Нгуен Ван Дунг. Вьетнам с вопросами обеспечения прав человека

Караходжаева Д.М., Бурханова Л.М. Особенности осуществления реформ частной собственности на землю в Республике Узбекистан..... 51

Караходжаева Д.М., Бурханова Л.М. Ўзбекистан Республикасында жерге жеке меншік реформаларын жүзеге асыру ерекшеліктері

Karakhodzhaeva D.M., Burkhanova L.M. Features of implementation of reforms of private ownership of land in the Republic of Uzbekistan

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО CIVIL LAW

Меирбекова Г.Б. Кәсіпкерлік қызмет және оның құқықтық нысаны..... 60

Меирбекова Г.Б. Entrepreneurial activity and its legal form
Meirbekova G.B. Предпринимательская деятельность и ее правовая форма

Тайторина Б.А., Бейсенбаева М.Т. Қазақстан Республикасының энергетика саласындағы өзін-өзі реттейтін ұйымдардың құқықтық мәртебенің ерекшелігі 64

Тайторина Б.А., Бейсенбаева М.Т. Специфика правового статуса саморегулируемых организаций Республики Казахстан в сфере энергетики

Taitorina B.A., Beissenbayeva M.T. Conceptualization of the institute of Public service and legal regulation of Public service labor

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ LAW-ENFORCEMENT ACTIVITY

Ерлан А. Прокурорский надзор и пути повышения его эффективности..... 74

Ерлан А. Прокурорлық қадағалау және оның тиімділігін арттыру жолдары

Erlan A. Prosecutorial supervision and ways to enhance its effectiveness

Khvedelidze T.B., Toleubekova B.Kh. Temporal aspects of the application of special accounts in operative-investigative activity..... 77

Хведелидзе Т.Б., Толубекова Б.Х. Жедел-іздістіру қызметінде арнайы есепке алуды қолданудың жедел аспектілері

Хведелидзе Т.Б., Толубекова Б.Х. Темпоральные аспекты применения специальных учетов в оперативно-розыскной деятельности

Abai Kazakh National Pedagogical
University

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№3(65), 2021

Editor in chief:
BURIBAYEV Ye.A. *doctor of law, professor*

Executive Editor:
Toleubekova B.Kh. *doctor of law, professor*

The editorial board members:
Sabikenov S.N. *academician, doctor of law,
professor,*

Taitorina B.A. *doctor of law, professor
(Almaty),*

Tsepelev V.F. *doctor of law, professor
(Moscow),*

Muratova N.G. *doctor of law, professor
(Kazan),*

John Burke. *doctor of law (PhD) (Estonia),*

Mukhamedzhanov O.Z. *doctor of law,
professor, Tashkent State Law University
(Uzbekistan),*

Hlus A.M. *candidate of law.,
associate professor (Minsk),*

Samarin V.I. *candidate of law.,
associate professor (Minsk),*

Zhatkanbayeva A.E. *doctor of law,
professor (Almaty),*

Khamzina Zh.A. *doctor of law, professor
(Almaty),*

Cheloukhine S. *PhD, professor law police
science and criminal justice John Jay College
of criminal Justice The City University of
New York,*

Yezhevsky D.O. *candidate of law.,
associate professor (Moscow)*

Answer. secretary:

Kalkayeva N.B. *candidate of law.,
associate professor*

© Abai Kazakh National Pedagogical
University, 2021

Registered with the Ministry of Information
and Social Development of the
Republic of Kazakhstan
19.03.2021 г. №KZ73VPY00033635

Signed to print 22.09.2021
Format 60x84 1/8.

Volume 15 publ.literature
Edition 300 num. Order 233.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat» Kazakh National
Pedagogical university after Abai

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ УГОЛОВНОЕ ПРАВО CRIMINAL LAW

Рахимова Г.Н. Қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазалардың қолданылу негіздері..... 82

Рахимова Г.Н. Основания применения наказаний, не связанных с изоляцией от общества

Rakhimova G.N. Grounds for applying punishments that are not related to isolation from society

Садыков А.Ж., Тулкинбаев Н.А. Еркіндіктегі өмір жағдайларына бейімдеу үшін бостандыққа шыққан тұлғалардың жеке басын зерттеудің сұрағына..... 89

Садыков А.Ж., Тулкинбаев Н.А. К вопросу изучения личности освобожденных лиц для адаптации к условиям жизни на свободе

Sadykov A.Zh., Tulkinbaev N.A. On the issue of studying the personality of released persons for adaptation to the conditions of life in freedom

Тулкинбаева Ш.Ж. ҚАЗ мекемелерінде ұсталатын сотталғандарды жұмысқа орналастырудың өзекті аспектілері..... 98

Тулкинбаева Ш.Ж. Актуальные аспекты трудоустройства осужденных, содержащихся в учреждениях УИС

Tulkinbaeva Sh.Zh. Actual aspects of employment of convicts held in institutions of the penal enforcement system

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL PROCEEDING

Толубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Новые методологические подходы к формированию трехзвенной модели уголовного процесса..... 104

Толубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Қылмыстық процестің үш буынды моделін қалыптастырудың жаңа әдіснамалық тәсілдері

Toleubekova B.Kh., Khvedelidze T.B. New methodological approaches to the formation of a three-tier model of criminal procedure

Авторлар туралы мәлімет..... 113

Information about authors..... 114

Сведения об авторах..... 115

Журнал редакциясының бағаны

Қазіргі Қазақстан бүкіл әлемдік қоғамдастықпен бірге пандемиямен және оның салдарымен күрес үдерістерімен байланысты күрделі кезеңдерді бастан өткеруде. Ұйымдастырушылық-басқарушылық, әкімшілік-құқықтық, сот, білім беру, банк-қаржы және басқа да қызмет салаларының үлкен көлемі қашықтықтан жүзеге асырылды. Қазақстан бұрын алған цифрландыру курсы 2020 жылдың 16 наурызынан бастап Қазақстан Республикасы Президенті Қ.К. Тоқаевтың Жарлығымен елімізде енгізілген төтенше жағдай кезінде орынды және сұранысқа ие болды. Цифрлық технологиялардың артықшылықтарын әлем халықтары жоғары бағалады.

Цифрлық технологияларды қолданудың оң нәтижелерімен қатар Әкімшілік құқық бұзушылықтармен, азаматтық даулармен, қылмыстық құқық бұзушылықтармен байланысты туындайтын бірқатар құқықтық қатынастарды құқықтық реттеудің проблемалық мәселелері анықталды. Қалыптасқан жағдай құқықтық саланы цифрландырудың ғылыми негіздерін әзірлеуді табандылықпен талап етеді. Жалпы проблемалармен қатар, дәлелдемелерді жинау және азаматтық, әкімшілік және қылмыстық істер бойынша дәлелдемелер базасын қалыптастыру, сот төрелігін қашықтықтан жүзеге асыру, Цифрлық технологиялар негізінде іс жүргізу құжаттары мен сот шешімдерін қалыптастыру кезінде цифрлық технологияларды қолданудың салалық аспектілері туындайды. Дәлелдемелер теориясы Қазақстанның сот және құқық қорғау жүйелерін реформалаумен бірге пайда болған жаңа институттар мен ұғымдардың мәніне әдіснамалық көзқарастардағы үлкен олқылықтарды анықтайды.

Қылмыстық сот төрелігінің үш буынды моделін әзірлеу және енгізу туралы мәселе өзектендірілуде. Мәселені белгілеу ұйымдық-басқарушылық және субъектілердің мәртебесін нақты құқықтық регламенттеуге дейінгі және жаңа модель жағдайында қылмыстық сот ісін жүргізуді жүзеге асыру кезеңдеріндегі бірқатар проблемаларды қозғайды. Қылмыстық сот ісін жүргізудің үш буынды моделінің тұжырымдамасы бірқатар ұстанымдар бойынша даулы сипатқа ие, бұл қолданыстағы қылмыстық процестік заңнамасының, қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысы бар өзге де заңдардың жекелеген ережелерін жетілдіруге бағытталған заңнамалық нұсқаларды жетілдіру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстарды әзірлеу үшін (мысалы, «Прокуратура туралы» ҚРЗ, «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» ҚРЗ, «Құқық қорғау қызметі туралы» ҚРЗ, «Арнаулы мемлекеттік органдар туралы» ҚРЗ және т.б.)

Журнал редакциясы мықты теоретиктер мен тәжірибелік мамандар ұсынған Қазақстанның заң корпусы елімізде және әлемдік қоғамдастықта болып жатқан өзгерістер арнасында жасампаздық нормашығармашылыққа белсенді түрде қосылатынына үміт білдіреді. Азаматтық ұстаным осы заңгердің өзекті мәселелерді құқықтық құралдармен талқылаудан және шешуден тыс қалуына мүмкіндік бермейді. Біз құқық – жалпы мемлекеттік саясатты іске асырудың ең күшті және тиімді құралы екендігіне нық сенімдіміз. Қазақстанның мемлекеттік саясаты шынайы құқықтық мемлекет құру идеясын жан-жақты нығайтуға және дамытуға бағытталған.

Журнал редакциясы Сізге, біздің авторларға және оқырмандарға, сіздің жақындарыңызға, магистранттар мен докторанттар сияқты жаңадан келген заңгерлерге, тәжірибелі тәжірибешілерге амандық, сіздің жолыңызда туындайтын проблемаларды құқықтық құралдармен сәтті еңсеру, Сіздің азаматтық ұстанымыңызға, патриотизм рухына және Отанға қызмет етуге дайындыққа сәйкес біздің қоғамда әрқашан лайықты орын алуды тілейді.

Ізгі тілекпен және құрметпен, журнал редакциясы.

Колонка редакции журнала

Современный Казахстан вместе со всем мировым сообществом переживает непростые времена, связанные с процессами борьбы с пандемией и ее последствиями. Большой объем организационно-управленческой, административно-правовой, судебной, образовательной, банковско-финансовой и иных сфер деятельности осуществлялись в дистанционном режиме. Ранее взятый Казахстаном курс на цифровизацию оказался более чем уместным и востребованным в условиях чрезвычайного положения, введенного в стране указом Президента Республики Казахстан К. К.Токаевым с 16 марта 2020 года. Преимущества цифровых технологий народы стран мира оценили по достоинству.

Наряду с позитивными результатами применения цифровых технологий выявились проблемные вопросы правовой регламентации ряда правоотношений, возникающих во взаимосвязи с административными деликтами, гражданскими спорами, уголовными правонарушениями. Сложившаяся ситуация настоятельно требует разработки научных основ цифровизации правовой сферы. Наряду с общими проблемами возникают отраслевые аспекты применения цифровых технологий при собирании доказательств и формировании доказательственной базы по гражданским, административным и уголовным делам, при дистанционном отправлении правосудия, формировании процессуальных документов и судебных решений на основе цифровых технологий. Теория доказательств обнаруживает большие пробелы в методологических подходах к сущности новых институтов и понятий, возникших вместе с реформированием судебной и правоохранительной систем Казахстана.

Актуализируется вопрос о разработке и внедрении трехзвенной модели уголовного правосудия. Постановка задачи затрагивает комплекс проблем, начиная от организационно-управленческих и заканчивая конкретной правовой регламентацией статусов субъектов и этапов осуществления уголовного судопроизводства в условиях новой модели. Концепт трехзвенной модели уголовного судопроизводства по ряду позиций носит спорный характер, что является основанием для разработки научно обоснованных предложений по усовершенствованию законодательных вариантов, направленных на усовершенствование отдельных положений действующего уголовно-процессуального законодательства, иных законов, имеющих отношение к уголовному судопроизводству (например, ЗРК «О прокуратуре», ЗРК «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», ЗРК «О правоохранительной службе», ЗРК «О специальных государственных органах» и др.).

Редакция журнала выражает надежду на то, что юридический корпус Казахстана, представленный сильными теоретиками и практическими специалистами, активно включается в созидательное нормотворчество в русле происходящих изменений в стране и мировом сообществе. Гражданская позиция не позволяет настоящему юристу оставаться в стороне от обсуждения и решения насущных проблем правовыми средствами. Мы с вами твердо убеждены в том, что право – самое сильное и эффективное средство реализации общегосударственной политики. Государственная политика Казахстана направлена на всемерное укрепление и развитие идеи построения истинно правового государства.

Редакция журнала желает вам, нашим авторам и читателям, и вашим близким, начинающим юристам в лице магистрантов и докторантов, опытным практикам благополучия, успешного преодоления правовыми средствами возникающих на вашем пути проблем, всегда занимать достойное место в нашем обществе сообразно вашей гражданской позиции, духу патриотизма и готовности служить отечеству.

С наилучшими пожеланиями и уважением, редакция журнала.

Editorial column

Today's Kazakhstan, along with the rest of the world community, is experiencing difficult times related to the processes of combating the pandemic and its aftermath. A large volume of organizational and administrative, administrative and legal, judicial, educational, banking and financial and other spheres of activity has been carried out remotely. Kazakhstan's earlier course towards digitalization turned out to be more than appropriate and in demand in the conditions of the state of emergency introduced in the country by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan K.K. Tokayev from March 16, 2020. The digital technology benefits have been appreciated by the peoples of the world.

Alongside with the positive results of digital technology application, problematic issues of legal regulation of a number of legal relations arising in connection with administrative torts, civil disputes and criminal offences have emerged. This situation urgently requires the development of a scientific basis for the digitalization of the legal sphere. Along with general problems, sectoral aspects of the application of digital technologies in collecting evidence and forming evidence in civil, administrative and criminal cases, in the remote administration of justice, in the formation of procedural documents and court decisions based on digital technologies are emerging. The theory of evidence reveals large gaps in methodological approaches to the essence of new institutions and concepts that emerged along with the reform of judicial and law enforcement systems in Kazakhstan.

The development and implementation issue of a three-tier model of criminal justice is being updated. The posing of the problem touches upon a complex of problems beginning with organizational and administrative ones and finishing with a specific legal regulation of subjects' statuses and stages of criminal proceedings in the conditions of the new model. The concept of three-link model of criminal proceedings is controversial in some positions, which is the reason for development of scientifically based proposals to improve legislative options aimed at improving certain provisions of existing criminal procedural legislation, other laws related to criminal proceedings (e.g. the Law "On prosecution", the Law "On judicial system and status of judges of the Republic of Kazakhstan", the Law "On law enforcement service", the Law "On special state

The editorial board hopes that the legal community of Kazakhstan, represented by strong theoreticians and practitioners, actively engages in creative law-making in line with the ongoing changes in the country and the world community. A civic position does not allow a true lawyer to stay away from discussing and solving urgent problems by legal means. We are strongly convinced that the law is the strongest and most effective tool for implementing a state-wide policy. The state policy of Kazakhstan is aimed at strengthening and developing the idea of building a true law-governed state.

The editorial board wishes you, our authors and readers and your close ones, beginning lawyers in the face of undergraduates and graduates, experienced practitioners prosperity, successful overcoming of problems arising on your way by legal means, always occupy a worthy place in our society according to your civil position, the spirit of patriotism and readiness to serve the Motherland.

With best wishes and respect, the editorial board.

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW

МРНТИ:10.63.59

УДК:331.109

Д.Ж. Белхожаева¹, А. Жомартқызы², Д.С. Байсымакова¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

²Қазақ Ұлттық аграрлық зерттеу университеті

ЖҰМЫСКЕРДІҢ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫН СОТ АРҚЫЛЫ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада жұмыскерлердің еңбек құқықтарын сот арқылы қорғау мәселелері қарастырылған. Жұмыскерлердің еңбек құқықтарын сот арқылы қорғау мәселесі зерттеушілердің назарын ешқашан тоқтатпайтын ғылыми мәселелердің бірі болып табылады, өйткені еңбек қатынастары қазіргі қоғамның өмірі мен өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады. Мақаланың тақырыбы өзекті болып табылады, өйткені сот арқылы қорғау кемшіліктерге қарамастан ең тиімді болып табылады, мысалы, көптеген жағдайларда жұмыскер жұмыс берушімен туындаған қақтығысқа және қазіргі қоғам жағдайында жұмыс орнын жоғалтуға байланысты өз құқықтарын қорғаудың мұндай тәсілінен бас тартады. Осыған байланысты жұмысшылардың аз ғана пайызы қорғаудың осы түрін қолданады.

Түйін сөздер: еңбек, еңбек құқығы, еңбекті қорғау, сот, соттық қорғау, жұмыскер, жұмыс беруші.

D.Zh. Belkhozhayeva¹, A. Zhomartkyzy², D.S. Baisymakova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

²Kazakh National Agrarian University

ISSUES OF JUDICIAL PROTECTION OF WORKERS ‘ LABOR RIGHTS

Abstract

This article considers the judicial protection of the labor rights of employees. The problem of judicial protection of workers ' labor rights is one of those scientific problems that will never cease to attract the attention of researchers, since labor relations are an integral part of the life and existence of modern society. The topic of the article is relevant, since judicial protection is the most effective, despite the existing shortcomings, such as, for example, in many cases, an employee refuses such a method of protecting his rights due to a conflict with the employer and the likely loss of a workplace in modern society. In this regard, only a small percentage of employees use this form of protection.

Keywords: labor, labor law, labor protection, court, judicial protection, employee, employer.

Д.Ж. Белхожаева¹, А. Жомартқызы², Д.С. Байсымакова¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

²Казахский национальный аграрный университет

ВОПРОСЫ СУДЕБНОЙ ЗАЩИТЫ ТРУДОВЫХ ПРАВ РАБОТНИКОВ

Аннотация

В данной статье рассмотрена судебная защита трудовых прав работников. Проблема судебной защиты трудовых прав работников относится к числу тех научных проблем, которые никогда не перестанут привлекать внимание исследователей, так как трудовые отношения являются неотъемлемой частью жизни и существования современного общества. Тема статьи является актуальной, так как судебная защита является наиболее эффективной, несмотря на имеющиеся недостатки, как, например, во многих случаях работник отказывается от такого способа защиты своих прав из-за возникающего конфликта с работодателем и вероятной потерей рабочего места в условиях современного общества. В связи с этим только малый процент работников использует данную форму защиты.

Ключевые слова: труд, трудовое право, охрана труда, суд, судебная защита, работник, работодатель.

Әрбір қазіргі заманғы құқықтық мемлекеттің міндеті адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау ғана емес, сонымен бірге оларды қорғау болып табылады, бұл қажеттілік құқықтың кез келген саласында көрініс табады және заңнамалық деңгейде бекітіледі.

Еңбек құқығы саласының ерекшелігіне байланысты, оның ішінде жұмыскерлердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға қатысты өзіндік ерекшеліктер бар екенін атап өтуге болады. Тиісінше, еңбек құқығына тән ерекшеліктер қорғаудың құқықтық әдістеріне тікелей әсер етеді. Жұмыскер өз құқықтарын заңмен рұқсат етілген қорғаныс құралдарының көмегімен заңды мінез-құлық арқылы да, құзыретті органдарға жүгіну арқылы да өз бетінше қорғай алады.

Жұмыскерлердің еңбек құқықтарын сот арқылы қорғау мәселесі зерттеушілердің назарын ешқашан тоқтатпайтын ғылыми мәселелерінің бірі болып табылады, өйткені еңбек қатынастары қазіргі қоғамның өмірі мен өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады. Бұл тақырыпта көптеген ғылыми зерттеулер бар, олар осы мәселенің әртүрлі теориялық және практикалық аспектілерін ұсынған. Дегенмен, еңбек құқықтарын қорғау әдісін таңдауға қарамастан, жұмыс берушімен қарым-қатынас әлі де шиеленісе түсуде, сондықтан сотқа жүгінуден аулақ болу керек, өйткені бұл әдіс қолданыстағы заңнама негізінде қызметкердің құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын тиімді және толық қамтамасыз етеді.

Еңбек құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау құқығы еңбек қатынастары субъектінде оның құқықтары немесе заңды мүдделері бұзылған кезде пайда болады және кез-келген жағдайға қарамастан жүзеге асырылады, өйткені ол әркімнің сот арқылы қорғалуға конституциялық құқығының ажырамас бөлігі болып табылады. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының: «әрбір адам конституциямен немесе заңмен берілген құқықтары бұзылған жағдайда құзыретті ұлттық соттардың құқықтарын тиімді қалпына келтіруге құқығы бар», - деген ережеге сүйенеді [1].

Сот арқылы қорғау еңбек құқықтарының қорғалуының және олардың мызғымастығының негізгі кепілі болып табылады. Бұл, ең алдымен, мемлекеттік органдардың да, жеке тұлғалардың да кез-келген бұзушылықтардан қорғауға бағытталған. Сот – бұл мемлекеттің, оның органдары мен лауазымды тұлғаларының қызметін құқықтық арнаға енгізе алатын орган.

Сот арқылы қорғау – бұл мемлекеттік және құқықтық қорғаудың бір түрі, өйткені оны тек сот мемлекеттік орган ретінде жүзеге асырады және оны жүзеге асырған кезде соттар заңның негізгі нысаны ретінде заңды басшылыққа алады [2].

Қазақстан Республикасының Конституциясы құқықтық мемлекеттің юрисдикция институты ретінде сот қорғауының мәнін анықтайтын құқықтық нормалардың тұтас кешенін қарастырады [3]. Ол соттық қорғаудың бағыттарын, тиісті сот қызметінің түрлерін және соттық қорғауды іске асыру заңдылығының кепілдіктерін айқындайды. Сот арқылы қорғалу құқығы негізсіз бұзушылықтардың алдын алуға қызмет етуге тиіс. Кез келген заңдық маңызы бар шешімдер мен шешімдер сот тәртібімен шағымдануға жатады.

Еңбек ету құқығын іске асыруға байланысты әрекеттер (немесе әрекетсіздік) Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің [4] ережелеріне сәйкес жұмыскер заңмен тыйым салынбаған барлық тәсілдермен еңбек құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға құқылы, оның негізгілерінің бірі-қорғау үшін сотқа жүгіну тәсілі болып табылады.

Сот арқылы қорғау әмбебап және кең таралған деп танылуы керек, қазіргі тәжірибеде құқықтың әртүрлі салаларында қарастырылған субъективті құқықтарды, бостандықтар мен заңды мүдделерді қорғаудың тәсілі, өйткені ол кез-келген құқықтық қатынастар субъектілеріне тән.

Жұмыскерлердің еңбек құқықтарын сот арқылы қорғаудың ерекшеліктері еңбек дауын сотта қарау процесі еңбек құқығының нормаларымен ғана емес, сонымен қатар әртүрлі принциптерге негізделген азаматтық іс жүргізу құқықтарымен де реттелінеді.

Сот арқылы қорғалу құқығын жүзеге асыра отырып, қызметкерлер сот арқылы қорғауды жүзеге асырудың белгілі бір проблемаларына тап болады. Көбінесе сотта еңбек дауын қарау екі жылға дейін созылады, әсіресе сараптама тағайындау қажет болған жағдайда. Бұдан басқа, бұл Қазақстандағы кемелердің үлкен жүктемесіне байланысты. Сот процестері кейінге қалдырылып, кейінге қалдырылуда. Бұл қызметкерлердің өз құқықтарын қорғау үшін соттарға жүгінгісі келмеуін тудырады.

Кейбір зерттеушілер бұл мәселені шешу үшін Қазақстанда еңбек даулары жөніндегі мамандандырылған соттар құру керек (мұндай соттар Германияда бар), сонда жұмыскерлердің сот қорғауына қолжетімділігі толық көлемде іске асырылатын болады деп мәлімдейді.

Сот арқылы қорғау құқығын іске асырудағы тағы бір мәселе – қызметкерлердің құқықтық сауатсыздығы. Көбінесе олар жұмыс берушінің өз құқықтарын мүлдем бұзатындығын білмейді, сотқа немесе басқа органдарға жүгіну құқығын білмейді, ал егер олар сотқа жүгінсе, олар сотта өз құқықтарының бұзылуының дәлелдерін ұсына алмайтындығында көрінетін сот процесінде өз құқықтарын өз бетінше қорғай алмайды.

Іске асыру мәселелеріне қарамастан, бұзылған еңбек құқықтарын сот арқылы қорғау еңбек құқықтарын қорғаудың ең тиімді және кең таралған әдісі болып табылады. Бұл сот арқылы қорғау әр қызметкерге қол жетімді екендігімен анықталады, өйткені бұзылған еңбек құқықтарын қорғау туралы талап арыздарға ҚР заңнамасына сәйкес мемлекеттік баж салынбайды, жұмысқа қайта алу туралы істерді қараудың және шешудің қысқартылған мерзімі (жұмысқа қайта алу туралы істер бір ай өткенге дейін қаралады, ал азаматтық істі аудандық сотта қараудың жалпы мерзімі екі ай болған кезде), сот шешімін дереу орындау мүмкіндігі қызметкерге еңбек дауының әлсіз жағы ретінде, өз құқықтарын қорғауға ұмтылу. Сондай-ақ, қызметкер сотқа жүгінген кезде, көп жағдайда бірінші адамның талаптары соттың толық немесе ішінара қанағаттандырылуына жатады.

Алайда, көптеген жұмысшылар үшін бұзылған еңбек құқығын сот қорғауының барлық тартымдылығына қарамастан, сотқа жүгіну өте маңызды шара болып табылады. Мысалы, жұмыс беруші тарапынан жағдайдың диктатурасы, негізінен шағын қалалар мен ауылдық жерлерде жұмысқа орналасу мүмкіндігінің болмауы сияқты себептер қызметкердің жұмысты сақтап қалғысы келіп, еңбек құқықтарының ықтимал шектеулеріне төзуге мәжбүр болуына алып келеді. Әрине, бұған ерекше жағдайлар бар, бірақ көп жағдайда жұмысшылар жұмысқа немесе лауазымға қауіп төндірмеуді жөн көреді.

Еңбек құқықтарын қорғауға байланысты тағы бір проблема сот органдарының халықаралық-құқықтық нормаларды жеткіліксіз пайдалануы болып табылады. Қазақстандық заңнамасының едәуір көлеміне және көбінесе судьялардың нақты халықаралық актілерді қолдана алмауына қарамастан, елдің Жоғарғы Соты сот төрелігін жүзеге асыруда халықаралық құқықтық нормаларды қолдану қажеттілігін көрсетеді. Сонымен қатар, ҚР Жоғарғы Соты қаулысында адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың практикасын ескере отырып, Еуропалық конвенцияны соттардың қолдану қажеттілігін қосымша атап көрсетеді. Еңбек қатынастарына қатысты бұл ұсынысты орындау кейде судьялардың Халықаралық еңбек ұйымының ратификацияланған конвенцияларының мәтіндерінің болмауына байланысты қиынға соғады. Жалпы юрисдикция соттары нақты істерді қарау кезінде адамның еңбек құқықтарының халықаралық стандарттарын тікелей реттеуші ретінде сирек қолданатындығына назар аударады.

Мұндай тәжірибе ҚР-да осы нормаларды қолдану тәжірибесі әлі жеткілікті жинақталмағанымен түсіндіріледі. Бұл жеткіліксіз құқықтық қорғауға әкелуі мүмкін екені түсінікті. Өз кезегінде, мемлекет сот қорғауына жүгіну үшін кең мүмкіндіктер ұсынады. ҚР Конституциясы еліміздің әрбір азаматының заңмен белгіленген еңбек дауларын шешу тәсілдерін пайдалана отырып, жеке еңбек дауларына құқығын таниды. Азаматтардың өз құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі жалпы кепілдіктер ҚР Конституциясында бекітілген. Осы баптарға сәйкес әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарын заңмен тыйым салынбаған барлық тәсілдермен қорғауға құқығы бар, сонымен қатар әркімге оның құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғауға кепілдік беріледі.

Қазақстан Республикасы Азаматтық процестік кодексіне [5] орай, сот арқылы қорғау кем дегенде үш компоненттің болуын болжайтын күрделі әлеуметтік-құқықтық құбылыс болып табылады:

- материалдық және іс жүргізу құқығының дамыған жүйесімен белгіленген шекаралар мен тәртіпте сот төрелігін жүзеге асыру жолымен құқықтар мен заңды мүдделерді қорғауды жүзеге асыруға арналған арнаулы мемлекеттік органдар жүйесі;

- әрбір мүдделі тұлғаның бұзылған немесе даулы құқықты немесе заңмен қорғалатын мүддені қорғау мақсатында сотқа жүгіну құқығы іске асырылатын сот төрелігіне еркін қол жеткізу азаматтардың, ұйымдардың, ҚР құқықтары мен мүдделерінің, заңды тұлғалардың және субъектілер және азаматтық, еңбек немесе өзге де құқықтық қатынастар болып табылатын басқа да тұлғалардың бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау мақсатында істерді соттың дұрыс және уақтылы қарауы және шешуі.

Еңбек кодексінде еңбек құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау мәселелеріне арналған арнайы бөлім жоқ. Алайда еңбек қатынастарымен байланысты қандай да бір құқықтарды сотқа жүгіну жолымен қорғау туралы ҚР ЕК көптеген баптарда айтады. Еңбек заңнамасында айтылғандай, еңбек саласында кемсітушілікке ұшырады деп санайтын адамдар бұзылған құқықтарды қалпына келтіру, материалдық зиянды өтеу және моральдық зиянды өтеу туралы сотқа жүгінуге құқылы.

ҚР ЕК сотқа шағымдану құқығы қарастырылған: еңбек шартын жасасудан бас тарту; жұмысқа қабылдау кезіндегі сынақ нәтижесі бойынша еңбек шартын бұзу; жеке деректерді өңдеу және қорғау кезінде жұмыс берушінің заңсыз әрекеттері немесе әрекетсіздігі [4].

Еңбек шарты тараптарының (қызметкер мен жұмыс берушінің) сотқа жүгіну құқығы туралы ҚР ЕК еңбек тәртібіне, еңбек шарты тараптарының материалдық жауапкершілігіне, еңбекті қорғауға және басқа да бөлімдерге арналған баптарында айтылған. Сотқа еңбек шарты тараптарының ғана емес, өзге де органдар мен лауазымды адамдардың әрекеттеріне шағым жасалуы мүмкін.

Мысалы, мемлекеттік еңбек инспекторларының шешімдеріне ҚР Бас мемлекеттік еңбек инспекторына немесе сотқа, ал бас мемлекеттік еңбек инспекторының шешімдеріне даулы қатынастар регламенттелген тиісті ережелерді іріктеу кезінде сотқа шағымдану құқығы

көзделеді, сот қолданыстағы заңнамамен салыстырғанда жұмыскердің жағдайын нашарлатпау қағидатын негізге алады. Осылайша, сот жергілікті нормативтік актіге (оның жеке ережесіне) немесе ұжымдық шартқа (келісімге), еңбек шартына тиісті баға беруге және осы акт қолданылуға жататынын немесе оны заңсыз (негізсіз, қолданыстағы заңнамамен салыстырғанда қызметкердің жағдайын нашарлататын) деп тану керектігін анықтауға міндетті.

Қазіргі уақытта мемлекеттік құпияға байланысты істерді қоспағанда, еңбек қатынастарынан туындайтын еңбек даулары бойынша барлық істер аудандық соттың қарауына жатады.

Азаматтық іс жүргізу заңнамасында, егер еңбек дауын қарау мемлекеттік құпияға байланысты ақпаратты пайдалану қажеттілігін тудырса, онда мұндай істер ҚР соттарына жатады деп көзделген. Соттың еңбек дауларын қарау тәртібі азаматтық іс жүргізу заңнамасымен, бірақ ҚР ЕК белгіленген ережелерді ескере отырып анықталады.

Еңбек құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау ерекшеліктерін түсіну үшін ҚР Жоғарғы сот Пленумының қаулысына жүгінген жөн, онда еңбек істерінің ведомстволық бағыныстылығы мен соттылығы, соттардың әртүрлі мәселелер бойынша еңбек дауларын шешудің жалпы ережелері туралы бірқатар құнды түсіндірмелер беріледі.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, сот қорғаудың өзіндік ерекшеліктері бар екенін атап өтуге болады. ҚР Конституциясында белгіленген сот арқылы қорғалу құқығына барлығына (азаматтарға да, басқа тұлғаларға да) кепілдік беріледі және еңбек шарты тараптарының, мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының кез келген әрекеттері мен шешімдеріне қандай да бір шектеусіз сотқа шағым жасауға құқық беріледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 *Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы 10 желтоқсан 1948 ж.* // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>

2 *Хамзин А.Ш., Хамзина Ж.А., Жапақов С.М. Қазақстанның Еңбек құқығы. Оқулық. – Алматы, 2019. – 204 б.*

3 *Қазақстан республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 ж.* <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

4 *Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 23 қараша 2015 ж.* <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>

5 *Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі 31 қазан 2015 ж.* – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>

МРНТИ:10.63.37

УДК: 331.31; 331.32; 349.235

Ж.Н. Исабаева¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті

ЖҰМЫСКЕРЛЕРДІҢ ДЕМАЛЫСҚА ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ТӘСІЛДЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада еңбек құқығындағы жұмыскерлердің демалысқа құқықтарын қорғау тәсілдері қарастырылады. Еңбек құқығында демалыс уақытының құқықтық реттелуі негізінен Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексімен және жұмыс берушінің ішкі локалдық актілерімен реттеледі, сондықтан да демалу құқығы жұмыскерлердің өзінің еркімен пайдаланатын негізгі құқықтарының бірі болып табылады. Еңбек құқықтарын қорғау-бұл мемлекеттік органдар, қоғамдық ұйымдар, сондай-ақ еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғау арқылы жүзеге асырылатын еңбек құқықтарын еркін және тиісті түрде іске асыруды қамтамасыз ету және олардың бұзылуына қарсы күрес үшін қолданылатын шаралардың кешенді жүйесі.

Түйін сөздер: демалу құқығы, жұмыс беруші, жұмыскер, еңбек шарты, қорғау тәсілдері, ішкі еңбек тәртіп ережелері.

Zh. Issabayeva¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

WAYS TO PROTECT THE RIGHTS OF EMPLOYEES TO REST

Abstract

This article discusses ways to protect the rights of employees of rest time in labor law. The legal regulation of rest time in labor law is mainly regulated by the Labor Code of the Republic of Kazakhstan and internal local acts of the employer, therefore, the right to rest is one of the basic rights that employees enjoy at their discretion. The protection of labor rights is a complex system of measures applied to ensure the free and proper exercise of labor rights and to combat their violations, carried out by State bodies, public organizations, as well as through self-defense of labor rights.

Keywords: the right to rest, employer, employee, employment contract, methods of protection, internal labor regulations.

Ж.Н.Исабаева¹

¹ Казахский Национальный Педагогический университет им. Абая

СПОСОБЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ РАБОТНИКОВ НА ОТДЫХ

Аннотация

В данной статье рассматриваются способы защиты прав работников времени отдыха в трудовом праве. Правовое регулирование времени отдыха в трудовом праве в основном регулируется Трудовым кодексом Республики Казахстан и внутренними локальными актами работодателя, поэтому право на отдых является одним из основных прав, которыми работники пользуются по своему усмотрению. Защита трудовых прав — это комплексная система мер,

применяемых для обеспечения свободной и надлежащей реализации трудовых прав и борьбы с их нарушениями, осуществляемая государственными органами, общественными организациями, а также посредством самозащиты трудовых прав.

Ключевые слова: право на отдых, работодатель, работник, трудовой договор, способы защиты, правила внутреннего трудового распорядка.

Адамның еңбек қатынастарында демалу құқығы оны қорғаудың белгілі бір тетігінсіз маңыздылығын жоғалтады. Заңды терминнің мағынасы тек демалыс құқығын құқықтық қорғау, яғни құқық нормаларын қолданумен немесе қолданумен байланысты қорғаныс болатындығын есте ұстаған жөн. Қорғауды басқа (заңсыз) нысандары (мысалы, баспасөздегі жарияланымдар, аштық жариялау) осы терминнің шеңберінен тыс. Сондай – ақ, демалу құқығының субъектісі қызметкер екенін және осы құқықтың пайда болу сәті еңбек шартын жасасу сәті (тиісінше, тоқтату сәті – еңбек шартының тоқтатылуы) екенін атап өткен жөн. Бұл ретте, тынығу құқығын қорғау мерзімінің аяқталу кезі ол бұзылған кезден бастап үш жылдық мерзім болып табылады (Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 178-бабы) [1].

Демалу құқығын қорғау ретінде тәртіп бұзушыларға (жұмыс берушілерге, олардың өкілдеріне) тәртіптік жазаларды, әкімшілік және қылмыстық жазаларды қолдануды түсіну айтарлықтай қиындық тудырады. Бұл сұраққа дұрыс жауап беру үшін демалыс құқығын қорғаудың оны бұзғаны үшін жауапкершілікпен арақатынасын, сондай-ақ демалыс құқығын қорғау мен қорғаудың арақатынасын зерттеу қажет.

Сөздің тар мағынасында демалу құқығын қорғау оны бұзған жағдайда ғана мүмкін болады, яғни қызметкерге демалыс уақыты берілмеген немесе дұрыс берілмеген жағдайда. Бұл жұмыс берушінің міндеттері бөлігінде демалыс уақытының құқықтық қатынастарының мазмұнын бұзу, оны құқықтық құралдармен қорғаудың құқықтық негізі болып табылады. Сонымен бір мезгілде құқық бұзушылық (немесе оның құрамы) заңды жауаптылықтың негізі болып табылады.

Осылайша, жұмыскердің демалу құқығын қорғау және оны бұзғаны үшін жауапкершілік бір-бірімен тығыз байланысты. Көп жағдайда біз бірдей құқықтық құбылыстың әртүрлі аспектілері туралы айтамыз және демалыс құқығын қорғау көбінесе жұмыс берушінің жауапкершілігі арқылы жүзеге асырылады. Мысалы, соттың қызметкерге моральдық зиянды өтеуді талап етуі оның демалу құқығын қорғаудың тәсілі болады, ал жұмыс беруші үшін бұл құқық бұзушылық үшін заңды жауапкершілік болады.

Құқық теориясында бұл мәселе даулы болып қала береді және кез-келген заңды мәжбүрлеу ("мәжбүрлеу") заңды жауапкершілік деп саналуы керек деген пікір бар [2]. Жауапкершіліктің мұндай түсіндірмесі демалыс құқығын бұзғаны үшін жауапкершіліктің сәйкестігі және демалыс құқығын құқықтық қорғау туралы қорытындыға әкеледі. Алайда, кез-келген заңды мәжбүрлеуді жауапкершілік ретінде қарастыруға болмайды. Жауапкершілік құқық бұзушы үшін белгілі бір жағымсыз салдарды болжайды деген көзқарас дұрыс болып көрінеді. Заңның мәтіні де осындай көзқарасты қолдайды. Еңбек кодексінің 14-бабы: "Қазақстан Республикасы Еңбек заңнамасының бұзылуына кінәлі тұлғалар Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауапты болады".

Қазақстан Республикасының заңдарында (атап айтқанда, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінде, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде) азаматтық, әкімшілік және қылмыстық жауаптылық белгіленген.

Демалу құқығын қорғау ретінде "жазалау" (репрессивті) шараларын қолдануды қарастыруға бола ма немесе демалу құқығын қорғау тек "қалпына келтіру" (компенсаторлық) жауапкершілік аясында ғана мүмкін бе деген сұрақ туындайды. Біз бірінші көзқараспен бөлісеміз. Оны негіздеу үшін субъективті құқықтарды "қорғау" мен оларды "қорғаудың" арақатынасын қарастырған жөн. Құқықтарды "қорғау" және құқықтарды "қорғау" синонимдер

ме, әлде бұл терминдер әртүрлі мағынаға ие. Бұл сұрақтың жауабы екіжақты болуы мүмкін және осы терминдер пайдаланылатын контекстке, атап айтқанда, "қорғауға" және "қорғауға" жататын құқықтардың салалық тиістілігіне байланысты болады.

Заң әдебиетінде "құқықтарды қорғау" термині әртүрлі мағынада қолданылады. Сонымен, А. С. Макевкина "құқықтарды қорғаудың" үш мағынасын атайды: 1) "құқықтарды іске асырудың қалыпты барысын қамтамасыз ететін шаралардың бүкіл жиынтығы", "тек құқықтық ғана емес, сонымен бірге экономикалық, саяси, ұйымдастырушылық және басқа сипаттағы шаралар"; 2) "қорғаудың құқықтық шаралары "кең мағынада," олардың көмегімен... құқықтық қатынастардың қалыпты, бұзылмаған жай-күйінде дамуы қамтамасыз етіледі, мысалы, субъектілердің азаматтық құқық қабілеттілігін бекіту, міндеттер белгілеу және т.б., сондай-ақ бұзылған немесе даулы құқықтар мен мүдделерді қалпына келтіру"; 3) құқықтарды қорғау " тек заңмен көзделген, қалпына келтіруге немесе тануға бағытталған құқықтар... оларды бұзу немесе даулау кезінде құқықтар мен мүдделерді қорғау" [2].

Еңбек құқығының ерекшелігі-мемлекеттік және жеке құқық және шарттық элементтерінің айқын үйлесуі. Еңбек шартын азаматтық түсіндірудің ең дәйекті жақтаушылары да еңбек құқығындағы жеке және қоғамдық-құқықтық принциптердің үйлесімін мойындады. Бұл, атап айтқанда, жұмысшылардың демалу құқығын қорғау ретінде еңбек заңнамасының сақталуын мемлекеттік қадағалау мен бақылауды түсінуден көрінеді. Мысалы, мемлекеттік еңбек инспекциясы жеке заңды емес, жалпы әлеуметтік міндеттерді шешеді.

ҚР Еңбек Кодексінің 192-бабында айқындалған инспекцияның негізгі міндеттері жалпы әлеуметтік ауқымда қойылады және жариялы-құқықтық сипатқа ие болады. Инспекцияға берілген құқықтық мәжбүрлеудің негізгі құралы құқық бұзушыларды әкімшілік жауапкершілікке тарту мүмкіндігі болып табылады. Демалу құқығын қорғау үшін әкімшілік санкциялар қолдану мүмкін емес, сонымен бірге санкциялар қолдану қылмыстық деп танылмайды.

Сондықтан жұмыскерлердің демалу құқығын бұзуға кінәлі адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тарту қызметкерлердің демалу құқығын қорғау ретінде қарастырылуы керек. Сонымен қатар, кінәлілерді қылмыстық жауапкершілікке тарту (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 152-бабы бойынша) қызметкердің заңды мүддесі болып табылады, оны айыптау жағында кең құқықтар берілген қылмыстық сот ісін жүргізуде қорғауға құқылы.

Қазақстан Республикасының заңнамасының үлкен олқылығы жалпы еңбек құқықтарын және атап айтқанда демалыс құқықтарын қорғау тәсілдерін регламенттеудің болмауы болып табылады. Біз еңбек қатынастарында практикада қолданылатын демалыс уақытына құқықты қорғау тәсілдеріне негізделетін боламыз. Еңбек кодексінің 14-бабында еңбек заңнамасын бұзғаны үшін тәртіптік жауапкершілік туралы ғана емес, сондай-ақ қызметкерлердің құқықтарын сот арқылы қорғау туралы, еңбек инспекцияларының осы құқықтарды қорғауы туралы да айтылмайды.

Сонымен бірге, ҚР Еңбек Кодексінің 5-тарауы «еңбек тәртібі» дербес құқықтық институтын қамтиды. "Еңбек тәртібі", онда тәртіптік жазалау шараларына бірнеше баптар қарастырылған, ал көтермелеу шараларына арнайы бап қарастырылмаған, бірақ қолданыстағы Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексінің 23-бабының 6- тармақшасында жұмыс берушінің негізгі міндеттерінің бірі ретінде қарастырылған.[3].

Жұмыскерлердің құқықтарын қорғау және жауапкершіліктің басқа шараларын, соның ішінде демалу құқығын бұзудың алдын алуға бағытталған шараларды қолданбауға негіз жоқ. Мәселенің мұндай шешімі теориялық тұрғыдан дұрыс және заңға негізделген ғана емес, сонымен бірге іс жүзінде пайдалы болып көрінеді. Бұл жұмыскерлердің демалу құқығын қорғауды осы құқықтардың бұзылуына байланысты қолданылатын және оларды қорғауға бағытталған құқықтық мәжбүрлеу шараларының бүкіл жиынтығын қамтитын тұтас жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Демалу құқығын қорғаудың маңызды белгілерін қарастыра отырып, біз оның түсінігін анықтауға келеміз. Жұмыскерлердің демалу құқығын қорғау - бұл заңды әрекетке бағытталған:

а) бұзылған демалыс уақытын қалпына келтіру;

б) оны іске асырудағы кедергілерді жою (мысалы, күндізгі үзілісте тамақ ішуге жағдай болмаған кезде);

в) осы құқықты бұзу арқылы келтірілген зиянды өтеу немесе оның орнын толтыру (зиян келтірілген мөлшерде өтеледі, ал заңда көрсетілген немесе соттың қалауы бойынша айқындалған сомада өтеледі);

г) демалу құқығын бұзудың алдын ал (оның ішінде тәртіптік, әкімшілік немесе қылмыстық санкциялар қолдану арқылы).

Демалу құқығын қорғау еңбек құқығының нормаларын қолданумен, демалу құқығын бұзғаны үшін жауапкершілікпен, еңбекті қорғаумен және жұмыскерлердің мүдделерін қорғаумен тығыз байланысты. Алайда, ол өз тәуелсіздігін сақтай отырып, осы ұғымдардың ешқайсысына енбейді. Еңбекті құқықтық реттеу тетігінде демалу құқығын қорғау орны туралы мәселе ерекше назар аударуға тұрарлық.

Құқық теориясында қалыптасқан субъективті құқықтарды қорғауды, атап айтқанда, қызметкерлердің демалу құқығын қорғауды құқықтық реттеу тетігін дәстүрлі түсінуде тиісті көңіл бөлінбейді. Құқық бұзушылық болған жағдайда, бұзылған құқықты қорғауға емес, заңды жауапкершілікке баса назар аударылады. Бұл дұрыс емес болып көрінеді, өйткені демалу құқығын қорғау сөздің қатаң мағынасында жауап бермейтін заңды мәжбүрлеу құралдарының көмегімен мүмкін болады (мысалы, инспектордың еңбек заңнамасының бұзылуын жою туралы бұйрығы).

Осыған байланысты құқықтық реттеу тетігіне қатысты бірқатар қалыптасқан теориялық ережелер пысықтауды, назарды теріс құқықтық салдарлардан (жауапкершіліктен) позитивтіге ауыстыруды (құқықтық тәртіпті қалпына келтіру, бұзылған құқықтарды қорғау) талап етеді. Жауапкершілік құқықтық тәртіпті қалпына келтірудің бір ғана әдісі болып табылады және демалыс құқығын қорғаудың барлық қолданыстағы нысандарқамтымайды. Жоғарыда көрсетілгендей, жұмыскерлердің демалу құқығын бұзғаны үшін кез-келген жауапкершілік оларды қорғау ретінде қарастырылуы мүмкін

Жұмыскерлердің демалу құқығын қорғау құқық бұзушылыққа байланысты туындайтын құқықтық қатынастардың аясында жүзеге асырылады. Еңбек құқығы шеңберіндегі бұл құқықтық қатынастар құқықтың басқа салаларына тән емес бірқатар ерекшеліктерге ие. Осы ерекшеліктердің бірі-бұзылған құқықты қорғау үшін заңды мәжбүрлеуді жүзеге асыру кезінде құқықты қолдану мен пайдаланудың үйлесімі. Бұл ретте мемлекет соттар мен әкімшілік органдар атынан құқық қолдану (юрисдикциялық) функциясын орындайды.

Әсіресе, өзін-өзі қорғауды ерекше атап өткен жөн- еңбек құқығын қорғау әдісі Қазақстанда, ал басқа елдерде (АҚШ, Франция, Ресей және т.б.) заңдарда бекітілген қызметкерлердің практикада жиі қолданылатын әдісі. Құқықтың өзін-өзі қорғауын сөздің қатаң мағынасында қолдану деп санауға болмайды, бұл тек заңды қолдану, бірақ бұл форма айқын қорғаныс сипатына ие.

Жұмыскерлердің демалу құқығын ұжымдық және қоғамдық қорғау кезінде уәкілетті юрисдикциялық органдардың құқықты қолдануы да, еңбек ұжымдары мен қоғамдық бірлестіктерге берілген құқықтарды пайдалануы да мүмкін. Сонымен қатар, мұндай жағдайда құқықты пайдалану рәсім ережелерімен шектеледі және оны қолданумен тығыз байланысты. Демалу құқығын қорғау жүзеге асырылатын құқықтық қатынастардың тағы бір ерекшелігі - қорғаудың формалары мен әдістерінің көптігі. Демалу құқығын бірдей бұзу сот талқылауының, ұжымдық дау-дамайдың, кәсіподақ пен мемлекеттік бақылаудың мәні және құқықты өзін-өзі қорғаудың негізі болуы мүмкін. Бұл жағдайда істің қозғалысы қандай-да бір ерікті шешіммен анықталмайды – демалу құқығын қорғау субъектілерінің көпшілігіне (соттан

басқа) өз бастамасы бойынша әрекет ету құқығы беріледі, ал көп жағдайда олар бір-бірімен келісуге міндетті емес. Сол іс бір уақытта әртүрлі мемлекеттік және қоғамдық органдардың өндірісінде болуы мүмкін. Бұл ереже тиісті құқықтық тәртіпті сақтау үшін қажетті біркелкілік пен құқықтық сенімділіктің болмауына байланысты әрдайым қолайлы бола бермейді. Сондықтан әр түрлі құқық субъектілерінің қызметін үйлестіру мәселесі өзекті болып қала береді.

Бұл жағдайда кейде жанжалды шешуге бағытталған юрисдикциялық (құқық қорғау) қызмет жүзеге асырылады. Алайда, көптеген жағдайларда біз сөздің қатаң мағынасында юрисдикция туралы емес, квази-үкім шығару қызметі туралы айтып отырмыз, өйткені уәкілетті органдар құқық нормаларын қолданумен, құқықтық біліктілікпен және т.б. емес, қайшылықты мүдделердің ақылға қонымды тепе-теңдігін ескере отырып, дауды шешу үшін қажетті әділ және ақылға қонымды шараларды қолданады және тараптардың құқықтары мен міндеттерін анықтайтын ішкі нормативтік құқықтық акт болып табылады.

Демалу құқығын қорғау ұғымын, оның маңызды белгілері мен еңбек қатынастарын құқықтық реттеу механизміндегі орнын түсіне отырып, оның еңбек құқығы жүйесіндегі орнын түсіну қажет. "Демалыс құқығын қорғау" - бұл еңбек құқығының категориясы ғана емес. Бұл термин құқықтық нормалардың жиынтығын білдіреді. Бұл тұрғыда жұмысшылардың демалу құқығын қорғау мыналарды білдіреді:

- а) демалу құқығын қорғаудың негізгі нысандары,
- б) осы нысандарға тән құқықтық мәжбүрлеу құралдары;
- в) рәсім ережелері.

Бұл жүйенің негізінде қызметкердің заңмен тыйым салынбаған барлық тәсілдермен демалу құқығын қорғауға материалдық құқығы жатыр.

Бұл құқық заңда белгілі бір дәрежеде реттелген әртүрлі нысандарда жүзеге асырылады. Тиісті нормалар (негізінен іс жүргізу және рәсімдік нормалар) қызметкерлердің демалу құқығын қорғау жүйесінің институционалдық бірлігін білдіреді. Жұмыскерлердің демалу құқығын қорғау жүйесінің элементтері осы мағынада қорғаудың нақты нысандары болып табылады (соттық қорғау, мемлекеттік қадағалау және бақылау, ұжымдық Нысандар, өзін-өзі қорғау және т.б.).

Бұл құқық заңмен белгілі бір дәрежеде реттелген әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылады: белгіленген демалыс уақытын қалпына келтіру, үстеме ақы төлеу, зиянды өтеу және т.б. бұл нормалар (материалдық-құқықтық) жұмысшылардың демалу құқығын қорғау жүйесінің функционалды бірлігін құрайды.

Жүйені құрайтын қорғаныс құқығы ерекше назар аударуға тұрарлық. Соңғы уақытқа дейін құқықтық теорияда тәуелсіз "қорғаныс құқығының" болуы күмән тудырды. Дәстүрлі доктринаға сәйкес "қорғау құқығы" тәуелсіз субъективті құқық ретінде қарастырыла алмайды, бұл кез-келген материалдық субъективті құқықтың құрамдас бөлігі, ажырамас қасиеті, оны мемлекеттік мәжбүрлеу арқылы қамтамасыз ету.

Шынында да, егер олар арқылы жүзеге асырылатын мүмкіндік құқықтық мәжбүрлеу шараларымен қамтамасыз етілмесе, кез-келген субъективті құқық туралы айту екіталай. Мұндай мүмкіндік тек нақты мүмкіндік болады, бірақ субъективті құқық емес. Бұл кез-келген субъективті құқықтың негізін құрайтын құқықтық норма мен объективті құқық ұғымынан туындайды.

Әрбір субъективті құқықтың ажырамас қасиеті ретінде "қорғау құқығын" дәстүрлі түсіндіру құқықтық теорияның қарапайым принциптеріне негізделген және жалғыз мүмкін болып көрінетін сияқты. Алайда, мұндай түсіндіру жиынтықта үлкен практикалық маңызы бар бірқатар нақты сұрақтарға жауап бермеді. Сонымен, бұзылған құқық көбінесе түпнұсқаға ұқсас емес басқа Заңға айналатыны атап өтілді. Мысалы, демалыс күнін алмаған қызметкер сотта демалыс күнін емес, материалдық және моральдық өтемақы талап етуге құқылы.

Жаңа субъективті құқықтардың пайда болуын айтуға болады: 1) үстеме ақы төлеу құқығы; 2) моральдық зиянды өтеу құқығы. Бұл құқықтарды тәуелсіз "қорғау құқығы" ретінде қарастыруға болады. Бұл құқықтардың ерекшелігі-олардың қорғаныс қатынастары аясында пайда болуы, олардың құқық бұзушылықпен және ретроспективті құқықтық жауапкершілікпен байланысы. Л. А. Хамзина атап өткендей, бастапқы (бұзылған) құқықтан алынған құқықтар оған ұқсас емес [4].

"Қорғау құқығын" тәуелсіз субъективті құқық ретінде түсіну нақты қолданыстағы құқықтық шындықты дұрыс көрсетеді, сонымен қатар тиісті әлеуметтік қатынастарды жан-жақты реттеуге мүмкіндік береді. Қазіргі кезеңде еңбек құқығында дербес "қорғау құқығы" тұжырымдамасы кеңінен танылған. Осыған байланысты ҚР Еңбек Кодексінде жұмыскерлердің еңбек құқықтарын қорғау туралы реттелмеген бөлімінің болмауы еңбек қатынастарын реттеуде қолайсыз жағдайларға әкелуі мүмкін.

Сонымен қатар, "жұмыскерлердің демалу құқығын қорғау", "еңбек дауларын шешу" және "еңбек заңнамасын бұзғаны үшін жауапкершілік" терминдерінің арақатынасы анық емес. Көрсетілген қиындықтар "жұмыскерлердің демалыс құқығын қорғау" проблемасының теориялық тұрғыдан жеткіліксіз

Бұл құқықтың объектісі қандай да бір тәсілмен бұзылған демалу құқығын қорғаудың өзі болып табылады (демалу уақытын белгілеу немесе қалпына келтіру; демалу уақытын өзгерту; қызметкерлердің пайдасына ақшалай өндіріп алу; демалу құқығын тану; демалу үшін жағдай жасау міндетін орындау; қызметкерлердің демалыс кезіндегі құқықтарына нұқсан келтіретін нормативтік әзірленуімен түсіндіріледі деп санаймын. Осы мәселелерді дұрыс шешудің бастапқы теориялық ережелерін демалыс құқығын қорғау құқығын іске асырудың мазмұнын, құрылымын және нысандарын зерттеу нәтижесінде алуға болады. құқықтық актіні жарамсыз деп тану; демалу құқығын бұзудың жолын кесу; демалу құқығын бұзудың алдын алу және т.б.).

Демалу құқығын қорғау құқығымен қатар, жұмыскерлердің демалыс уақытын жақсарту үшін күресуге біртектес құқығы танылады. Бұл құқықтың объектісі демалыс жағдайларын жақсарту емес, бұл үшін заңмен тыйым салынбаған кез-келген әдістер мен құралдарды пайдалану болып саналуы керек.

Қорғау құқығының субъектісі құқығы бұзылған қызметкер болып табылады. Аталған мәжбүрлеу шараларын қолдану құзыретіне кіретін уәкілетті адамдар демалу құқығын қорғау субъектілері болып табылады (олардың қатарына жұмыскерлермен қатар түрлі мемлекеттік және қоғамдық органдар мен лауазымды адамдар жатады).

Бұл жағдайда жұмыскерлердің демалу құқығын қорғаудың жария-құқықтық міндеті қызметкердің өзіне тиесілі қорғау құқығын пайдалануына қарамастан болады.

Демалу құқығын қорғаудың негізі-бұл құқықты бұзу. Жұмыскерлердің экономикалық мүдделері үшін, оның ішінде мәжбүрлеу құралдарын (мысалы, ереуілдер) пайдалана отырып күрес жұмыс берушілер тарапынан қандай да бір құқық бұзушылықтар болмаған кезде де мүмкін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы №268-ХІІІ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> (өтініш берген күн 25.08.2021).

2. Макевкина А.С. *Понятие охраны труда по российскому трудовому праву: дис. ... канд. юрид. наук.* – Барнаул, 2005. – 175 с.

3. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (өтініш берген күн 25.08.2021).

4. Хамзина Л.А. *Производные правоотношения в трудовом праве: дис. ... канд. юрид. наук.* – Алматы, 2002. – 164 с.

МРНТИ:10.63.59

УДК:331.109

Қ. Тұрлыханқызы¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН СОТТА ҚАРАУДЫҢ ТӘРТІБІ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі жағдайда жұмыскерлердің еңбек құқықтарын қорғауға бағытталған еңбек заңнамасын дамыту және жетілдіру қажеттілігі, оның ішінде жеке еңбек дауларын сотта қарау тәртібі мен ерекшеліктеріне байланысты азаматтардың еңбек құқықтарын қорғаудың маңызды және тәсілдері туралы айтылған.

Сонымен бірге, Қазақстандағы еңбек құқықтық қатынастарына қатысушылар ҚР Конституциясына, сондай-ақ Еңбек кодексінің нормаларына, Қазақстан Республикасының заңдары мен өзге де нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес айқындалатын құқықтармен бостандықтардың кең шеңберіне ие екендігі. Жұмыскерді жұмысқа қайта алу туралы еңбек дауларын қарау ерекшеліктерін айқындау және сот практикасын талдау заңдылықты сақтауға және соттардың құқық нормаларын біркелкі қолдану, сондай-ақ азаматтардың еңбек ету құқығы сияқты әлеуметтік-экономикалық құқығын қорғау көрсетілген.

Түйін сөздер: еңбек дауы, еңбек шарты, қызметкер, жұмыс беруші, жұмыскер, жеке еңбек дауы, сот тәртібі.

K. Turlykhanqyzy¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

PROCEDURE FOR JUDICIAL REVIEW OF LABOR DISPUTES

Abstract

The article deals with the need to develop and improve labor legislation aimed at protecting the labor rights of employees in modern conditions, including the important and ways to protect the labor rights of citizens in connection with the procedure and features of judicial review of individual labor disputes.

At the same time, participants in labor relations in Kazakhstan have a wide range of rights and freedoms defined in accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan, as well as the norms of the Labor Code, laws and other regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan. The determination of the specifics of the consideration of labor disputes on the reinstatement of an employee at work and the analysis of judicial practice showed the observance of the rule of law and the uniform application of legal norms by the courts, as well as the protection of such socio-economic rights of citizens as the right to work.

Keywords: labor dispute, labor contract, employee, employer, employee, individual labor dispute, judicial procedure.

К.Турлыханкызы¹

¹ Казахский национальный педагогический университет им. Абая

ПОРЯДОК СУДЕБНОГО РАССМОТРЕНИЯ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Аннотация

В статье говорится о необходимости развития и совершенствования трудового законодательства, направленного на защиту трудовых прав работников в современных условиях, в том числе о важных способах защиты трудовых прав граждан в связи с порядком и особенностями судебного рассмотрения индивидуальных трудовых споров.

Вместе с тем, участники трудовых правоотношений в Казахстане имеют широкий круг прав и свобод, определяемых в соответствии с Конституцией РК, а также нормами Трудового кодекса, законами и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан. Определение особенностей рассмотрения трудовых споров о восстановлении работника на работе и анализ судебной практики показали соблюдение законности и единообразное применение судами норм права, а также защиту таких социально-экономических прав граждан, как право на труд.

Ключевые слова: трудовой спор, трудовой договор, работник, работодатель, работник, индивидуальный трудовой спор, судебный порядок.

Жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы еңбек туралы заңды қолдану, бұрын жұмыскер мен жұмыс беруші арасында реттелмеген жеке еңбек, ұжымдық шарттардың орындалуы туралы алауыздықтар — еңбек даулары деп танылады. Еңбек дауларын туғызатын жағдайлар әр түрлі. Бұл объективтік сипаттағы факторлар болуы мүмкін: нарықтық экономикаға көшуге, мемлекеттік меншікті жекешелендіруге, жекелеген кәсіпорындардағы өндірістің жағдайына және соған байланысты қызметкерлердің жұмыстан босатылуына орай, республикада қалыптасқан әлеуметтік - экономикалық жағдайлардан меншік иесінің жұмыс беруші кәсіпорындарда, ұйымда ауысуы және басқалар. Бұл субъективтік сипаттағы себептер: өндірістің ұйымдастырылуын, қызметкерлердің бірлесе еңбек ету мүддесін камтамасыз ететін әкімшілік-басқару аппаратындағы адамдардың қателіктері, біліксіздігі; кәсіпорындардың басшы құрамының еңбек заңы саласындағы құқықтық даярлығының жеткіліксіздігі; жалдамалы қызметкерлердің де құқықтық санасы онша жоғары бола бермей, өздерінің еңбек құқықтары мен міндеттерін жетік білмейтін қызметкерлердің жұмыс берушіге негізсіз талаптар қоятындығы. Еңбек дауларының жеке және ұжымдық, талап қоятын және талап қоймайтын түрлері болады. Жеке еңбек даулары өздерінің бұзылған еңбек құқықтарын тану немесе қалпына келтіру туралы жұмыс берушіге талап қоятын жекелеген қызметкерлердің бастамасы бойынша туындайды.

Қазіргі жағдайда жұмыскерлердің еңбек құқықтарын қорғауға бағытталған еңбек заңнамасын дамыту және жетілдіру қажеттілігі, оның ішінде жеке еңбек дауларын сотта қарау тәртібі мен ерекшеліктеріне байланысты азаматтардың еңбек құқықтарын қорғаудың маңызды және пәрменді тәсілдерінің бірі артып келеді. Қазіргі Қазақстандағы еңбек құқықтық қатынастарына қатысушылар ҚР Конституциясына, сондай-ақ Еңбек кодексінің нормаларына, Қазақстан Республикасының заңдары мен өзге де нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес айқындалатын құқықтармен бостандықтардың кең шеңберіне ие. Кәсіпорындар мен ұйымдар жұмыскерлерінің еңбек құқықтарын қорғау экономиканы реформалау жылдарында жинақталған проблемаларға байланысты маңызды бола түсуде. Өндірістің құлдырауы, мекемелердің өзаратөлем жасамауы, жаңа жұмыс орындарының жеткіліксіз өсуі, экономиканың тұрақсыз жағдайының басқада жағымсыз факторлары еңбек нарығының қалыптасуына кедергі келтіреді және жұмыссыздықтың өсуіне әкеледі. Көптеген жұмыс

берушілер еңбек саласындағы өзгерістерге дайын емес еді. Олардың еңбек шығындарын азайтуға деген ұмтылысы көбінесе жұмысшылардың еңбек құқықтарының бұзылуымен бірге жүреді. Жұмыскерлер өз тарапынан еңбек ақыны арттыруға және жалақыны уақытылы алуға, олардың еңбек құқықтарын, әлеуметтік кепілдіктерді сақтауға, ұжымдық мүдделерді құрметтеуге және ескеруге мүддел [2].

Жеке еңбек дауларының себептері, экономикалық салада шоғырланғандардан басқа ұжымдық шартты бұзу, қызметкерлерге олардың еңбегіне ақы уақтылы төлемеу, жеке жалдаушылардың жосықсыз әрекеттері және т.б., көбінесе оның атынан басшы әкімшілік болып табылатын жалдаушы жасаған жұмыскердің еңбек құқықтарының бұзылуы болыпта былады. Бұл заңсыз әрекеттер құқықтық білімнің жеткіліксіздігіне немесе жұмыс берушінің еңбек туралы заңдардың, ұжымдық шарттың, басқада келісімдердің, сондай-ақ жұмыскердің еңбек шартының сақталуына немқұрайлы қарауына байланысты жеке құқықтық санының төмен деңгейінің нәтижесі болуы мүмкін. Жеке еңбек дауы жұмыскердің құқықтық білімінің жеткіліксіздігіне, оның адамгершілікке салып шатасуынан туындауы мүмкін, осыған байланысты ол жұмыс берушінің заңды әрекеттеріне дау тудырады. Кейде жосықсыз қызметкер өзінің дұрыс емес екенін білсе де, бірақ жұмыс берушінің заңды әрекеттеріне кез-келген жолмен қарсы шығуға тырысады.

Соттар бүгінгі күні бұзылған еңбек құқықтарын қалпына келтірудің негізгі кепілі болып табылады. Қазақстанда соттар жұмыстан заңсыз шығарғаны үшін жыл сайын олардың пайдасына 100-ден 135 миллион теңгеге дейін төлей отырып, 259-дан 337-ге дейін жұмыскерлерді жұмысқа қайта алған [1]. Осылайша, еңбек даулары бойынша сот істерінің статистикасы Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі әрекет ету кезеңінде еңбек қатынастарының айтарлықтай жоғары жанжалдық әлеуетін куәландырады: еңбек дауларының саны шамамен бір деңгейде – 2017 және 2018 жылдары (0,6% және 4,7%) аздап төмендеуімен, жылсайын арыздардың 8000-нан 8500-ге дейінгі көтерілуін көруге болады. Әрине, сот ісін жүргізудің жалпы саны бойынша бұл сан көп емес-олардың санының шамамен 1,6%. Бірақ тіркелген заңды тұлғалардың санын және еңбек дауларын шешудің сотқа дейінгі міндетті процедурасының болуын ескере отырып, мұндай статистика алаңдаушылық тудырады. Еңбек дауларын тудыратын себептерден, әдетте, осы дауларды тудыратын объективті факторлармен жағдайлар ерекшеленеді. Олар белгілі бір ұйымның, кәсіпорынның өндірісі мен жұмысын ұйымдастырудағы кемшіліктер немесе еңбек заңнамасындағы жеке дәлсіздіктер немесе мәселелер болуы мүмкін. Заң шығарушы жұмысқа қайта қабылдау туралы істерге ерекше мәнбереді. Бұл еңбек құқығы бұзылған жұмыскер үшін айтарлықтай жағымсыз салдармен түсіндіріледі. Жұмыскер мен оның отбасы өмір сүру қабілетінен толықтай айырылады, мамандық бойынша қазіргі уақытта жұмыс табу өте қиын. Жұмыс берушіде оған барлығына рұқсат деген көз қараспен жазасыздық сезімі пайда болады.

Еңбек шартын бұзу негіздеріне байланысты жұмысқа қайта қабылдау туралы талаптар әдетте бірнеше түрге бөлінеді. Көбінесе соттар жұмысқа қайта қалпына келтіру туралы талаптарды жиі қарайды, онда еңбек шартын бұзудың заңдылығы туралы дау көтеріледі: жұмыс берушінің бастамасы бойынша; жұмыскердің бастамасы бойынша; тараптардың келісімі бойынша; елеулі еңбек жағдайларының өзгеруіне байланысты жұмыскердің жұмысты жалғастырудан бастартуы; жұмысты қабылдау кезіндегі сынақтың қанағаттанарлықсыз нәтижесіне байланысты. Тізбесі түпкілікті болып табылмайтын даулардың аталған түрлерінің әрқайсысы, оларды жұмысқа қайта алу туралы істерге жатқызылуына қарамастан, оларды қарау мен шешудің барлық түрлеріне тән жалпы іс жүргізу ерекшеліктері мен қатар, ең алдымен істі қарау кезінде қолдануға жататын заңдармен көзделген өзіндік ерекшелікке ие. Жұмыскерлердің өзге санаттарын жұмысқа қайтаалу туралы дауларды шешудің заңнамалық базасы ретінде «Мемлекеттік қызмет туралы» ҚР заңы, «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» ҚР Заңы, «Құқық қорғау қызметі туралы» ҚР Заңы және т.б. әрекет ете алады. Кейбір жағдайларда азаматтық заңнамаға жүгіну қажет. Сонымен, егер жауапкер жұмысты

қалпына келтіру туралы талапқа қарсылық білдіре отырып, азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттың, мысалы, мердігерлік шарттың немесе тапсырма шартының болуына сілтеме жасаса, сот тараптардың нақты құқықтық қатынастарын еңбек заңнамасының нормаларына ғана емес, сонымен бірге ҚР Азаматтық Кодексінің ережелеріне де сілтеме жасай отырып анықтайды. Сот талқылауы барысында талапкер мен жауапкер арасында жасалған келісім-шарт іс жүзінде еңбек қатынастарын реттейтіні анықталса ғана дау еңбек заңнамасының ережелері негізінде шешіледі.[3]

Жұмыскерді жұмысқа қайта алу туралы істер бойынша еңбек дауларын сотта қараудың ерекшеліктерін ескере отырып, мұндай қатынастарды реттеудің қазіргі жағдайы оларды елдің қоғамдық, әлеуметтік және экономикалық дамуының жаңа талаптарына сәйкес келтіру үшін еңбек құқығының нормаларын жан-жақты қайта қарастыруды талап ететінін атап өткен жөн. Жұмыскерді жұмысқа қайта алу туралы еңбек дауларын қарау ерекшеліктерін айқындау және сот практикасын талдау заңдылықты сақтауға және соттардың құқық нормаларын біркелкі қолдануына ықпал етеді, сондай-ақ азаматтардың еңбек ету құқығы сияқты әлеуметтік-экономикалық құқығын қорғауды қамтамасыз етеді. Жұмысқа қайта алу туралы істер еңбек шартын тоқтату негізінде өте алуан түрлі, сондықтан олардың әр түріне іс үшін маңызды жағдайлардың өзіндік шеңбері бар. Бұл жағдайлардың «жиынтығы», еңалдымен, еңбек шартын тоқтату негіздерін, жұмыстан бастау тәртібін анықтайтын құқықтық норманың мазмұнымен анықталады.

Жалпы ереже бойынша жұмысқа қайта алу туралы еңбек дауын шешу кезіндегі жұмыскермен еңбек шартын бұзудың заңдылығын дәлелдеу ауыртпалығы жұмыс берушіге жүктеледі. Іс үшін маңызы бар мән-жайлар туралы және тараптардың қайсысы осы немесе өзге мән-жайды дәлелдеуге тиіс екендігі туралы мәселе, әдетте, істі сот талқылауына дайындау сатысында шешіледі. Процестің осы кезіндегі міндеттерінің бірі сонымен қатар әр тарап өз талаптарын негіздеу үшін ұсыну керек дәлелдерді анықтау болып табылады. Істі шешу үшін маңызы бар мән-жайлар шеңберіне және тараптардың осы мән-жайлардың болуына қатысты қандай ұстанымға, сондай-ақ дәлелдемелердің қатыстылығымен жол берілуінің, олардың жеткіліктілігімен өзге дәлелдемелермен өзара байланысына қатысты талаптарға сүйене отырып, судья істі сот талқылауына дайындауды жүргізе отырып, тараптарға олар қандай дәлелдемелер ұсына алатынын көрсетеді. [4] Істің мән-жайлары туралы олардың бекітілуін растайтын тараптардың қандай дәлелдемелік материалға ие екендігі алдын ала анықталады. Талап қоюшы-жұмыскерге қатысты бұл ақпарат оның талап арызында, сондай-ақ, атап айтқанда, нақты жазбаша дәлелдемелерді талап ету туралы өтініш хаттарда қамтылуы мүмкін. Жауапкер-жұмыс берушіге келетін болсақ, көбінесе оның қарамағындағы дәлелдемелер туралы ақпаратты оның өкілімен, жетекшісімен жеке әңгімелесу арқылы алуға болады. Жауапкерге қойылған талап бойынша өзінің ұстанымын қарсылықтың негізіне салынған дәлелдемелерді көрсете отырып, жазбаша пікірде баяндау ұсынылады.

Ұжымдық еңбек даулары, жанжалдары еңбек ұжымдарының бөлімшелер ұжымдарының, өкілетті қызметкерлердің, өкілді орган мен жұмыс берушінің; немесе басқарудың салалық, салааралық органдарының арасында еңбек туралы қолданылып жүрген заңдарды қолдану, қызметшілер үшін жаңа еңбек және тұрмыстық әлеуметтік-экономикалық жағдайлар туғызу немесе қазіргілерін өзгерту жөнінде ұжымдық шарттар мен келісімдер жасасу және оларда көзделген шарттарды орындау мәселелері жөнінде туындайды. Талап қоятын еңбек даулары еңбек туралы заңды, ұжымдық шарттар мен өзге де еңбек туралы келісімдерді қолдану жөніндегі алауыздықтарды шешуге байланысты болады. Бұл жағдайда дауласушы қызметкер өзінің бұзылған құқығын тану немесе оны қалпына келтіру туралы талап қояды. Талаптық сипаты бар еңбек даулары көбінесе жеке адамдардың даулары болып келеді. Талап қоймайтын сипаттағы еңбек даулары жеке және ұжымдық болуы мүмкін. Ұжымдық еңбек даулары, жанжалдар талап қоймаушылық сипатта болып келеді және айрықша тәртіппен қаралады әлеуметтік-еңбек қатынастарын реттеу жөніндегі үш жақты комиссия.

Ұжымдық еңбек дауларын, жанжалдар шешудің негізгі қағидаттары мыналар:

- тараптардың тең құқықтылығы;
- дауды қарау рәсімінің келістірушілік-серіктестік сипаты;
- әлеуметтік-еңбек қатынастарын қарайтын комиссияда тараптар өкілдерінің тең құқықтылығы;
- қабылданған шешімдердің дауласушы жақтар үшін міндеттілік сипаты;
- қабылданған шағымдану жөніндегі кассациялық инстанцияның болмауы.

Еңбек дауларын шешуге жауапты ұйымдар. Еңбек даулары тараптардың келісімі бойынша немесе сот тәртібімен қаралады. Тараптардың келісімі бойынша еңбек даулары жоғары органдарда қаралуы мүмкін. Талап қоюшылық сипаты бар жеке еңбек дауларын шешудің мынадай түрлерін бөліп көрсетуге болады:

а) еңбек дауының келістіру комиссиясында немесе сотта қаралуы мүмкін — бұл жалпы тәртіп. Бұл тәртіп дауды шешудің рәсімін бір жақтың қалауын қарайды. Екі жақтың келісіміне қол жеткен жағдайда еңбек дауын келістіру комиссиясының қарауы мүмкін. Еңбек дауының сот тәртібімен шешілуі бұған балама болып табылады.

ә) қызметкерлердің белгілі бір топтарының еңбек даулары белгіленген арнаулы іс жүргізу ережелері арқылы қаралатын айрықша тәртіп.

Екі жақтың келісімі бойынша еңбек даулары келістіру комиссиясында қаралуы мүмкін. Келістіру комиссиясы екі жақтың бірлескен шешіміне орай, жұмыс беруші мен қызметкерлердің саны тең өкілдерінен теңдік жағдайында құрылады. Жұмыс берушінің өкілдерін ұйымның басшысы тағайындайды және ол тиісті бұйрықпен бекітіледі. Қызметкерлердің өкілдері келістіру комиссиясына ұйымның жалпы жиналысында конференцияда сайланады. Келістіру комиссиясы өз құрамынан комиссияның төрағасы мен хатшысын сайлайды.

Келістіру комиссиясы еңбек дауын қызметкердің арызы келіп түскен күннен бастап үш күн мерзім ішінде қарайды. Белгіленген мерзім арыз түскен күннің ертеңінен бастап есептеледі. Қызметкердің арызын қарау нәтижесі бойынша келістіру комиссиясы шешім қабылдайды және ол шағымданушыға беріледі. Шағымданушының талаптарын қанағаттандырған келістіру комиссиясының шешімін қарсы жақ үш күн мерзім ішінде орындайды. Егер комиссияның шешімі қызметкердің талаптарын қанағаттандырмаса, онда еңбек дауы сот тәртібімен қаралады. Аудандық (қалалық) соттар қызметкерлер мен жұмыс берушілер арасындағы келіспеушіліктерді шешу үшін шағымдана алатын еңбек дауларын қарау жөніндегі дербес органдар болып табылады.

Еңбек дауы жөніндегі келістіру комиссиясының шешімін қайта қарау өкілеттігі сотқа берілмеген.

Сотта тікелей кәсіпорындар, ұйымдар қызметкерлерінің арызы бойынша келістіру комиссиясында алауыздықтар қаралмаған еңбек даулары, сондай-ақ шаруа қожалықтарында жеке еңбек шарттары бойынша жұмыс істейтін адамдардың арыздары бойынша еңбек даулары қаралады. Соттар қызметкерлердің кәсіпорынға немесе ұйымға немесе кәсіпорынның қызметкерге келтірген зияндарының орнын толтыру жөніндегі арызы бойынша дауларды қарауды тікелей өз іс жүргізуіне қабылдайды. Соттар сондай-ақ шетел азаматтарының, азаматтығы жоқ адамдардың, шетелдік ұйымдардың, заңды тұлғалар, шетелдер қатысатын ұйымдардың еңбектік құқықтық қатынастарынан туындайтын даулар бойынша талаптарды да қарайды.[5]

Қазіргі жағдайда еңбек дауларын уақытылы және объективті шешу ерекше маңызға ие. Жұмысшылар мен жұмыс берушілердің еңбек құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды тиісті құқықтық қолдау жалдамалы еңбек тиімділігінің артуына, ұлттық экономиканың дамуына, қоғамдағы әлеуметтік тыныштық орнығуына ықпал етеді. Жеке және ұжымдық еңбек дауларын соттың қарау ерекшеліктерін сипаттау теориялық және практикалық маңызға ие. Сот арқылы қорғау азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың әмбебап

және толық кепіл берілген түріне жатады. Сонымен қатар егер еңбек қатынастарының жеке-жария сипатының ерекшеліктерін ескермейтін болса, жеке еңбек даулары, егер процедуралық реттеу болса, бұл кепілдіктер жеткіліксіз болуы мүмкін.

Еңбек дауларының теориялық-құқықтық аспектілерін зерттеу нәтижесінде келесі қорытындылар жасалды: Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексінің 1-бабының 16-тармақшасында еңбек дауының жалпы анықтамасы берілген, бірақ, сонымен бірге заң шығарушы, «жеке еңбек дауы» және «ұжымдық еңбек дауы» ұғымдарын пайдалана отырып, олардың түсінігін бермейді, әрине, мұны дұрыс деп санауға болмайды. Негізінен, еңбек дауларының жалпы түсінігі заңда бекітілуі керек және оның жекелеген түрлерінің анықтамаларының мәні ашылуы керек. Соттарда оларды қарау тәртібін белгілейтін «жеке еңбек дауы» және «ұжымдық еңбек дауы» ұғымдарының заңда бекітілмеуі соттармен жекелеген жұмыскерлердің, жұмыскерлер ұжымының кәсіпорында қабылдаған жеке және ұжымдық шарттарының ережелерін даулау және оларды жарамсыз дептану туралы талап арыздарын іс жүргізуге қабылдау мен шешудің ешкіммен ақталмайтын тәжірибесінің қалыптасуына әкеп соқты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Тажимаева А.Х. Қазақстан Республикасының Еңбек құқығы. Оқу-әдістемелік құрал.- Қостанай: А.Байтұрсынов атындағы ҚМУ, 2016.-87б.*
2. *Хамзина Ж.А. Трудовое право Республики Казахстан. – Алматы, 2019. – 287 с.*
3. *Исаева А.Ж., Сериев Б.А. Еңбек даулары: теория және тәжірибе мәселелері//Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы.-2018.-№2(123).-107-112б.*
4. *Хамзина Ж.А. Вопросы к качеству нормативного постановления «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37456619#pos=5;-116 (30.06.2020.)*
5. *Рахимова А.М. Роль государства в становлении социального партнерства (на примере Республики Казахстан)// Наука и мир,-2015.-Т.2, №2(18).-С.94-102.*

**ШЕТЕЛ ҚҰҚЫҒЫ
ЗАРУБЕЖНОЕ ПРАВО
FOREIGN LAW**

МРНТИ:10.15.91

УДК:342(4/9)

О.З.Мухамеджанов ¹, Е.А.Бурибаев ²

*¹Ташкентский государственный юридический университет
(Республика Узбекистан)*

²Казахский национальный педагогический университет им. Абая

**ИЗБИРАТЕЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН:
РАЗВИТИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЕГО ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ОСНОВ**

Аннотация

Настоящая статья посвящена анализу эволюции и современного состояния избирательного законодательства в Узбекистане. Авторы рассматривают процесс становления и развития избирательного законодательства после обретения Узбекистаном независимости, дают характеристику его особенностей, а также динамику развития электоральной политики в стране. Особое значение придано анализу роли политических партий в избирательном процессе в условиях становления многопартийной системы.

Ключевые слова: Избирательный кодекс, политические партии, избирательный процесс.

О.З.Мухамеджанов ¹, Е.А.Бурибаев ²

*¹Ташкент мемлекеттік заң университеті
(Өзбекстан Республикасы)*

²Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

**ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЙЛАУ ЗАҢНАМАСЫ:
ОНЫҢ ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІН ДАМУ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ**

Аңдатпа

Бұл мақала Өзбекстандағы сайлау заңнамасының эволюциясы мен қазіргі жағдайын талдауға арналған. Автор Өзбекстан тәуелсіздік алғаннан кейін сайлау заңнамасының қалыптасу және даму процесін қарастырады, оның ерекшеліктерін, сондай-ақ елдегі сайлау саясатының даму динамикасын сипаттайды. Көп партиялы жүйенің қалыптасуы жағдайында саяси партиялардың сайлау процесіндегі рөлін талдауға ерекше мән беріледі.

Түйін сөздер: Сайлау кодексі, саяси партиялар, сайлау процесі.

O.Z.Mukhamedzhanov ¹, Ye. Buribayev²

¹Tashkent State Law University
(Republic of Uzbekistan)

²Abai Kazakh National Pedagogical University

ELECTORAL LEGISLATION IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN: DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT OF ITS DEMOCRATIC FOUNDATIONS

Abstract

This article is devoted to the analysis of the evolution and current state of electoral legislation in Uzbekistan. The author examines the process of formation and development of electoral legislation after Uzbekistan gained independence, gives a description of its features, as well as the dynamics of the development of electoral policy in the country. Particular importance is attached to the analysis of the role of political parties in the electoral process in the context of the formation of a multi-party system.

Keywords: Electoral Code, political parties, electoral process.

Введение

С первых дней государственной независимости в Республике Узбекистан одной из приоритетных задач построения демократического правового государства и гражданского общества, углубления социально ориентированных рыночных реформ является развитие избирательной системы и органов государственной власти, парламентаризма и многопартийности, институтов гражданского общества. Совершенствование избирательной системы осуществляется последовательно, с учетом реальных исторических условий, в которых находится страна, а также уровня развития политической системы, ее ключевых элементов, общественно-политической активности населения¹. За время существования альтернативных выборов в Узбекистане были исследования, посвященные избирательному праву или его отдельным институтам, а также избирательному процессу. Но в настоящее время в отечественной науке еще недостаточно исследовано новые подходы в правовом регулировании выборов, современные тенденции его развития и практика применения.

Избирательное законодательство и его характерные особенности

Правовые основы избирательной системы закреплены в Конституции Республики Узбекистан и избирательном законодательстве. Совершенствование избирательного законодательства, как показала дальнейшая практика проведения выборов в Узбекистане, составляло важную часть проводимого курса на осуществление демократических реформ, формирование гражданского общества, укоренение принципов демократии в политической жизни общества. Следует отметить, что на развитие законодательства Республики Узбекистан о выборах оказали влияние демократизация политической системы, становление многопартийности, развитие рыночных отношений в экономике, свободное развитие средств массовой информации, формирование гражданского общества.

С момента обретения независимости и по сегодняшний день Узбекистан проводил последовательную и продуманную реформу избирательного законодательства. Совершенствование избирательной системы осуществлялось последовательно. Каждый новый этап начинается только после решения задач предшествующего этапа и создания соответствующих предпосылок для последующих демократических преобразований.

¹ См., напр.: Мазманян А. Выбор оптимальных институтов: взгляд на строительство демократии в постсоветских странах // Сравнительное конституционное обозрение. 2007. №2(59). - С. 122 - 128.

Вместе с тем, выборы показали слабую межпартийную конкуренцию, отсутствие необходимого опыта проведения избирательной кампании. Отмечая слабую активность политических партий в становлении межпартийной конкуренции в ходе предвыборной кампании, профессора Х.Адилкариев и Ш.Мамадалиев отмечают, что основные причины недостаточной популярности партий среди избирателей заключалось в следующем:

- недостаточная сформированность политической идеологии партий;
- неопределенность политического облика партийной печати, отсутствие аналитического освещения избирательного процесса, недостаточность внимания партий к политической культуре граждан;

- недостаточное знание гражданами Узбекистана своих избирательных прав, низкая политическая активность;

- неразвитость механизма реализации политических прав партий и граждан. Только при устранении названных недостатков партии могут рассчитывать на доверие народа и смогут превратиться в активных субъектов политических процессов². Так, например порядок выдвижения кандидатов от органов самоуправления граждан был необходим в период становления национальной государственности, когда в стране не было развитой многопартийной системы и, соответственно, не было реальной свободы выбора между кандидатами. С развитием многопартийной системы и становлением партий потребность в этом порядке отпала.

Реформирование законодательства о выборах заложило значительный демократический потенциал новых организационно-правовых условий и порядка выборов, послужила совершенствованию избирательного процесса. Обновленное законодательство позволило создать соответствующую избирательной инфраструктуры, охватывающую деятельность государственных органов по обеспечению избирательного процесса, контроль за выборами со стороны общественных организаций, институт наблюдателей, информационное обеспечение избирательной кампании посредством СМИ, интернета и других каналов. Новаии избирательного законодательства также направлены на обеспечение гарантий реализации избирательного права.

Как отметил академик А.Х. Саидов, «избирательное законодательство Узбекистана динамично совершенствуется на основе национального практического опыта, накапливаемого в ходе организуемых выборов, а также с учетом международных стандартов, роста политического сознания и электоральной культуры граждан, хода и потребностей проводимых демократических реформ»³.

Таким образом, в Узбекистане создана демократическая и достаточно эффективная система избирательного законодательства, основанная на:

- нормах международного права, прав человека и международных избирательных принципах;

- передовом опыте законодательства и практики проведения выборов зарубежных демократических государств;

- национальном историческом опыте избирательной практики с учетом уровня демократических преобразований.

Соответственно, развитие избирательного законодательства и практику нужно рассматривать как неразрывную составную часть осуществляемых в стране демократических, политических и правовых реформ. Эти факторы обеспечивают стабильность и преемственность всех ветвей государственной власти, их эффективное функционирование и конструктивное взаимодействие.

² Х.Адилкариев, Ш. Мамадалиев. *Политические партии и избирательный процесс*. - Ташкент. 2004. С.11-12.

³ Саидов А. *Три волны развития избирательного законодательства Нового Узбекистана / Народное слово*. 31 мая 2021 года.

Избирательный кодекс: унификация, систематизация выборного законодательства и новации

Вступление в силу 26 июня 2019 года Избирательного кодекса Узбекистана⁴, объединившего в один документ законы, регулирующие организацию и проведение президентских, парламентских выборов и выборов в местные представительные органы, имеет важное политическое значение в общественной жизни страны.

Данный Кодекс состоит из 18 глав и 103 статей. Принятие Избирательного кодекса стало важнейшим шагом на пути демократизации и либерализации всех сторон жизни общества и государства, укреплении плюрализма мнений, многопартийной системы с учетом общепризнанных принципов и международных стандартов демократических выборов.

Можно указать на следующие новеллы Избирательного кодекса.

Во-первых, в Кодекс имплементированы избирательные принципы и стандарты международных документов о выборах, предусматривающих обеспечение прямого избрания членов хотя бы одной из палат парламента. Из законодательства исключены нормы о выдвижении и избрании части депутатов нижней палаты парламента от Экодвижения, при этом сохранено общее количество депутатских мест в Законодательной палате (150 мест)⁵.

Во-вторых, упразднен порядок выдвижения кандидатов в районные (городские) Кенгаши народных депутатов органами самоуправления граждан.

Порядок выдвижения кандидатов от органов самоуправления граждан был необходим в период становления национальной государственности, когда в стране не было развитой многопартийной системы и, соответственно, не было реальной свободы выбора между кандидатами. Органы самоуправления граждан достаточно активно участвовали в формировании местных представительных органов власти. В ходе проведенных в 2014 году выборов наблюдались случаи, когда махалли при выдвижении кандидатов, организации работы участковых избирательных комиссий и наблюдении за выборами выходили за рамки требований законодательства, продвигали кандидатов, не пользовавшихся доверием населения. Это объясняется отсутствием опыта участия в политической борьбе, в избирательной компании. С развитием многопартийной системы и становлением партий потребность в этом порядке отпала.

В-третьих, избирателям предоставлена возможность поддерживать участие на выборах кандидатов более, чем одной партии. Так, в статье 38 Избирательного кодекса закреплено, что избиратели вправе ставить подпись в поддержку одной или нескольких политических партий.

В-четвертых, увеличено количество доверенных лиц кандидатов в депутаты (10 – для Законодательной палаты, 5 - областных Кенгашей народных депутатов, 3 – районные и городские Кенгаши народных депутатов). Усилена роль наблюдателей от политических партий в обеспечении гласности и демократичности выборов. Они наделены

4

Нацполитрияция без Илбоширлик тилини кодификацияда 26.06.2019 г.да. Ойдин 154-чи кезиндеги действующий в стране политических партий Движению предпринимателей и деловых людей Либерально-демократической партии Узбекистана, Демократической партии Узбекистана «Миллий тикланиш», Народно-демократической партии Узбекистана, Социал-демократической партии Узбекистана «Адолат». Известно, что особенностью выборов 2019 года стало участие в них новой Экологической партии Узбекистана, которая является новичком среди политических игроков. В отличие от других партий, уже не раз участвовавших в избирательной кампании и имеющих опыт предвыборной борьбы, у этой партии еще не была сформирована в полной мере организационная структура и не было достаточного опыта участия в выборах и использования современной тактики и политтехнологий в предвыборной кампании. Несмотря на это, в выборах 2019 года она впервые наряду с другими партиями выступила в предвыборную кампанию на равных условиях и завоевала места в нижней палате парламента.

дополнительными правами, в т.ч. получать копии документов о результатах выборов сразу после составления протокола избирательной комиссии по итогам подсчёта голосов.

Установлен порядок незамедлительного вывешивания на избирательном участке копии протокола участковой избирательной комиссии о подсчете голосов для всеобщего ознакомления на срок не менее чем 48 часов и т.д.

В-пятых, кандидату или наблюдателю предоставлено право подавать жалобу относительно любого аспекта избирательного процесса (в том числе запросить пересчет голосов или признать недействительными результаты выборов).

Этому вопросу посвящена статья 102 Избирательного кодекса (рассмотрение жалоб на решения избирательных комиссий). В нем закрепляется, что решения избирательных комиссий могут быть обжалованы органами политических партий, выдвинувшими кандидатов в депутаты, кандидатами в депутаты, доверенными лицами, наблюдателями и избирателями в вышестоящую избирательную комиссию, или в суд в течение десяти дней после принятия решения. Решения ЦИК могут быть обжалованы в Верховный суд в течение десяти дней после принятия решения.

Жалоба должна быть рассмотрена в течение трех дней после ее поступления, а если до дня выборов осталось менее шести дней – незамедлительно. Лица, подавшие жалобу, имеют право непосредственно участвовать при рассмотрении жалобы.

В-шестых, на законодательном уровне определен порядок избрания членов Сената, с отменой Положения о порядке избрания членов Сената Олий Мажлиса, ранее утверждаемого постановлением ЦИК, т.е. теперь основными игроками, которые борются за голоса избирателей, являются именно политические партии.

Все это является важнейшими новеллами Избирательного кодекса, которые способствуют укреплению многопартийной системы, усилению межпартийной конкуренции, борьбы идей и программ – этого важнейшего и необходимого условия демократии. Аналогичные нормы и практика имеются практически во всех развитых демократических государствах.

Новый Избирательный кодекс способствует систематизации и упорядочению норм национального избирательного права, повышает ясность и доступность избирательного законодательства, создает устойчивую правовую основу для формирования независимых избирательных комиссий с широкими полномочиями и современной технической оснащённостью, а также расширяет гарантии избирательных прав, обеспечивающих свободное волеизъявление граждан.

Все это является важнейшими новеллами Избирательного кодекса, которые способствуют укреплению многопартийной системы, усилению межпартийной конкуренции, борьбы идей и программ – этого важнейшего и необходимого условия демократии. Аналогичные нормы и практика имеются практически во всех развитых демократических государствах.

31 мая 2021 г. Президент Узбекистан подписал закон «О внесении изменений и дополнений в Избирательный кодекс Республики Узбекистан»⁶, согласно которому, жалобы на действия и решения избирательных комиссий рассматриваются исключительно судами. Согласно документу, окружная избирательная комиссия по выборам президента образуется в составе 8 – 18 членов. Ранее это число составляло от 6 до 8. Помимо этого, отныне в избирательный бюллетень не вносится занимаемая должность, место работы кандидата.

Также, массовые мероприятия, то есть встречи с избирателями, проводятся с письменного уведомления соответствующих районных или городских хокимиятов о месте и времени их проведения не менее чем за три дня. Разрешение на проведение массовых мероприятий не требуется.

Политические партии - главные субъекты избирательного процесса

Практика избирательных кампаний современных демократических государств показывает, что выборы в парламент, главы государства – это выборы, в которых обязательно участвуют политические партии. Поэтому процесс демократизации выборов, порядка формирования парламента предполагает становление и развитие многопартийной системы. Политические партии играют важную роль в осуществлении народовластия и являются основой современной демократии.

Вместе с тем, развитие многопартийной системы, усиление роли политических партий в государственной и общественной жизни порождает и серьезные проблемы для функционирования общей системы демократии. С учетом современных демократических реалий очень важно добиться, чтобы парламентская деятельность представляла собой эффективно функционирующую систему. Партии, как показывает практика, доминируют в парламенте современного демократического государства. Тем не менее, партии во многом выполняют сегодня роль двигателя, который приводит в действие государственно-политический механизм – без партий политическая жизнь современного общества не может быть полноценной. Таким образом, мы видим, что сегодня особо возросла роль партий как в избирательном процессе, так и в деятельности парламентов.

В условиях перехода Узбекистана к многопартийной системе процесс становления и развития политических партий происходит в соответствии с конституционной нормой о развитии общественной жизни на основе политического плюрализма. В результате за последние годы отмечен значительный рост роли и влияния выборов, а также политических партий на качество и эффективность решений, принимаемых представительными органами – парламентом, областными, районными и городскими кенгашами. В Олий Мажлисе все более активизируется деятельность фракций политических партий. Расширяется межфракционная борьба, что сказывается на повышении авторитета политических партий и на качестве принимаемых законодательных актов.

Сегодня в Узбекистане официально зарегистрированы пять политических партий: Народно-демократическая партия Узбекистана, Социал-демократическая партия «Адолат», Демократическая партия «Миллий тикланиш», Либерально-демократическая партия и Экологическая партия Узбекистана. В декабре 2019 года в Республике Узбекистан состоялись выборы в Законодательную палату Олий Мажлиса и Жокаргы Кенес Республики Каракалпакстан и местные Кенгашы, а в январе 2020 года в некоторых округах проведены повторные выборы в эти органы. Законодательная палата Олий Мажлиса состоит из 150 депутатов, которые избираются по территориальным одномандатным округам на многопартийной основе. Выборы прошли в условиях укрепления в жизни общества демократических принципов, открытости и гласности, значительной либерализации общественно-политической среды, возросшей роли и статуса СМИ. Поскольку в выборах задействовано большое количество самых разнообразных ресурсов: организационных, финансовых, информационных, технических и др.

Таким образом, имплементация рекомендаций международных мониторинговых и экспертных организаций в Избирательный кодекс позволила существенно изменить избирательное законодательство. Принятие Избирательного кодекса в 2019 году повысило правовую защищенность участников выборов, продемонстрировало политическую волю к утверждению демократических процедур и достижению соответствия национального законодательства международным стандартам. Вместе с тем, краткий, относительно начала избирательной кампании, срок введения нового регулирования (три месяца до начала предстоящих выборов), не согласуется с рекомендацией Венецианской Комиссии о поддержании стабильности «основополагающих элементов законодательства, регулирующих саму избирательную систему» в пределах предшествующего выборам года (п. II.2.b Свода рекомендуемых норм при проведении выборов)⁷.

Заключение

Выборы в современном Узбекистане стали важнейшим институтом демократии, одной из главных форм выражения воли народа. Участие народа в управлении государством и обществом осуществляется в основном путем выборов, в связи с чем, престиж государства на мировой арене во многом зависит от открытости и демократичности действующей в нем избирательной системы. Демократичность и открытость этой системы во многом зависят от законодательных основ выборов.

Поиск оптимальной для страны избирательной системы всегда чрезвычайно сложен. Такая система должна опираться на базовые ценности демократического общества и одновременно учитывать приоритеты социального и политического развития страны. Любая избирательная система должна создаваться исходя из интересов, прежде всего, граждан, политических партий и общества в целом.

Динамика происходящих в Узбекистане системных последовательных и поэтапных демократических преобразований, возросший уровень правовой и политической культуры населения, зрелости институтов гражданского общества, усиления роли политических партий потребовали дальнейшей либерализации и совершенствования избирательного законодательства страны.

Анализ конституционных и законодательных основ нашей избирательной системы показывает, что Республика Узбекистан системно внедряет международные стандарты в свою правовую систему, признав, что соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина, развитие и совершенствование демократических институтов народного волеизъявления, процедур их реализации в соответствии с общепризнанными принципами и нормами международного права на основе национальной конституции и правовых актов является целью и обязанностью государства, одним из неотъемлемых условий общественной стабильности и дальнейшего укрепления сотрудничества между государствами во имя осуществления и защиты идеалов и принципов, являющихся их общим демократическим достоянием.

Действующее законодательство Узбекистана о выборах отражает особенности сегодняшней жизни узбекского общества, его традиций и дает всем гражданам и политическим партиям широкую возможность участвовать в деле управления государством и обществом.

В избирательном законодательстве Республики Узбекистан нашли отражение следующие международные стандарты и критерии:

1. Право избирать и быть избранными в органы государственной власти на основе универсальных принципов избирательного права – всеобщего равного прямого избирательного права при свободном и тайном голосовании или использовании иных процедур, обеспечивающих свободное волеизъявление гражданина, на основе периодического и обязательного проведения выборов, их свободного, подлинного, справедливого, открытого и гласного характера;

2. Условия обеспечения демократического избирательного процесса, которые включают в себя уважение, соблюдение и защиту демократических прав и свобод человека, многопартийность и идеологическое многообразие;

3. Процедурно-процессуальные гарантии – организация голосования и подсчета голосов независимыми избирательными органами, наличие и эффективное функционирование механизмов защиты избирательных прав и свобод всех участников избирательного процесса, обжалования итогов голосования и результатов выборов в судебных и иных уполномоченных на то органах, действенный гражданский контроль и беспристрастное международное наблюдение за выборами.

В настоящее время в Узбекистане идет подготовка к президентским выборам, которые должны пройти 24 октября 2021 г.. Примечательно, что впервые выборы главы государства

будут проходить на базе нового Избирательного кодекса. В целом все три волны демократизации избирательного законодательства и практики в новом Узбекистане в совокупности с проводимыми в стране масштабными и динамичными процессами политического, экономического, правового, социального и духовного обновления общества и модернизации страны приведут, по мнению академика А.Саидова⁸, к следующим результатам:

- значительное развитие и укрепление реальной многопартийной системы;
- расширение роли и возможности участия в выборах институтов гражданского общества, волонтеров, значительный рост уровня политической, общественной активности, гражданской ответственности людей, требовательности и взыскательности граждан в оценке хода проводимых реформ;
- создание в Узбекистане необходимых правовых условий партиям и представителям негосударственных некоммерческих организаций, местным и зарубежным наблюдателям, средствам массовой информации для осуществления ими своих прав и обязанностей в период избирательной кампании;
- расширение применения цифровых технологий в избирательном процессе и их правового регулирования;
- в условиях пандемии коронавируса выборы будут проходить в новых условиях. Например, впервые на избирательные участки людей впускают строго в масках с использованием антисептиков. При организации выборов будут применяться бесконтактная термометрия, регулирование потоков, социальная дистанция, масочный режим, использование санитайзеров. Усилятся требования к избирателям: обязательное ношение маски, использование антисептиков, социальное дистанцирование.

Процесс обновления избирательной системы сопряжен с развитием и модернизацией общественных и государственных институтов, становлением многопартийной системы и зрелостью политических партий. В результате за последние годы отмечен значительный рост роли и влияния выборов, а также политических партий на качество и эффективность решений, принимаемых парламентом. В Олий Мажлисе все более активизируется деятельность фракций политических партий. Расширяется межфракционная борьба, что сказывается на повышении авторитета политических партий и на качестве принимаемых законодательных актов.

Можно констатировать, что современное состояние системы избирательного законодательства в Республике Узбекистан объективно обусловлено комплексом взаимосвязанных социальных, политических и юридико-технических факторов и в целом соответствует общественным и государственным потребностям в сфере законодательного оформления правового регулирования избирательных отношений. Результатом поэтапной эволюции избирательного законодательства стало формирование в Узбекистане современной избирательной системы, в целом отвечающей международным стандартам и опирающейся на постоянно совершенствуемую законодательную базу, к настоящему времени максимально обеспечивающую заинтересованное и активное участие в выборах действующих политических партий.

⁸ См.: Саидов А. Три волны развития избирательного законодательства Нового Узбекистана / Народное слово. 31 мая 2021 года.

MPHTI:10.79.91

УДК:343.13(4/9)

UDC 881.243:371.3 (ten-digit code)

Dr. Nguyen Van Dung

Lecturer at Faculty of Law - Vinh University – Vietnam

ENSURING THE PRINCIPLE OF LITIGATION IN VIETNAMESE CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract

Overview of litigation and principles of litigation in criminal proceedings. Analyze the provisions of Vietnamese law on ensuring the principle of litigation in criminal proceedings. Give reasons that affect the guarantee of the procedural principle in criminal proceedings in Vietnam today. Proposing some basic solutions to ensure the principle of litigation in criminal proceedings in Vietnam

Keywords: Litigation; Litigation principles; Law of Vietnam; International law

Доктор Нгуен Ван Дунг

Заң факультетінің оқытушысы - Винский университет – Вьетнам

ВЬЕТНАМДЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ІСТЕРІНДЕГІ СОТТАР ПРИНЦИПІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Аңдатпа

Сот ісін қарау және қылмыстық процестегі сот ісін жүргізу принциптеріне шолу. Вьетнам заңдарының қылмыстық процестегі сот ісін жүргізу принциптерін қамтамасыз ету туралы ережелерін талдаңыз. Бүгінгі Вьетнамдағы қылмыстық процестегі процессуалдық принциптің кепілдігіне әсер ететін себептерді келтіріңіз. Вьетнамдағы қылмыстық процестегі сот ісін жүргізу принципін қамтамасыз ету үшін кейбір негізгі шешімдерді ұсыну

Түйін сөздер: сот ісі; Сот ісін жүргізу принциптері; Вьетнам заңы; Халықаралық құқық

Доктор Нгуен Ван Дунг

Преподаватель юридического факультета - Винский университет – Вьетнам

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРИНЦИПА СУДЕБНОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ ВЬЕТНАМА

Аннотация

В настоящей работе представлены обзор судебного процесса и принципы судебного разбирательства в уголовном процессе. Проанализированы положения вьетнамского закона об обеспечении принципа судебности в уголовном судопроизводстве. Названы причины, влияющие на гарантию процессуального принципа в уголовном судопроизводстве во Вьетнаме в современных условиях. Автором предлагаются некоторые базовые решения для обеспечения принципа судебного разбирательства в уголовном судопроизводстве во Вьетнаме.

Ключевые слова: судебный процесс; принципы судебного разбирательства; Закон Вьетнама; международное право

1. Introduction

In terms of history, criminal litigation is a specific content of litigation justice formed in ancient times, whose thought originates from the famous ancient Greek philosopher Plato. "By talking (dialogue) about something for a long time, some sign or understanding will emerge, and both sides will see the truth," he said. This idea of Plato was developed by the Ancient Greek Jurists and formulated into one of the basic principles of criminal procedure in the Ancient Greek State. Later, this principle was introduced in Rome and other countries in Europe, under the name "continuous inquiry procedure". Thus, the issue of litigation has been mentioned for a long time in judicial history, its essence is a continuous confrontation between parties with opposing interests before the arbitrator who plays the role of arbitrator. seek the truth.

Besides, in terms of legal terminology, litigation is understood according to three different contents: the first is understood as a procedural model; the second is understood as a principle of criminal procedure; the third is understood as the method, which is the stage of performing the roles of opposing functions and having equal rights in criminal proceedings, also known as litigation activities.

Regardless of the meaning, litigation always has the nature of being a method of finding the objective truth of the case that criminal proceedings want to aim for. According to many lawyers, the litigation method is the most advantageous method in both finding the objective truth of the case and effectively protecting the human rights of the accuser and combating injustice. It can be understood: "Dispute is when each party presents its own views and argues again to refute part or all of the other party's point of view".

With the meaning of a principle of criminal procedure law, the principle of litigation is the guiding and oriented ideas for the subjects in implementing the equal dispute process based on evidence and provisions of the law. The law aims to perform the function of accusation or defense, thereby finding out the objective truth of the case. Thus, litigation in criminal proceedings is essentially an interplay between two basic functions of criminal proceedings: the function of accusing and of defending. Subjects performing these procedural functions are given "equal" conditions to each other in expressing their opinions and defending their opinions during the entire process of resolving the case, the culmination of which occurs. appeared at the trial court.

This principle is widely recognized in the world not only in countries with a litigation model but also in countries with a mixed procedural model (for example, in Vietnam). Although there are different levels of expression, although it may or may not be expressed in legal documents, namely the Criminal Procedure Code, the principle of litigation is still the basis for guiding the decision-making process. the development of provisions of the criminal procedure code as well as the implementation of the case settlement process to find out the objective truth.

2. Materials and methods

The work is researched on the basis of Marxism - Leninism, Ho Chi Minh Thought, the views of the Communist Party of Vietnam and the State of Vietnam on the state and law, on human rights and assurance. human rights, civil rights. In addition, the Vietnamese Communist Party's viewpoint on building a socialist rule of law state of the people, by the people and for the people, and international integration is also the theoretical basis of this research work.

The author uses the methodology of dialectical materialism and historical materialism to study issues related to the content of the article. Theory and practice of ensuring the right to litigate in criminal proceedings in Vietnam are studied in relation to the laws of some countries as well as international law in the field of ensuring the principle of litigation in legal proceedings. criminal proceedings; study the movement in development, thereby discovering the trends of change and transformation in the issue of ensuring the principle of conflict in criminal proceedings in Vietnam. The specific historical perspective also requires paying due attention to the specific historical circumstances, the birth and development of the principle of litigation in Vietnam in order to assess and identify the impacts both objectively and subjectively. related to ensuring the principle of litigation in Vietnam today.

The article uses a number of different research methods depending on the content to be researched. Specifically:

Analytical and synthesis methods are used throughout the article to analyze a number of theoretical issues about the right to litigate in criminal proceedings, but especially the right to adjudicate in criminal cases. Analyze the basic contents of the principle of litigation in criminal proceedings in the international legal system, the laws of a number of countries, as well as Vietnam's views, policies and laws on ensuring the original litigation rules; Analyze the provisions of Vietnamese law as well as the actual operating status of the institutions in the state apparatus in ensuring the principle of litigation in criminal proceedings in Vietnam; Analyze a number of causes affecting the assurance of the procedural principle in criminal proceedings in Vietnam in order to propose and recommend some solutions to better ensure the principle of litigation in criminal proceedings.

The comparative method is used to compare a number of provisions of international law and Vietnamese law on the right to litigation and to ensure the principle of litigation in criminal proceedings, clarifying the compatibility and differences of the right to litigate and ensure the right to litigate in criminal proceedings between the international legal system, the laws of some countries and the laws of Vietnam.

The inductive method of interpretation is used in the article to interpret relevant data and quotations on ensuring the principle of litigation in criminal proceedings in Vietnam.

3. Results

The practice of ensuring human rights in Vietnam today.

Although it has appeared and been recognized for a long time in the history of justice in other developed countries, the issue of litigation as well as the principle of litigation has been very little researched in Vietnam and especially until before the year of 2014. In 2013, it has not been recognized in official legal documents of the State. The first preliminary recognition of litigation in Vietnam in official Communist Party documents states that the court's judgment must be based primarily on the results of the litigation at the trial, on the basis of fully and comprehensively consider evidences and opinions of prosecutors, defense counsels and defendants in order to issue judgments and decisions that are lawful, convincing and within the time limit prescribed by law; [2] Improve the quality of activities of judicial agencies, quality of litigation at all trial sessions, considering this as a breakthrough activity of judicial agencies.[3]

Thus, litigation is considered a breakthrough in adjudication activities, the quality of litigation will contribute to improving the quality of trial, combating injustice and protecting the basic human rights of the accused. The presentation of the litigation issue in the Party's documents is the premise and basis for perfecting the procedural legal system in general, typically the 2003 Criminal Procedure Code. on litigation principles.

In 2013, Vietnam's new Constitution was promulgated, for the first time in legislative history, the principle of litigation was officially recognized in a legal document of the State. : "The principle of litigation in trial is guaranteed". This is the guiding orientation for continuing to prescribe the principle of litigation in the criminal procedure code.

On December 27, 2015, the Criminal Procedure Code was approved by the National Assembly of Vietnam, the principles of litigation are reflected in Article 26 as follows: During the prosecution, investigation, prosecution and trial Investigators, prosecutors, accused persons, defense counsels and other participants in the proceedings all have equal rights in giving evidence, evaluating evidence, making requests to clarify facts. the objectivity of the case.

Documents and evidences in the criminal case file transferred by the Procuracy to the Court for trial must be complete and lawful. The court hearing of a criminal case must be fully present as per the provisions of this Code, the absence must be due to force majeure or objective obstacles. Courts have the responsibility to create conditions for procurators, defendants, defense counsels, and other procedure participants to fully exercise their rights and perform their obligations and to argue democratically before the Court.

All evidence of guilt, evidence of innocence, aggravating and mitigating circumstances of criminal liability, application of points, clauses and articles of the Penal Code to determine crimes and decide penalties, the level of compensation for damage to the defendant, the handling of material evidences and other details of significance to the settlement of the case must all be presented, argued and clarified at the court hearing.

Court judgments and decisions must be based on results of examination and assessment of evidences and results of litigation at court sessions.

Thus, this is the first time that the principle of litigation is expressed in the Criminal Procedure Code, and since then, the litigation issue has also been expressed in a series of different provisions of the Code, with the aim of The aim is to strengthen litigation in criminal proceedings, in order to ensure human rights, fight injustice, and quickly determine the objective truth of the case. With the content of Article 26 of the Criminal Procedure Code 2015, the litigation issue has been expressed through the following issues:

First, about the time of litigation. In criminal proceedings, the determination of the objective truth of the case is passed through different stages, each of which has different purposes and tasks performed by different subjects. Currently, there are different opinions on determining when the litigation begins in the criminal procedure: There is a clear view, the litigation is started later than the beginning of the criminal procedure. (after the prosecution of the case) and ends earlier than its end (when the judgment becomes legally effective); there is a view that the litigation begins at the same time as the criminal proceedings (along with the prosecution of the case); There is also a view that litigation is the argument in court (dispute is only in the trial phase).[4] The above views have all given their own arguments to defend that view.

However, in the most common sense, litigation is expressed in the most concentrated and clearest way in the trial of the case and is associated with the jurisdictional function. At the trial of the criminal case, under the control of the presiding judge and with the full participation of all the accused and defense subjects. However, if only recognizing the arguments at the trial as litigation, this point of view negates the provisions on the right to argue between the accuser and the confessor before opening the trial and also after the trial.

If the position of litigation begins with the beginning of the criminal proceedings, it is also not proven to be relevant. Because in the initial stage of criminal proceedings, the prosecution of the case (which has been identified as having criminal signs) in many cases when there is no decision to prosecute the accused, there are no two benefits. opposing each other, performing opposite procedural functions, namely the accusing function (of the state) and the function of acquittal. Therefore, litigation occurs when in criminal proceedings appear two opposing procedural functions of the subjects that are the accusing function and the defense function, that is, litigation occurs only when there is participation. of the party whose position is contrary to that of the charge.

Agreeing with the above view, Article 26 of the 2015 Criminal Procedure Code has expanded the scope of the litigation more than the point of view expressed in the Party's resolutions as well as the provisions of the 2013 Constitution. In that case, if litigation is determined even during the prosecution, investigation, prosecution and trial, investigators, prosecutors, accused persons, defense counsels and other participants in the proceedings are entitled to participate in the litigation. This is a new and progressive point compared to the 2013 Constitution, when the Constitution only stipulates "The principle of litigation in trial is guaranteed".

Second, about the subject of litigation. The essence of litigation activities is the back-and-forth argument between the two accusing and defending parties to find out the truth of the case. Therefore, litigation is only raised between the accusing party, including: The most direct investigating agency is the Investigators and the Procuracy, most directly the Procurator, and the defense party includes the accused, defendants and/ or advocate.

Thus, litigation is really possible and guaranteed only if there is a division of the basic functions of the criminal procedure into three main functions: accusation, defense and trial. Accordingly, the

Court only acts as an "arbitrator" to review the litigation process of the parties. This also shows that some powers of the Court/Trial Council under the provisions of the current Criminal Procedure Code such as: the right to prosecute a case when it is found that a crime has been omitted, which does not ensure the principle that the Court is only "arbitrator" in criminal proceedings.

Research on Article 26 of the 2015 Criminal Procedure Code of Vietnam shows that the law clearly stipulates that the subjects conducting litigation in criminal proceedings are "Investigators, Procurators, defendants accusers, defense counsels and other participants in the proceedings all have equal rights in giving evidence, assessing evidence, and making requests to clarify the objective truth of the case. This has specifically identified the position and role of the parties in the litigation relationship in the criminal case.

Third, on the content of litigation activities. The problem of expressing the principle of litigation in criminal proceedings is how the litigation in a criminal case is carried out, the duties and powers of the parties involved in the litigation process. How is it expressed? This is an issue that the litigation principle of the Vietnamese criminal procedure code needs to be specific to be able to be applied in specific practice.

In order to ensure that the principle of litigation is effectively applied in practice, in addition to Vietnam's criminal procedure code, it still stipulates the right to collect and evaluate evidence for procedure-conducting agencies, including: Proceedings-conducting agencies perform the main function of making accusations such as: Investigation agency or Procuracy, Article 26 of the Criminal Procedure Code of Vietnam also stipulates for the first time the accused, defendants and persons. Defense counsels have the right to present evidences, evaluate evidences collected by procedural agencies and request courts to collect and supplement evidences if their requests at the stage of investigation and prosecution are not accepted. In theory as well as in practice, the implementation of the principle of litigation means the antagonism of subjects with different functions in the proceedings. Therefore, in litigation, it is not possible to allow only one subject to unilaterally and monopolize the collection and evaluation of evidence. This is to ensure a fairer and more efficient litigation process. This issue has been further concretized by the 2015 Vietnam Criminal Procedure Code in the provisions on: rights and obligations of the accused (Article 60), rights and obligations of the accused (Article 61), rights and obligations of the accused (Article 61). and obligations of defense counsel (Article 73)...

In stipulating the principle of litigation, the issue of identifying evidence is very important. In addition to stipulating the equal right to produce evidence of the parties in the litigation relationship, Article 26 also stipulates that the evidence presented by the Procuracy to the Court for trial must be fully regulated, all evidence to determine guilt, evidence to establish innocence, aggravating and mitigating circumstances of criminal liability, application of points, clauses and articles of the Penal Code to determine crimes, decide penalties, The level of compensation for damage to the defendant, the handling of material evidences and other details of significance to the settlement of the case must all be presented, debated and clarified at the court hearing. Thus, this also shows that public litigation activities at the trial are the most concentrated and basic expression of the principle of litigation. The essence of this litigation process is that the parties present presentations and arguments to clarify the incriminating and exonerated evidences at the trial. The court is empowered to act as an arbitrator in determining the assessment of evidence by both accusing and exonerating parties.

In addition, the principle of litigation in Article 26 of the Vietnamese criminal procedure code also has another very important content that is "The court's judgments and decisions must be based on the results of examination and evaluation of evidence and results of litigation at the trial". This is the concretization of the requirements of the recent judicial reform of the Party and State of Vietnam, which has been specifically expressed in Resolutions 08 and Resolution 49 of the Communist Party. The litigation is only a formality if the results of the litigation are not reflected in the judgment or decision of the Court. Although it is not completely based on the results of litigation as in the litigation model, the regulation of judgments and decisions of the court must be based on the results of

examination and evaluation of evidence and the results of litigation. one of the prominent new points in the provisions on the principle of litigation. This also shows that the Vietnamese criminal procedure model increasingly clearly shows the characteristics of the procedural model that combines interrogation and litigation.

Proposing solutions to ensure the principle of presumption of innocence in Vietnamese criminal proceedings

Firstly, continue to perfect the criminal procedure model in Vietnam in the direction of absorbing the reasonable kernels of the litigation criminal procedure model. Specifically:

One is: Create a mechanism to ensure real equality between the accuser and the defense in the exercise of the functions of accusation and defence. Emphasize the role of the defense counsel in the proceedings.

Second: To fully regulate the rights and develop a mechanism to ensure the exercise of rights of persons held in custody, accused and defendants in criminal proceedings; create legal and practical conditions for the accused, defendants and their defense counsels to exercise the right to prove innocence or reduce crime or mitigate punishment; take punitive measures to promptly and strictly handle violations of the rights of procedure participants, especially violations by procedure-conducting agencies and persons.

Thirdly: Clearly define the basic functions of criminal procedure: accusation, defense and trial. Bring the subjects to their right positions and procedural roles.

Fourth: Improve the proceedings at the court hearing to ensure democratic and equal litigation between the accuser and the defense. To promote the role and responsibilities of the Procuracy and Procurator in the performance of the prosecution function by clearly defining the proof of crime as the obligation of the accusing party (Procuracy, Procurator). The defense party is given equal opportunities as the Procuracy in performing the defense function, proving that the accused or defendants have not committed crimes or reduced the crime or reduced the penalty level. The court must really embody justice, objectivity and impartiality in the process of adjudicating the case. The court only performs the adjudication function, not the accused. Any jurisdiction of the Court that conflicts with the judicial function, affecting the objectivity of the Court must be eliminated. Courts have the responsibility to create conditions for the parties to argue democratically at court sessions; fully respect and listen to the opinions of the parties, make judgments on the basis of democratic litigation results at the court hearing.

Second, researching and building the Law of Proofs and Evidence

The Criminal Procedure Code 2015 has made important amendments and supplements related to the regulations on evidence and proof such as fully stipulating the concept of evidence, adding more sources of evidence, strictly stipulating the submission of evidences. procedures, the subject of collecting and evaluating evidence in criminal proceedings ... However, it is still necessary to have a separate governing law on the issue of evidence and proof in criminal proceedings to overcome the shortcomings that have been and hindering the practice of criminal proceedings.

It is necessary to study and develop a Law on Evidence and Evidence in Criminal Procedures to overcome the shortcomings that have been hindering in the practice of criminal proceedings. The Law on Evidence and Evidence in Criminal Procedures needs to adjust the following contents:

One is: Implement the principle of “all evidence is equally valid,” regardless of whether or not it is “formally” entered into the record. The guilty party may collect evidence and present it at trial.

Second: The accused, defendants and defense counsel have the right to seek evidence by any lawful means; evidences and proofs are only valid after they are presented and argued in court. That means concurrently admitting the evidence contained in the file and outside the case file.

Thirdly: Inquiring and arguing at the court hearing must ensure the equality of the parties and the ability of the parties to present their views and evidences.

Third, supplement regulations on investigative measures

Investigative measures are one of the very important methods of determining the truth of a case, mainly carried out by investigative agencies at the investigation stage and before the prosecution of the case. According to the Reference Report to the Criminal Procedure Code of some countries in the world by the People's Procuracy, most countries prescribe measures to monitor and block phone conversations and other means of communication. telecommunications (Russia, UK, USA, France, Germany) and intrusion measures (using secret scouts or secret collaborators to monitor, infiltrate investigations) (China, UK, Germany, France)).

Criminal Procedure Code 20105 Vietnam has its own Chapter on special investigative measures. However, on the basis of the experience of the above countries as well as the reality of fighting crime in the new situation, it is necessary to study and supplement other special investigative measures. special investigation, specifically as follows:

Additional investigative measures Judicial supervision. This measure allows investigative agencies, and investigators to organize surveillance of conversations, communications, and financial records of suspects, accused, and defendants, including those showing signs of crime. particularly dangerous crimes infringing upon national security.

Additional investigative measures to trap: Allows investigating agencies and investigators to use traps to detect criminals. This measure is only allowed to be applied in some special crimes such as drugs, crimes infringing upon national security and in some special cases. However, the special investigative measures mentioned above affect very basic human rights such as honor, dignity, confidentiality of correspondence and privacy... Therefore, special procedures need to be designed when authorizing them. investigating agencies apply these measures. For example, the above measures are only applied with the permission of the Court. The next proposal concerns determining the facts of the case before the prosecution of the case or so-called initial investigation.

4. Discussion

Firstly, about the criminal procedure model in Vietnam

In the world before and today, there are many different types of procedural models, in which there are two main procedural models, which are interrogation proceedings and litigation proceedings, which some people call control proceedings. crime and fair proceedings [5]. Each procedural model has certain advantages and disadvantages. If the interrogation (criminal control) procedure model takes the suppression of crime, the effectiveness of crime detection and handling is an important function of criminal proceedings (catch mistake rather than omission), then Litigation (fair procedure) values the balance between detecting crimes and protecting human rights in criminal proceedings with the view that sometimes it is better to omit than to catch the wrong...

Vietnam's criminal procedure model in the development process has been greatly influenced by the criminal procedure model of France and the Soviet Union and has strongly absorbed the elements of the interrogation criminal procedure model. Currently, Vietnam has absorbed some cores of the criminal procedure model, which is suitable for the specific socio-economic development conditions of Vietnam, but the criminal procedure model in Vietnam is still basically the interrogation criminal procedure model. This model has several defects that affect the following presumption of innocence:

Firstly: In Vietnamese criminal proceedings, there is no clear formation of the parties in the criminal procedure as in the model of criminal litigation: the accuser and the acquittal. Criminal procedure in Vietnam divides procedural subjects into two categories: subjects conducting proceedings and subjects participating in the proceedings.

The subject conducting the proceedings is given full authority by the law to prove in a criminal case, and has the exclusive right to collect evidence. The participants in the proceedings do not have the right to collect evidence of the case, only the right to provide documents and objects and make requests. In the whole process of settling criminal cases, the procedure-conducting agency is always in an active position, from collecting, examining and evaluating evidences to making procedural decisions related to criminal cases. solve the case.

Contrasting with the active and active role of the proceedings-conducting agencies is the passive role of the detainee, the accused and the accused. The detainee, the accused, the defendant are not considered a party to the procedural relationship as in the litigation model and in fact, in many cases are almost the subject of review by the conducting agencies. procedural. The victim does not have the right to choose how the case should be resolved. To prosecute or not to prosecute the case does not depend on the will of the victim, but completely depends on the decision of the proceeding agency (except for a few cases as prescribed by law). In criminal proceedings in Vietnam, there is no "optional prosecution" or "bargaining confession" as in the model of criminal litigation. The detection and handling of crimes is mandatory. [6]

The law lacks mechanisms for defense counsels to fully and effectively exercise their statutory procedural powers and for defense counsels to protect their rights against violations by other subjects, especially is a violation on the part of the prosecuting agencies. Both legally and practically, the defense has not been guaranteed opportunities to become an equal party to the accuser in the exercise of his or her defense function.

Second: Criminal procedure in Vietnam divides the process of settling criminal cases into procedural stages (stages of prosecution, investigation, prosecution and trial). At each different stage, there are different components of the subject, but they all aim at a common goal of clarifying the objective truth, finding the truth of things. In each procedural stage, there is a relatively clear delineation of the rights, obligations and responsibilities of each procedure-conducting agency, specific and strict regulations on the time limit of each procedural activity and the time limit for applying the procedure. use of coercive proceedings. The procedural stages are carried out in close proximity to each other, the previous stage of the proceedings serves as a premise for the subsequent proceedings, and the post-procedural phase re-examines the results achieved in the previous procedural stage.

The specific division of the stages of criminal proceedings, the association of tasks and powers of each subject and the setting of a time limit for each procedural activity enables the subjects to conduct the proceedings professionally. procedural activities, is an important condition to create effective procedural activities to meet the requirements of investigating and handling crimes in accordance with the conditions and circumstances of Vietnam, limiting the violation of the rights of the accused. defendants, defendants and other participants in the proceedings. In particular, the participation of the Procuracy at all stages of the proceedings with the two functions of exercising the right to prosecution and supervising judicial activities has made an important contribution to ensuring compliance at all stages of the proceedings. comply with the law, protect human rights in the process of settling criminal cases. However, the mechanism to ensure the coordination and cooperation relationship between the Procuracy and the investigating authority has not been strictly regulated, and many requests of the Procuracy have not been implemented by the investigating authority, but not by the investigating authority. take punitive measures to deal with it. This fact leads to the situation of returning files between the procedural agencies, prolonging the time limit for proceedings, affecting the implementation of the goal of fighting injustice and preventing falling in criminal proceedings. [7].

Third: The performance of basic functions of criminal proceedings. Similar to the criminal procedure model of many countries in the world, Vietnam's criminal procedure stipulates that the investigating agency and the Procuracy perform the function of charging; the defense function performed by detainees, the accused, defendants and their defense counsels; Judgment is a function of the Court. However, in the specific regulations on the competence, order, and procedures of criminal proceedings and the practice of solving criminal cases in our country, there are contradictions and overlaps between the basic functions of the criminal justice system. criminal litigation. The development trend of democratic proceedings requires that the proceedings-conducting agencies, especially the Court, be the embodiment of justice, and must be objective in making judgments. However, the courts in Vietnam play an overly active and active role in the trial and are being assigned to exercise a number of jurisdictions that are not suitable for adjudicating functions. The competent court shall return the file to the Procuracy for additional investigation when it finds that important

evidences are lacking or when there are grounds to believe that the defendant has committed another crime or has other accomplices; The trial panel is prescribed as the main questioner and the first questioner at the procedure for questioning and asking about all issues of the case; have the right to prosecute the case; have the right to adjudicate the accused beyond the prosecution's limit of the Procuracy; has the right to continue the trial in case the Procuracy has withdrawn the entire decision to prosecute at the court session, etc.

Fourth: about the procedural methods used in the settlement of the case. Criminal procedure in Vietnam determines the search for the truth of the case by the method of investigation and interrogation. During the investigation stage, the investigator implements all investigative measures prescribed by law to collect evidence. When the case file is transferred to the Procuracy for prosecution, the Procuracy continues to examine the case file to make a decision to prosecute or not to prosecute the offender. At the court hearing, the method of investigation and interrogation is still the main method applied, but not the confrontation and competition between the accuser and the defense. The survey method was carried out in the form of questioning. The trial panel asks questions about each detail of the case in order to verify the truthfulness and correctness of the evidences in the case file; examine witnesses; examine relevant evidences... After questioning by the Trial Panel, the law prescribes the questioning competence of procurators, defense counsels and defenders of interests of involved parties.

The overemphasis on the investigative method, especially with the continued bold recognition of this procedural method at the trial stage, by stipulating the Trial Panel as the main questioner, the first questioner and the first questioner. on all issues in the case has led to the Procurator's passivity in proving his accusations, fundamentally limiting the defense's activeness in arguing the evidences. exonerate the guilt and refute the point of view of the accusing party; limit the friction between the evidence and arguments of the accuser and the defense.

Second, about evidence, prove

In principle, all evidences collected by competent persons in the correct order and procedures have the same legal value, so they must be evaluated and used equally, but the Vietnamese Criminal Procedure Code has not shown that get this. There are still inequalities in the collection and evaluation of evidence. The Criminal Procedure Code stipulates that lawyers have the right to collect documents and objects, but does not specify the order and procedures for collecting evidence by lawyers. The legal value of documents and objects collected by lawyers is not high, even not accepted by the agency conducting the proceedings. The Criminal Procedure Code 2015 does not quantify evidence to prove in a criminal case, but only stipulates that "the collected evidence must be sufficient to solve the criminal case", so in each specific case The procedure-conducting agency has the right to determine the amount of evidence needed and sufficient to settle the criminal case.

The Criminal Procedure Code 2015 stipulates that the competence to evaluate and use evidence in criminal cases belongs entirely to the procedure-conducting person, but this Code does not specifically provide for the assessment and use of evidence. evidence is not collected by the proceeding agency, but only makes a general request that "all evidence must be identified and evaluated with full responsibility, after comprehensively and objectively researched". comprehensive and complete with all the details of the case". Such a general rule is difficult to avoid the imposition, only will, only attaching importance to the evidence collected by the procedure-conducting agency, leading to one-sidedness and injustice.

5. Conclusion

Ensuring litigation in trial is one of the important goals in the judicial reform process that the Politburo of Vietnam has set out. A number of Resolutions of the Politburo of the Central Committee of the Communist Party of Vietnam mentioned the viewpoint and direction of strongly reforming judicial proceedings in the direction of democracy, equality, openness and transparency. transparent, tight. The issue of ensuring litigation at court hearings has been identified as a breakthrough to improve the quality of judicial activities.

On November 28, 2013, the 13th National Assembly approved the Constitution of the Socialist Republic of Vietnam (Constitution 2013). Along with defining the People's Court as the judicial authority, exercising judicial rights, the mission of the People's Court is determined to be to protect justice, to protect human rights, citizens' rights, to protect the socialist regime. protect the interests of the State, the legitimate rights and interests of organizations and individuals. These are important new points in the constitutional history of Vietnam, affirming the principles of the modern judiciary, in which the most important principle specified in Clause 5, Article 103 is "The "The principle of adversarial adjudication is guaranteed" for the first time in constitutional history that litigation was recognized as a principle.

On the basis of the 2013 Constitution, Article 13 of the Law on Organization of People's Courts dated November 24, 2014 and Article 26 of the Law on Criminal Procedure dated November 25, 2015 both stipulate that the principle of litigation in trial is protected. guarantee; The regulation of principles in the above legal documents is an important legal basis to ensure the right trial of the right person, the right crime, and the law. However, in practice, the implementation of this principle still has shortcomings from the legislative to the practical aspects. Therefore, it is necessary to continue researching and proposing from researchers and practitioners so that this constitutional principle can be effectively implemented in the process of building the State House. rule of law in Vietnam

References:

- 1 *Scientific commentary Vietnam Criminal Procedure Code 2015. 2017 – 45s*
- 2 *Resolution 08/2002/NQ-TW of the Politburo dated January 2, 2002*
- 3 *Resolution No. 49-NQ/TW dated June 2, 2005 of the Politburo*
- 4 *Le Tien Chau - Some issues of litigation in criminal proceedings - Journal of Legal Science No. 01 (2003)*
- 5 *See P. Reichel, Comparative Criminal Justice, Research Institute of Legal Sciences Ministry of Justice. Hà Nội 1999 – 325s*
- 6 *Scientific commentary on Criminal Procedure Code 2015, People's Public Security Publishing House 2017- 57s*
- 7 *Dinh The Hung - Ensuring the principle of presumption of innocence in Vietnam - People's Court Journal, Issue 9/2019*

MPHTI:10.15.91

УДК:342(4/9)

UDC 881.243:371.3 (ten-digit code)

Dr. Nguyen Van Dung

Lecturer at Faculty of Law - Vinh University – Vietnam

VIETNAM WITH HUMAN RIGHTS ASSURANCE ISSUES

Abstract

Overview of Vietnam's participation in global and regional international conventions on human rights. Analyzing and clarifying solutions to ensure human rights that the Vietnamese government is currently implementing, such as: Building and completing the legal system; Law enforcement organizations; Building and improving the operational efficiency of human rights protection institutions;...

Keywords: Ensuring human rights; International Convention on Human Rights; Law of Vietnam; Institution for the protection of human rights quyền

Доктор Нгуен Ван Дунг

Заң факультетінің оқытушысы - Винский университет – Вьетнам

ВЬЕТНАМДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ КЕПІЛДІГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Вьетнамның адам құқығы жөніндегі ғаламдық және аймақтық халықаралық конвенцияларға қатысуына шолу жасалды. Қазіргі уақытта Вьетнам үкіметі жүзеге асырып жатқан адам құқықтарын қамтамасыз ету бойынша шешімдерді талдау және нақтылау, мысалы: Құқықтық жүйені құру және аяқтау; Құқық қорғау ұйымдары; Адам құқықтарын қорғау институттарының жедел тиімділігін құру және арттыру.

Түйін сөздер: Адам құқықтарын қамтамасыз ету; Адам құқықтары туралы халықаралық конвенция; Вьетнам заңы; Адам құқықтарын қорғау институты

Доктор Нгуен Ван Дунг

Преподаватель юридического факультета - Винский университет – Вьетнам

ВЬЕТНАМ С ВОПРОСАМИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

В настоящей работе представлен обзор участия Вьетнама в глобальных и региональных международных конвенциях по правам человека. Осуществлены анализ и уточнение решений по обеспечению прав человека, которые в настоящее время реализует вьетнамское правительство, таких как: создание и завершение правовой системы; правоохранительные организации; создание и повышение эффективности деятельности институтов защиты прав человека и другие.

Ключевые слова: обеспечение прав человека; Международная конвенция о правах человека; Закон Вьетнама; Учреждение по защите прав человека.

1. Introduction

Human rights are a common value of mankind, the result of human struggle over thousands of years of history. Today, ensuring human rights has become a common goal of the international community, reflected in the policies of countries as well as in the agenda of international organizations. For the United Nations, the world's largest international organization, protecting human rights and promoting cooperation on human rights is one of the three main pillars, besides peace - security and cooperation - development. develop.

For Vietnam, human rights are both universal and widely recognized values, and also reflect the traditional values of a tolerant, peace-loving Vietnamese people, and reflect the achievements of the Vietnamese people. of the national liberation revolution to gain independence and freedom, to fight against foreign invaders, towards building a prosperous and happy life for the people.[1] Therefore, during the past 70 years, the State of Vietnam has consistently advocated strengthening international cooperation and joining international treaties on human rights in order to promote and ensure fundamental rights and freedoms for all human beings. Vietnamese people in accordance with international standards.

Along with the process of international integration and strengthening international cooperation on human rights, Vietnam in turn became a member of 7/9 key international conventions on human rights. It is the Covenant on Civil and Political Rights, acceded on September 24, 1982; Convention on Economic, Social and Cultural Rights acceded to on 24 September 1982; Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, signed on July 29, 1980, ratified on

February 17, 1982; Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, ratified on 9 June 1982; Convention on the Rights of the Child, signed on January 26, 1990, ratified on February 28, 1990 (Vietnam is the second country in the world and the first Asian country to join the Convention); Convention on the Rights of Persons with Disabilities, signed on 22 November 2007 and ratified on 5 February 2015; Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, signed on 7 November 2013 and ratified on 5 February 2015. In addition, Vietnam has also joined many other international treaties related to the protection of human rights and international humanitarian law such as the Additional Protocol to the Geneva Convention on the Protection of Victims. personnel in international conflicts; International Convention for the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (1948); International Convention for the Prevention and Punishment of Aparthai Crimes (1973); International Convention on the Non-Application of Legal Restrictions on War Crimes and Crimes Against Humanity (1968); Convention against Transnational Organized Crime (2000)...

After becoming a member of the International Labor Organization (ILO) in 1994, Vietnam has joined 20 conventions on labor rights such as the Convention on the Minimum Age of Children to Participate in Industrial Labor; Convention on equal pay between male and female workers; Convention on Non-Discrimination in Employment and Occupation; Forced or Compulsory Labor Convention; Employment Policy Convention; Maritime Labor Convention etc.

In addition, Vietnam also makes efforts to implement legislative, executive and judicial measures to ensure human rights; propagate, disseminate and educate the contents of the Convention; drafting and submitting periodical national reports on the implementation of the Convention; international cooperation in the implementation of the Convention; develop national programs to implement international commitments on human rights.

2. Materials and methods

The work is researched on the basis of Marxism - Leninism, Ho Chi Minh Thought, the views of the Communist Party of Vietnam and the State of Vietnam on the state and law, on human rights and assurance. human rights, civil rights. In addition, the Vietnamese Communist Party's viewpoint on building a socialist rule of law state of the people, by the people and for the people, and international integration is also the theoretical basis of this research work.

The author uses the methodology of dialectical materialism and historical materialism to study issues related to the content of the article. Theory and practice of implementing the law on ensuring human rights in Vietnam is studied in relation to international law in the field of human rights; studying the movement in development, thereby discovering the trends of change and transformation in the issue of ensuring human rights. The specific historical perspective also requires paying due attention to the specific historical circumstances of the birth and development of the research object in order to assess and identify both objective and subjective impacts on ensuring human rights in Vietnam today.

The article uses a number of different research methods depending on the content to be researched. Specifically:

Analytical and synthesis methods are used throughout the article to analyze a number of theoretical issues on human rights, ensuring human rights. Analyze the basic contents of human rights in the international legal system as well as Vietnam's views, policies and laws on human rights; Analyze the current situation of ensuring human rights in Vietnam through the legal system and a number of institutions in the state apparatus; Analyze some of the causes affecting the guarantee of human rights in Vietnam in order to propose and recommend some solutions to ensure human rights in accordance with international standards.

The comparative method is used to compare a number of provisions of international law and Vietnamese law on human rights, clarify the compatibility and differences of human rights and ensure human rights in the system. international law and Vietnamese law

Inductive interpretation method is used in the article to interpret relevant data and quotations on human rights assurance.

3. Results

Firstly, to develop the Constitution, laws and policies on human rights

Not only participating in more and more international conventions on human rights, with all its responsibility, Vietnam has been seriously implementing its obligations to international conventions on human rights. to which Vietnam has joined, including the obligation to internalize and develop a national legal mechanism in accordance with the provisions of the Convention. Vietnam agrees with the view that "without law, there are no rights"[2], so it is necessary to continue to implement democracy well at the grassroots; perfecting the legal system, respecting, ensuring and protecting human rights, rights and obligations of citizens[3]. Over the past 10 years, from 2010 to now, Vietnam has put much emphasis on perfecting national institutions, policies and laws, especially on civil and political rights on the basis of respecting the principle of equality, not discrimination, creating a premise for ensuring and promoting people's rights in each specific field such as Resolution No. 48-NQ/TW dated May 24, 2005 of the Politburo on the Strategy to build and perfecting Vietnam's legal system by 2010, with orientation to 2020, Resolution No. 49-NQ/TW dated June 2, 2005 of the Politburo on Judicial Reform Strategy to 2020...

Vietnam's 2013 Constitution marks an important step in Vietnam's awareness of human rights as well as the responsibility of the State, organizations and individuals in recognizing, respecting, protecting and ensuring human rights, civil rights in all fields.

Based on the principled provisions on human rights in the 1992 Constitution, the 2013 Constitution has expanded the subject matter of human rights in general as well as the fundamental rights and freedoms of citizens in particular. If in the 1992 Constitution, the concept of human rights mainly stopped at the subject being "citizens", then in the 2013 Constitution, the subjects of human rights belong to everyone, not just the people. citizen. This recognition has an important meaning in the internalization of international conventions on human rights to which Vietnam is a member, in line with the trend of integration and development, and, more importantly, to avoid confusion between human rights and civil rights was often made in previous Constitutions. In particular, the 2013 Constitution has added a number of new practical rights, suitable to economic and social conditions, demonstrating the people's real mastery role such as: the right to keep information confidential. believe; the right to participate in discussions on national and local issues; the right to complain and denounce to competent agencies, organizations and individuals about illegal acts of agencies, organizations and individuals; the right to compensation for material damage and honor; the right to own legal income and housing; the right to freely conduct business in professions not prohibited by law; the right to enjoy cultural values, to use cultural values, the right to live in a healthy environment,...

The recognition of new human rights in the 2013 Constitution has reflected the integration trend of the country, creating an important legal basis for the guarantee of human rights in Vietnam. This also demonstrates the efforts of the State of Vietnam in respecting and acknowledging the universal human rights recognized in international law, as well as the State's dynamism and sensitivity in handling the relationship between the two countries. dialectical relationship between popular human rights and historical, cultural, economic and political characteristics of countries, between international law and national law in the process of law-making and enforcement ensure national interests, while complying with international regulations and commitments, better ensure the legitimate rights and interests of the people.

Along with recognizing the equal rights of citizens before the law, the 2013 Constitution stipulates on the nature of the power of the State of Vietnam as "a socialist rule of law state of the people, by the people, for the sake of the people." people. All state power belongs to the people. Therefore, the State's responsibility is to "ensure and constantly promote the People's right to mastery; recognize, respect, protect and guarantee human rights and citizens' rights..." (Article 3, 2013 Constitution). The State is organized and operates according to the Constitution and laws, manages society by the Constitution and laws, and implements the principle of democratic centralism. State

agencies, cadres, civil servants and public employees must respect the people, devote themselves to serving the people, stay in close contact with the people, listen to their opinions and be subject to the people's supervision; resolutely fight against corruption, wastefulness and all manifestations of bureaucracy, bossiness, and authority (Article 8). Therefore, the State's obligation is: to create all conditions for citizens to participate in the management of the state and society; publicity and transparency in receiving and responding to citizens' opinions and petitions (Article 28); create equal opportunities for citizens to enjoy social welfare, develop the social security system (Article 59),... The above regulations once again affirm the State's obligation not only to record recognition of human rights but also the responsibility to create mechanisms to ensure recognized human rights.

On the basis of the provisions of the 2013 Constitution, many legal documents in various fields have been amended, supplemented, annulled or promulgated, including contents on human rights. people, civil rights. Since January 2014 alone, there have been more than 100 laws and ordinances approved by the National Assembly and the National Assembly Standing Committee, including many important laws on human rights, such as the Code of Conduct. Criminal in 2015; Civil Code 2015; Criminal Procedure Code 2015; Civil Code 2015; Law on enforcement of custody and temporary detention 2015; Law on Access to Information 2016; Law on Belief and Religion 2016; Press Law 2016; Legal Aid Law 2017; Law on Compensation Liability of the State 2017; Law on Cybersecurity 2018; Law on Denunciations 2018; Amnesty Law 2018... These laws fully and clearly regulate most civil and political rights; mechanisms to ensure and promote these rights in Vietnam...

The results achieved in the promulgation of human rights policies and laws in Vietnam over the past years are a great step forward in the process of perfecting human rights policies and laws, in line with the reality of human rights claims. domestic questions as well as meet the requirements of the process of innovation and international integration. The principles and standards of human rights in international human rights law have been thoroughly grasped and become an important content of Vietnamese legal documents on human rights, creating an important legal basis for activities. protection and enforcement of human rights.

Second, organize the implementation of the Constitution, laws and policies to ensure human rights

Vietnam actively implements the Constitution and laws to ensure human rights. Currently, the Government of Vietnam has applied a number of key measures to enforce the Constitution and laws:

Firstly: To guide, organize and inspect the implementation of Directives and Resolutions of the Politburo, Secretariat, and Central Committee on common and strategic issues of ensuring human rights. people. The most prominent in this activity is the Prime Minister's Decision No. 366/QD-TTg (March 11, 2011) Promulgating the implementation plan for the implementation of Directive 44-CT/TW dated July 20, 2010 of the Prime Minister. Secretariat on human rights work in the new situation.

With the goal of creating a positive change in human rights assurance, Decision No. 366/QD-TTg has concretized an important step the obligation to ensure human rights for a number of ministries, ministerial-level agencies, local government. The Government and the Prime Minister play the role of inspecting, supervising, allocating resources, and strengthening the capacity to ensure human rights in the operation of state agencies.

Secondly: To guide, organize and inspect the implementation of laws by the National Assembly; ordinances and resolutions of the National Assembly Standing Committee to ensure the rights recognized in the Constitution such as the right to vote, stand for election and participate in the management of the state and society; the right to complain and denounce; the right to freedom of religion and belief; the right to access education and health; labor rights, employment, social security;...

This is an activity of very important practical significance, associated with the process of providing specific measures and administrative, economic, rules, procedures, social services for the assurance of human rights and prevent violations of human rights according to the law. Therefore, it

often has a rapid and profound impact on the practice of ensuring human rights of central and local public authorities.

Thirdly: Integrating human rights into the process of formulating and organizing the implementation of development programs and policies. This activity reflects innovations in the development thinking of the State of Vietnam, in line with the policy of building a socialist-oriented market economy, with economic growth in harmony with cultural development, socialization, progress and social justice. During the doi moi period, many development programs and policies of Vietnam had regulations affecting human rights assurance such as: State administrative reform program for the period 2001 - 2010 and 2011 - 2020; National Target Program on hunger eradication and poverty alleviation period 2001 - 2005, 2006 - 2010, 2012 - 2015; National Target Program on Employment for the period 2006 - 2010; Program to support production land, residential land, housing and domestic water for poor ethnic minority households (Program 134); Program on socio-economic development in extremely difficult communes in mountainous, border and remote areas (Programme 135); New rural construction program,...

Overall, the above programs and policies have actively supported people to promote their ownership in state and social management; more favorable access to employment services; vocational training; legal aid; health care, education, social security;... to limit the widening gap between the rich and the poor and contribute to realizing the goal of social justice in the development process.

Fourthly: Directly applying innovative measures suitable to the specific context of each industry and each locality in order to improve the people's capacity to enjoy rights, especially those of disadvantaged groups, vulnerable. This activity is associated with diverse initiatives of sectors and localities such as: propagating and raising awareness of human rights for officials, public servants, public employees, and people of all walks of life; building friendly and accessible social services; training human resources for disadvantaged areas; provide direct support to vulnerable groups against hazards such as natural disasters, crop failure, epidemics, etc.

Third, build and strengthen institutions to ensure human rights

Along with promoting the improvement of the effectiveness of law enforcement activities on human rights, the State of Vietnam pays special attention to building and strengthening institutions to ensure human rights. According to the 2013 Constitution, state institutions have the obligation to ensure human rights, including: National Assembly; Government, Judicial agencies (Courts, Procuracy), relevant ministries, branches and local authorities at all levels. Over the years, the State of Vietnam has made great efforts in renovating and consolidating the organization and operation of state agencies and has obtained many important achievements. Most state agencies have been organized and rearranged in the direction of compactness, specialization, and efficient operation under the mechanism of assignment and coordination in the three legislative, executive and judicial powers in order to limit the abuse of rights, infringing upon the legitimate interests of citizens by state agencies.

Not only perfecting the agencies in the state apparatus, Vietnam also pays special attention to the building of specialized and specialized human rights agencies such as the Government Human Rights Steering Committee and the localities. side; develop and perfect the organization of agencies preparing and implementing reports on the implementation of international conventions on human rights to which Vietnam is a member.

In addition to building and perfecting the organization of the Steering Committee on Human Rights, the Government of Vietnam has made great efforts in developing and finalizing the Human Rights Report within the framework of the Universal Periodic Review Mechanism (UPR).) of the United Nations Human Rights Council as well as other international cooperation activities in the field.

In particular, in order to ensure the people's legitimate rights and interests, and prevent the abuse of power by individuals and organizations in the state apparatus, Vietnam is studying and promoting the establishment of the People's Committee. national rights to monitor, supervise and advise on the implementation of human rights in the following areas: enactment of laws; enforce the Constitution

and laws; investigation, prosecution and trial activities; consider the compatibility of international law and national law on human rights;...

Fourth, mobilize the participation of political, social and professional organizations in the process of protecting and promoting human rights.

In line with the provisions on the right to association in the Universal Declaration of Human Rights (1948) and the International Covenant on Civil and Political Rights (1966), the Constitution and laws of Vietnam have facilitated activities of these organizations in the process of protecting human rights. The Vietnam Fatherland Front and its member organizations gather and promote the strength of national unity, implement democracy, and strengthen social consensus; supervision, social criticism; participate in State construction, people's foreign affairs, contribute to the construction and defense of the Fatherland. During the renovation period, many member organizations of the Vietnam Fatherland Front, such as trade unions, farmers, youth, women, veterans; press and media agencies; social and professional organizations;... have played an increasingly active role in activities: monitoring and social criticism; propagate and raise awareness of human rights; promote gender equality; legal aid, capacity building for vulnerable social groups; poverty reduction; participate in activities to supervise the implementation of policies and laws by state agencies and organizations; supervise the settlement of complaints and denunciations of citizens; supervise the implementation of the Regulation on Democracy at the grassroots level, etc. to improve transparency and accountability in state management and in the operation of economic and social organizations.

Fifth, propaganda and education about human rights

It can be affirmed that knowledge of QCN is the first and indispensable condition to effectively protect and promote QCN in practice. However, there is a sad reality today that "there are millions of people who are born and die without knowing that they are the owners of human rights"[4]. This sad situation can be overcome through propaganda and education to help people understand and raise awareness of their rights.

In Vietnam, since the issuance of Directive 12-CT/TW (1992) of the Secretariat, human rights propaganda and education have been actively implemented in many different forms. For example, from the school year 1998 - 1999, the subject Theory of human rights was officially taught at the Ho Chi Minh National Academy of Politics. After that, many research, propaganda and education programs on human rights were implemented at political and administrative schools, the Government's Steering Committee on Human Rights, universities, and research institutes. ... Besides, human rights propaganda and training are also carried out through a number of international cooperation projects of the National Assembly and the Government; of branches and agencies such as diplomatic, judicial, police, press, religious, ethnic groups and political, social and professional organizations. In recent years, human rights propaganda and education activities have been continuously expanded, integrated into many subjects and a number of graduate training programs. The above-mentioned propaganda and education activities have actively contributed to raising the awareness of human rights for leaders and managers of State agencies; law enforcement officers; university students; members of a number of political, social and professional organizations.

Sixth, international cooperation in the field of human rights

The view that international dialogue and cooperation is a necessary and objective requirement for the protection and promotion of human rights is reflected in the White Paper on Vietnam's human rights achievements, which affirms: "Due to differences in Due to historical circumstances, political regime, development level, traditional cultural values, etc., each country's approach to human rights may be different. Cooperation and dialogue between countries to promote and protect human rights is a necessary and objective requirement. Vietnam supports strengthening international cooperation in the field of human rights on the basis of equal, constructive dialogue, mutual respect and understanding, non-interference in each other's internal affairs, for common goals. is to promote and better protect human rights. Vietnam also believes that no country has the right to use human rights issues as a tool to interfere in the internal affairs of the country, cause confrontation, exert political pressure, even use force or create favorable conditions for human rights. in economic and trade

cooperation relations with other countries”[16]. Implementing this point of view, over the past time, Vietnam has actively participated in and increased its participation in international human rights mechanisms and forums, and actively engaged in human rights dialogues with its five current partners (the US, EU, Switzerland). Switzerland, Denmark and New Zealand). International dialogue and cooperation is both a requirement of the international integration process and helps to enhance mutual understanding; Through dialogue and international cooperation, Vietnam has helped friends and the international community better understand the actual situation and circumstances in Vietnam, as well as an opportunity for Vietnam to learn from the experiences of other countries. in the development and enforcement of the law, better secure the civil rights in Vietnam and contribute to the cause of human rights protection in the region and in the world.

Since the 1980s, Vietnam has relatively fully implemented and ensured on time to fulfill its obligation to protect the country reports of the international human rights conventions to which Vietnam is a contracting party. Vietnam is currently a member of the United Nations Human Rights Council (term 2014 - 2016). In the implementation of human rights under the Universal Periodic Review (UPR), Viet Nam successfully defended its report at both cycles (1 and 2) in 2009 and 2014, and absorbed constructive comments from other countries, as well as actively contributing ideas to other countries on the status of human rights implementation in these cycles.

The State of Vietnam has seriously fulfilled its obligation to respond to and settle the UN's appeal. In fulfilling the obligation to implement Special Procedures (SP) so far, Vietnam has welcomed experts on ethnic minority issues; extreme poverty and human rights; the impact of external debt on human rights, the right to medical care; Special Rapporteur on cultural and religious rights. Vietnam has hosted many international conferences on human rights such as: Workshop on the International Convention Against Torture and Inhumane Treatment (December 2003); Vietnam - EU Conference on the Death Penalty (November 2004), the 6th Human Rights Conference (December 2004),... At these seminars, Vietnam has created opportunities for international delegates better understand Vietnam's policies and laws on human rights. This is really an open, frank and public forum to promote mutual understanding. [5]

Within the region, together with ASEAN member countries, Vietnam has made active contributions to the establishment of the ASEAN Intergovernmental Commission on Human Rights (AICHR), the ASEAN Committee on the Protection and Promotion of Human Rights. of women and children (ACWC) and the ASEAN Declaration of Human Rights (November 2012). Thereby demonstrating the commitment and high determination of the State of Vietnam in respecting and promoting human rights as well as the provisions of international law on human rights.

4. Discussion

Some issues raised in the process of realizing human rights in Vietnam today

Although Vietnam's laws are not fundamentally inconsistent with international human rights standards, and the guarantee of human rights is in fact consistent, even progressive, with international practice. economic; However, in the guarantee of human rights in Vietnam today, there are still certain existing problems.

One is: Regarding the perception of state officials: In fact, the understanding of human rights in Vietnam is still limited, leading to intentional or unintentional actions that violate the legal rights of state officials. citizens, especially in some public authorities and some judicial bodies

Second:The participation of mass media agencies in propaganda and fight against human rights violations: The mass media in Vietnam currently mainly deal with human rights issues under criticism of the distortion and abuse of human rights to destroy the state by reactionary and hostile forces. Human rights are considered to be a sensitive issue, and domestic human rights issues are rarely mentioned directly in the mass media.

Third: The mechanism to ensure human rights is not effective: Currently, Vietnam still does not have a specialized agency on the promotion and protection of human rights; there is no strict regulation in handling denunciations and violations of human rights.

Fourth: The lack of secure material resources: Although required to varying degrees, the guarantee of any human rights cannot be separated from material conditions. Due to economic difficulties, in Vietnam today, there is still a lack of conditions to care for and create jobs for the following subjects: people infected with HIV/AIDS, sex workers, and law-breakers. law after serving prison term.

5. Conclusion

In every historical period, Vietnam has always been consistent in its goals and policies, all for the people, for a Vietnam with rich people, strong country, democracy, justice and civilization. The State of Vietnam has made unremitting efforts for the people to fully enjoy basic human rights and freedoms, and at the same time attaches great importance to promoting international cooperation in the field of human rights on the basis of equality and respect for human rights. respect and understanding among nations.

Vietnam has continuously strived to build a state of the people, by the people and for the people, first of all, building a socialist rule of law state, improving and enhancing the legal system on human rights. . The adoption of the 2013 Constitution with a separate chapter on "Human rights, rights and obligations of citizens" and then in just 4 years, the adoption of more than 90 legal documents related to human rights, is meaningful efforts, creating an important legal framework for the practical guarantee of human rights and citizens' rights. Along with these steps is the constant striving to perfect institutions and create material foundations to better ensure human rights. All socio-economic development strategies, programs and projects are built on the basis of people-centered, people-oriented and serving the people.

Those efforts have brought positive results in ensuring human rights, from economic, social and cultural rights, to civil and political rights, rights of vulnerable group

References:

- 1 *People's Newspaper, issue on June 18, 1993.*
- 2 *Quote from Jacques Mourgon in Human Rights, Publishing House. French University, January 1990.*
- 3 *Communist Party of Vietnam (2016) – 169 s.*
- 4 *Wolfgang Bennedek (editor) (2008), Understanding human rights, Publishing House. Justice, Hanoi, 2017 – 30 s.*
- 5 *Ministry of Foreign Affairs of Vietnam, “White Paper on Vietnam's Human Rights Achievements”, <http://www.mofa.gov.vn/vi/>, 2018 – 4 s.*

МРНТИ:10.27.91
УДК 347(4/9)

Д.М. Караходжаева¹, Л.М. Бурханова¹

¹Ташкентский государственный юридический университет

ОСОБЕННОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ РЕФОРМ ЧАСТНОЙ СОБСТВЕННОСТИ НА ЗЕМЛЮ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Аннотация

В статье обосновывается актуальность рассмотрения и применения института частной собственности на землю в современных экономических условиях Республики Узбекистан. Были проанализированы некоторые нормативные акты, регулирующие приватизацию земельных участков, занятых зданиями и сооружениями юридических лиц и граждан, а также реализацию в частную собственность объектов торговли и сферы обслуживания вместе с земельными участками, на которых они размещены, и земельных участков в пожизненное наследуемое владение. Исследование вопросов правового регулирования права частной собственности на землю проведено на основе норм действующего гражданского и земельного законодательства Республики Узбекистан. Обосновано положение о том, что именно конкретный земельный участок, а не земля вообще, является объектом права собственности. Рассмотрены основания приобретения права собственности на земельные участки юридическими и физическими лицами, которыми являются воля и интерес приобретателя. Определены особенности приобретения права собственности по давности владения земельным участком, а так же основания ограничения права собственности на землю. В контексте анализа некоторых особенностей сервитутов рассмотрено понятия «соразмерности» платы за пользование сервитутом. Сформулированы некоторые предложения по совершенствованию права частной собственности на земельные участки в свете разработки проекта новой редакции Гражданского Кодекса Республики Узбекистан.

Ключевые слова: земля, право частной собственности на землю, земельные участки, гражданское законодательство, земельное законодательство, приобретение права собственности, юридические лица, физические лица, давность владения, сервитут.

Д.М. Караходжаева¹, Л.М. Бурханова¹

¹Ташкент мемлекеттік заң университеті

ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕРГЕ ЖЕКЕ МЕНШІК РЕФОРМАЛАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Өзбекстан Республикасының қазіргі экономикалық жағдайында жерге жеке меншік институтын қарау мен қолданудың өзектілігі негізделген. Заңды тұлғалар мен азаматтардың ғимараттары мен құрылыстары орналасқан жер учаскелерін жекешелендіруді, сондай-ақ олар орналасқан жер учаскелерімен және жер учаскелерімен бірге сауда және қызмет көрсету объектілерін жеке меншікке сатуды реттейтін кейбір нормативтік актілер талданды. өмір бойы мұрагерлік иелік ету. Жерге жеке меншік құқығын құқықтық реттеу мәселелерін зерттеу Өзбекстан Республикасының қолданыстағы азаматтық және жер заңнамасының нормалары негізінде жүргізілді. Бұл меншік құқығының объектісі болып табылатын жер емес, нақты жер учаскесі екендігі туралы ереже негізделген. Сатып алушының

еркі мен мүддесі болып табылатын заңды және жеке тұлғалардың жер учаскелеріне меншік құқығын алу негіздері қарастырылды. Жер учаскесін иелену мерзімі бойынша меншік құқығын алу ерекшеліктері, сондай-ақ жерге меншік құқығын шектеу негіздері айқындалды. Сервитуттардың кейбір ерекшеліктерін талдау контекстінде сервитутты пайдалану үшін төлемнің «пропорционалдылығы» ұғымы қарастырылады. Өзбекстан Республикасы Азаматтық Кодексінің жаңа редакциясының жобасын әзірлеу аясында жер учаскелеріне жеке меншік құқығын жетілдіру бойынша кейбір ұсыныстар жасалды.

Түйін сөздер: жер, жерге жеке меншік құқығы, жер учаскелері, азаматтық заңнама, жер заңнамасы, меншік құқығын сатып алу, заңды тұлғалар, жеке тұлғалар, иелену мерзімі, сервитут.

D.M. Karakhodzhaeva¹, L.M. Burkhanova¹

¹Tashkent State Law University

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF REFORMS OF PRIVATE OWNERSHIP OF LAND IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Abstract

The article justifies the relevance of considering and applying the institution of private ownership of land in modern economic conditions of the Republic of Uzbekistan. Some regulations regulating the privatization of land plots occupied by buildings and structures of legal entities and citizens, as well as the private ownership of trade and service objects together with the land plots on which they are located, and land plots into lifelong inherited ownership were analyzed. The study on the legal regulation of the right to private land ownership was conducted on the basis of the provisions of the current civil and land legislation of the Republic of Uzbekistan. The provision is justified that it is the specific land plot, and not the land at all, that is the object of ownership. The grounds of acquisition of ownership of land plots by legal and natural persons, which are the will and interest of the acquirer, are considered. The peculiarities of the acquisition of the right of ownership by the statute of limitations of ownership of a land plot, as well as the grounds for restricting the right of ownership of land, are determined. In the context of the analysis of some features of easements, the concepts of "proportionality" of the fee for using the easement are considered. Some proposals have been made to improve the right of private ownership of land in the light of the drafting of a new version of the Civil Code.

Keywords: land, private ownership of land, land plots, civil legislation, land legislation, acquisition of property rights, legal entities, individuals, longevity of ownership, easement.

ВВЕДЕНИЕ

Мы живем в новое время смелых реформ, нацеленных на позитивные результаты во всех сферах жизни для нашей страны. Буквально каждый день принимаются нормативные акты, направленные на дальнейшее развитие рыночных отношений, улучшение инвестиционного климата и повышение благосостояния сограждан.

Учитывая изменения в рыночной сфере, а также динамику развития инвестиционной привлекательности нашей страны в последние годы, нельзя не затронуть такой важный аспект как институт права собственности на землю. Происходящие в стране реформы направлены на привлечение технологий, развитие инноваций, освоение капиталов. Однако, важно понимать, что зачастую при реализации крупных проектов важен не только операционный доход, но и капитализация бизнеса, которая полноценно невозможна без привязки недвижимости к земельному участку. Рыночная экономика неизбежно рано или поздно поставит вопрос о рассмотрении земельных участков в качестве основного вида недвижимости.

Очевидно, что с момента изначально принятой позиции законодателя, не допускающей частной собственности на землю, прошло много лет. Думается, что в настоящее время, в реалиях современного Узбекистана конструкция частной собственности на землю, полагается быть как минимум переосмысленной на основе изучения и рассмотрения возможности частичного применения позитивных решений из опыта зарубежных стран.

Более того, за весь период развития независимого Узбекистана отдельные шаги в этом направлении были сделаны. Так, в 2006 году была предпринята попытка провести второй этап приватизации – был принят указ Президента от 24.07. 2006 года №УП-3780 «О приватизации земельных участков, занятых зданиями и сооружениями юридических лиц и граждан», в соответствии с которым планировалось предоставить право собственности на участки, занятые зданиями, сооружениями и объектами производственной инфраструктуры, а также индивидуальными домами граждан [1]. Однако практических шагов за этим не последовало.

Еще ранее проводилась приватизация объектов торговли и сферы услуг вместе с земельными участками, на которых они размещены. Это проводилось в соответствии с действующим ранее Законом Республики Узбекистан «О земле» (утратившим в последующем силу) и постановлением Кабинета Министров от 11.04.1995 года №126 «О порядке реализации в частную собственность объектов торговли и сферы обслуживания вместе с земельными участками, на которых они размещены, и земельных участков в пожизненное наследуемое владение» [2]. В результате, в принятом позднее Земельном Кодексе (статья 18) закрепили право собственности на земельные участки за юридическими и физическими лицами, участвовавшими в этой приватизации [3]. Помимо этого, в качестве актуального примера можно привести ситуацию с реформами в сфере туризма, инвесторами в гостиничной сфере, где сейчас правительством рассматривается вопрос о возможной льготе предоставления земельного участка, на котором располагается гостиничный комплекс в частную собственность.

Однако, настоящим прорывом, задавшим дальнейшее направление реформ в сфере частной собственности на землю, явился Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по кардинальному улучшению инвестиционного климата в Республике Узбекистан» от 1 августа 2018 года №УП-5495, в котором был реализован ряд мер, направленных на либерализацию экономики и обеспечение защиты имущественных прав как отечественных, так и зарубежных инвесторов [4]. Было обозначено внедрение новых механизмов по предоставлению земельных участков: долгосрочная аренда участка сроком до 50 лет для несельскохозяйственной деятельности, реализация права постоянного владения участка для строительства объектов недвижимости.

Так, 17 октября 2018 года вынесен на обсуждение проект Постановления Президента Республики Узбекистан «О мерах по поэтапному внедрению права частной собственности на земельные участки несельскохозяйственного назначения», в котором обозначено, что начиная с 1 июля 2019 года юридические лица Республики Узбекистан смогут приватизировать земельные участки, на которых расположены принадлежащие им на правах собственности здания и сооружения, объекты производственной инфраструктуры, а также прилегающие к ним земельные участки в размерах, необходимых для осуществления своей деятельности, с учетом применяемых технологических процессов, градостроительных норм и правил [5]. Что касается граждан, то они будут вправе приватизировать земельные участки, выделенные им для индивидуального жилищного строительства и обслуживания жилого дома.

Планируется, что принятие данного проекта позволит Республике стать более привлекательной для иностранных вложений и мобилизовать внутренние инвестиции в экономику, устранить устаревшие нормы земельного законодательства, а также будет способствовать вовлечению земельных участков в гражданский оборот.

Согласно Указу Президента «О мерах по кардинальному улучшению инвестиционного климата в Республике Узбекистан» 1 августа 2018 года № УП-5495 снос жилых,

производственных помещений, иных строений и сооружений, принадлежащих физическим и юридическим лицам, при изъятии земельных участков разрешается после полного возмещения рыночной стоимости недвижимого имущества и убытков, причиненных собственникам в связи с таким изъятием[4].

Стоит также отметить, что ранее 20 апреля 2018 года Президент Узбекистана подписал Указ «О дополнительных мерах по социальной поддержке граждан и проведении разовой общегосударственной акции по признанию права собственности на самовольно построенные жилые помещения» [6]. В указе отмечается, что проведенная органами землеустройства и кадастра инвентаризация недвижимого фонда республики выявила системные упущения и серьезные недостатки в вопросах обеспечения законности в сфере индивидуального жилищного строительства, особенно в сельской местности. В частности, несмотря на наличие законных механизмов приобретения и строительства жилья, тысячи граждан на протяжении многих лет незаконно возводили индивидуальное жилье на самовольно занятых земельных участках. Имеются многочисленные факты сговора фермерских и дехканских хозяйств по незаконному предоставлению земельных участков гражданам для жилищного строительства за определенную плату. Исходя из этого, была объявлена общегосударственная разовая акция по признанию права собственности на жилые помещения физических лиц, возведенные на самовольно занятом земельном участке или без получения разрешения на строительство.

При этом, устанавливается, что до 1 мая 2019 года право собственности на жилое помещение, возведенное до момента принятия настоящего указа на земельном участке, не отведенном для этих целей, или без получения разрешения на строительство, признается за лицом, добросовестно, открыто и непрерывно владеющим этим объектом как своим собственным имуществом.

Таким образом, вполне очевидно, что с момента изначально принятой позиции законодателя, не допускающей частной собственности на землю, прошло много лет. Происходящие в стране в настоящий период реформы направлены на привлечение технологий, развитие инноваций и освоение капиталов. Поэтому рассмотрение вопросов реформирования института частной собственности на землю в Республике Узбекистан в свете положений гражданского и земельного законодательства представляется актуальным.

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

При проведении исследования использовались общенаучный диалектический метод познания, а также частно-научные методы исследования, такие как системный, логический, сравнительного правоведения.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР

Многие правовые вопросы, связанные с реализацией права частной собственности на землю юридическими и физическими лицами, затрагивались частично и не были исследованы на достаточном уровне. Рассматривались лишь некоторые аспекты права частной собственности на землю. Вопросы правового регулирования права частной собственности на землю в Республике Узбекистан нашли отражение в работах ученых цивилистов. В частности вопросы развития института развития права частной собственности на землю в Узбекистане рассмотрены в работе Баратова М.Х. и Умарова Д.М. [7]. Вопросы возмещения убытков физическим и юридическим лицам в связи с изъятием земельных участков для государственных и общественных нужд раскрыты в статье Бурхановой Л.М. [8]. Так же рассмотрена и правовая характеристика права частной собственности отдельных видов юридических лиц в условиях перехода Республики Узбекистан к рыночным отношениям[9,10]. В работах Караходжаевой Д.М. рассмотрены основные риски и правовые механизмы их преодоления при исполнении договоров в условиях COVID-19 [11], а так же проанализирована актуальность проводимых реформ института частной собственности на землю в Республике Узбекистан[12].

Вопросы правового регулирования гражданских правоотношений, возникающих по поводу земли и права собственности на нее, разработаны и учеными – цивилистами других стран. Это работы Копылова А.В. [13], Крассова О.И. [14], Крашенинникова П.В. [15], Романовой Г.В. [16] и других.

Но приведенные работы были опубликованы до внесения существенных изменений в современное гражданское и земельное законодательство, регулирующие отношения по владению, пользованию и распоряжению земельными участками. Недостаточное исследование и правовое регулирование вопросов, касающихся права частной собственности на землю в Республике Узбекистан, является препятствием в практическом осуществлении прав граждан и юридических лиц на земельные участки. В связи с этим возникает научная и практическая потребность в изучении, анализе норм действующего гражданского и земельного законодательства Республики Узбекистан, регулирующего право частной собственности на землю, а также выработке предложений по их совершенствованию.

ОБСУЖДЕНИЕ И АНАЛИЗ

Особенностью правового регулирования вещных прав на землю, как объекта права частной собственности является то, что это регулируется нормами одновременно двух отраслей права: гражданского и земельного. Так, если гражданское право регулирует отношения, возникающие в результате совершения сделок с землей, то такие вопросы, как отнесение земель к категориям, охрана земель, ведение мониторинга земель, землеустройство, перевод земель из одной категории в другую и иные, основанные на отношениях между физическими или юридическими лицами с одной стороны, и государственными органами с другой стороны, регулируются нормами земельного права. В этой сложной системе особенно важно наличие ясной картины, четких и исчерпывающих определений, избежание противоречий, равно как и разграничение «сфер влияния» различных нормативных актов.

В силу этого заслуживает внимание, то обстоятельство, что сейчас на стадии обсуждения находится вопрос о признании утратившими силу законов Республики Узбекистан «О собственности в Республике Узбекистан» и «Об аренде», которые в настоящее время содержат не актуальные трактовки, которые не только не соответствуют законодательству, но и духу времени. Существенная часть норм устарела, либо дублируются в ряде иных актов (Гражданский кодекс, Семейный кодекс, Жилищный кодекс и т.д.). В частности, обозначены как устаревшие, такие конструкции, как «хозяйственное объединение предприятий и организаций», «кооперативное имущество», «собственность коллективного предприятия» и др.

Использование земельных участков в гражданском обороте в качестве объектов недвижимости в Республике Узбекистан сделало необходимым совершенствование гражданского законодательства. Для этого была принята Концепция совершенствования гражданского законодательства Республики Узбекистан, в которой определены эффективные гражданско-правовые механизмы обеспечения гарантий неприкосновенности частной собственности, защиты прав и интересов физических и юридических лиц; четкое разграничение норм публичного и гражданского права, исключение утративших значимость положений; обеспечение правового регулирования современных востребованных гражданско-правовых институтов и различных форм экономических отношений [17].

Для реализации целей, определенных в Концепции совершенствования гражданского законодательства Республики Узбекистан необходимо создание нормативной базы для реализации субъектами права собственности на земельный участок, а с другой стороны, расширения способов защиты приобретенного права от неправомерного ограничения.

В результате проведения приватизации государственного и муниципального имущества значительное число объектов недвижимого имущества перешло в частную собственность. Это сделало возможным субъектам гражданского права заключать различные гражданско-правовые сделки с недвижимостью - передавать по наследству или дарить, вносить в качестве

вклада в имущественный капитал юридических лиц и отчуждать. Поэтому возникают проблемы реализации права собственности на землю как физическими, так и юридическими лицами, вызванные несоответствием существующих правовых норм новым реалиям.

В первую очередь необходимо *дать определение земельного участка как объекта права собственности*. Как объект земельных отношений земельный участок может выступать объектом права собственности только в качестве индивидуально определенного земельного участка, имеющего признаки, выделяющие его из других объектов гражданского оборота своими физическими и правовыми параметрами, включая и уникальный кадастровый номер. С этих позиций земля объектом права собственности быть не может. В этом смысле она и определяется как природный объект и природный ресурс и выступает объектом лишь в отношениях по охране и контролю. Но объектом права собственности являются не вся земля вообще, а конкретный земельный участок. Это правило индивидуализации объекта гражданских отношений является общим именно для гражданского законодательства. Поэтому право собственности может распространяться только на вещи, определенные родовыми или индивидуальными признаками, что позволяет отграничить их от других подобных вещей и установить над ними власть собственника. Осуществление этого отграничения осуществляется через территориальные границы земельного участка, зафиксированные в порядке, установленном земельным законодательством, на основе документов, выдаваемых собственнику специально уполномоченными государственными органами. Как и все объекты гражданского оборота, земельный участок должен обладать либо специфическими родовыми или же индивидуальными признаками. Так в статье 169 Гражданского Кодекса Республики Узбекистан отнесена земля, а статья 173 ГК определяет объектом права собственности - земельный участок [18]. Статья 188 ГК однозначно определяет право собственности граждан и юридических лиц именно на земельные участки. Возникает неоднозначное понятие об объекте гражданского оборота, в первом случае законодатель говорит о земле, во втором - о земельном участке. Поэтому необходимо дать четкое понятие что является объектом гражданского права «земля» или «земельный участок». На наш взгляд, более правильным было бы определение «земельный участок».

Отдельного внимания заслуживает вопрос и *определения основания приобретения права собственности юридическими и физическими лицами*. Так, в соответствии с основными началами гражданского законодательства Республики Узбекистан (часть 2 статьи 1 ГК) основанием приобретения и осуществления права собственности является воля и интерес приобретателя [18]. Таким образом, исключается возможность принуждения к принятию в собственность земельного участка, как объекта гражданских правоотношений без волеизъявления субъекта. Поэтому основания приобретения прав на землю подчиняются общим положениям гражданского законодательства, а также показывается разграничение сфер действия гражданского и земельного законодательства.

Отдельным вопросом является и *приобретение права собственности по давности владения земельным участком*, особенность которого определена, тем, что земля является недвижимым имуществом, но при этом не перестает быть природным ресурсом в силу специфики правового режима. Поскольку режим бесхозяйной вещи земельный участок приобретает в силу статьи 191 ГК «Бесхозяйная вещь», следовательно, к нему применимо основание приобретения права собственности в силу приобретательной давности. Это делает возможным обращение земельного участка как бесхозяйной вещи в республиканскую собственность, в состав которой входит в том числе и земля.

Важным является и *вопрос ограничения права собственности на землю*, подразумевающий ограничение право владения, пользования или распоряжения земельным участком. Право собственности на земельный участок не является абсолютным правом и поэтому правомочия собственника по владению, пользованию и распоряжению земельным участком ограничиваются законодательством. Общее ограничение права собственности

возникает, если это наносит ущерба окружающей среде и нарушает прав и законные интересы других лиц. Широкое распространение в большинстве современных государств получили ограничения права собственности в случаях, если это необходимо для обеспечения охраны природной среды, памятников истории и культуры, археологических объектов, благоприятной среды жизнедеятельности человека и безопасности государства.

Совершенно другое предназначение у сервитутов. В ГК установлен *самостоятельный вид вещного права на земельный участок – право ограниченного пользования чужим земельным участком (сервитут)*. Возникновение сервитута обусловлено соседством двух земельных участков, дающим право собственнику одного земельного участка требовать от собственника другого земельного участка предоставление себе права ограниченного пользования подчиненным участком в связи с наличием определенных нужд, которые не могут быть удовлетворены без установления сервитута. В соответствии с частью 2 статьи 173 ГК «Право ограниченного пользования чужим земельным участком (сервитут)» сервитут устанавливается для обеспечения прохода и проезда через чужой земельный участок, прокладки и эксплуатации линий электропередачи, связи и трубопроводов, обеспечения водоснабжения, а также других нужд собственника недвижимого имущества, которые не могут быть обеспечены без установления сервитута[18]. Но отношения по ограниченному пользованию чужим земельным участком регулируются не только ГК, но и Земельного Кодекса. Так, статья 30 Земельного Кодекса определяет, что сервитут может устанавливаться в целях прохода или проезда через чужой земельный участок; проведения дренажных работ на чужом земельном участке; прокладки и эксплуатации линий электропередачи, связи и трубопроводов, ирригационных, инженерных и других линий и сети на чужом земельном участке; забора воды и водопоя на чужом земельном участке; прогона скота через чужой земельный участок; временного пользования чужим земельным участком для производства изыскательских, исследовательских и других работ; создания на чужом земельном участке защитных лесных насаждений и иных природоохранных объектов[3]. Приведенный перечень целей установления сервитута в ГК и ЗК не является исчерпывающими. Сервитут может устанавливаться и в иных целях, не противоречащих законодательству. Существенным условием сервитута во всех случаях является наличие соответствующих нужд собственника недвижимого имущества и невозможность их удовлетворения без предоставления ограниченного права пользования чужим земельным участком в порядке «сервитутного обеспечения». Характер использования субъектом сервитута чужого земельного участка должен соответствовать целям его установления. Сервитут на земельный участок может быть частный и публичный, срочный и постоянный. Но в случае, когда установлен публичный сервитут, ни в гражданском, ни в земельном законодательстве не определено понятие «соразмерности» платы за пользование сервитутом. Если размер вознаграждения сторонами изначально не предусмотрен, то возможно использовать определение платы по правилам частью 4 статьи 356 ГК «Цена», то есть оплачено по цене, которая при сравнимых обстоятельствах обычно взимается за аналогичные товары, работы или услуги.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведя исследование правового регулирования права частной собственности на земельные участки, можно сформулировать предложения по совершенствованию данного института, и включению этих положений в проект новой редакции Гражданского Кодекса Республики Узбекистан.

Первое. Применяемые до сегодняшнего дня договорные конструкции использования земельных участков не соответствуют современным реалиям. Возможное применение конструкции вещного права застройки, вместо договора аренды, имеет явные экономические преимущества, поскольку оно может выступать предметом залога, что открывает возможности для банковского кредитования строительства соответствующего объекта. В

свою очередь длительный срок такого института, как право застройки, допускает снос старого здания и возведение нового с учетом быстрого развития строительных и иных технологий.

Второе. Проблемой реализации права собственности на землю субъектов отношений является непоследовательность проведения принципа «единой судьбы» земельного участка и расположенных на нем других объектов недвижимого имущества. Поэтому было бы целесообразно часть 2 статьи 482 ГК «Права на земельный участок при продаже здания, сооружения или другой находящейся на нем недвижимости» сформулировать в следующей редакции: «В случае, когда продавец является собственником земельного участка, на котором находится продаваемая недвижимость, покупателю передается право собственности на соответствующий земельный участок». Часть 1 статьи 483 ГК «Право на недвижимость при продаже земельного участка» возможно изложить в следующей редакции: «При продаже земельного участка, на котором находится принадлежащее продавцу здание, сооружение или другая недвижимость, покупателю передается в собственность земельный участок совместно с объектами недвижимости, расположенными на нем».

Третье. В целях совершенствования гражданского и земельного законодательства, выработки единого подхода в понимании и практике применения норм гражданского и земельного законодательства, целесообразнее в Земельном Кодексе оставить нормы, регулирующие использование и охрану земли, административно-правовой порядок предоставления земельных участков. Вопросы правового регулирования приобретения земельных участков в собственность на основании договоров купли-продажи, мены, дарения, во владение и пользование на основании договоров безвозмездного пользования имуществом, аренды, ипотеки отнести полностью к ведению гражданского законодательства.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента от 24.07. 2006 года №УП-3780 «О приватизации земельных участков, занятых зданиями и сооружениями юридических лиц и граждан».
2. Постановление Кабинета Министров от 11.04.1995 года №126 «О порядке реализации в частную собственность объектов торговли и сферы обслуживания вместе с земельными участками, на которых они размещены, и земельных участков в пожизненное наследуемое владение».
3. Земельный Кодекс республики Узбекистан Национальная база данных законодательства 24.12.2020 г., № 03/20/656/1661.
4. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по кардинальному улучшению инвестиционного климата в Республике Узбекистан» от 1 августа 2018 года №УП-5495.
5. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по коренному совершенствованию процессов урбанизации». Национальная база данных законодательства, 11.01.2019 г., № 06/19/5623/2461; 27.03.2020 г., № 06/20/5975/0377.
6. Баратов М.Х., Умаров Д.М. (2013). Некоторые вопросы развития права частной собственности на землю в Республике Узбекистан. *Право. законодательство. личность.* 2 (17), 119-125.
7. Бурханова Л.М. Механизм возмещения убытков физическим и юридическим лицам в связи с изъятием земельных участков для государственных и общественных нужд по законодательству Республики Узбекистан (2018). VII INTERNATIONAL CORRESPONDENCE SCIENTIFIC SPECIALIZED CONFERENCE" INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS OF LAW, SOCIOLOGY AND POLITICAL SCIENCE", 5-9.
8. Бурханова Л.М. (2020). Вопросы правоприменения института общей совместной собственности на примере общей совместной собственности супругов. *Юридик фанлар Ахборотномаси.* -№ 2. -С.61-69.
9. Бурханова Л.М. (2010). Правовая характеристика права частной собственности отдельных видов юридических лиц в условиях перехода Республики Узбекистан к рыночным

отношениям. Россия, Пермь, Вестник Пермского Университета Юридические науки. -№ 2 (8). -С.88-98.

10. *Караходжаева Д.М. (2020). Особенности исполнения договоров в условиях COVID-19: основные риски и правовые механизмы их преодоления. REVIEW OF LAW SCIENCES. Специальный выпуск. -№ 5. -Т. ТГЮУ. -С.44-49.*

11. *Караходжаева Д.М. (2018). Актуальность реформ института частной собственности на землю в Республике Узбекистан. Обзор законодательства Узбекистана. - Т. ТГЮУ. -№3.-С.46-48.*

12. *Копылов А.В. Вещные права на землю. -М., 2000. 14, 16, 25-26.*

13. *Крассов О.И. Право частной собственности на землю. М.: Норма, 2000. 266.*

14. *Крашенинников П.В. Право собственности и иные вещные права на землю: Вводный комментарий к главе 17 Гражданского кодекса Российской Федерации. - М. Статут, 2002. - 21.*

15. *Романова Г.В. Содержание права собственности и других вещных прав на земельные участки. Автореферат на соискание ученой степени канд. юрид. наук. 2009.*

16. *Распоряжение Президента Республики Узбекистан «О мерах по совершенствованию гражданского законодательства Республики Узбекистан» от 5 апреля 2019 г., № Р-5464. Приложение № 1 к распоряжению Президента Республики Узбекистан от 5 апреля 2019 года № Р-5464 Концепция совершенствования гражданского законодательства Республики Узбекистан. Национальная база данных законодательства, 06.04.2019 г., № 08/19/5464/2891.*

17. *Гражданский кодекс Республики Узбекистан. – Т., Адолат. 2007. (с изменениями от 19.04.2018 г.). Национальная база данных законодательства от 12.12.2019 г., № 03/19/592/4144).*

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

МРНТИ:10.27.21

УДК: 347.08

Г.Б. Меирбекова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

КӘСІПкерлік қызмет және оның құқықтық нысаны

Аңдатпа

Мақала кәсіпкерлік қызметтің түсінігі мен түрлерінің шығу тарихынан бастап, Кеңестер Одағындағы кәсіпкерлік қызметтен бастап, егемен еліміздегі кәсіпкерлік қызметтің нысаны мен дамуын мемлекеттік – құқықтық реттеудің теориясы мен тәжірибесін зерттеуге бағытталған. Кәсіпкерлік мәселелері мамандардың ғана емес, жалпы халықтың қызығушылығын тудырады. Сондықтан мақалада кәсіпкерлік қызметті жүйеге келтіруді қалыптастыру үшін өзіміздің ұлттық ерекшеліктерді ескеру керек екені, сондай-ақ, нарықтық экономикасы дамушы елдердің тәжірибелеріне сүйене отырып, қолдану қажеттілігімен көрсетіліп отырған зерттеу жұмысының өзектілігі анықталады.

Мақаланың мақсаты – кәсіпкерлік қызметті реттеу жолының жалғаспалы тарихы бар мемлекеттердегі тарихи және салыстырмалы – құқықтық қырын зерттеу арқылы еліміздегі кәсіпкерлік қызметтің құқықтық нысанын мемлекеттік – құқықтық реттеу заңнамаларын жетілдіру жолын анықтау болып табылады.

Түйін сөздер: экономика, нарықтық қатынастар, қайта құру, монополия, бәсекелестік, кәсіпкерлік, бизнес, шағын және орта кәсіпкерлік.

G. B.Meirbekova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

ENTREPRENEURIAL ACTIVITY AND ITS LEGAL FORM

Abstract

The article is aimed at studying the theory and practice of state – legal regulation of the form and development of entrepreneurial activity in a sovereign country, starting with the history of the concept and types of entrepreneurial activity, ending with entrepreneurial activity in the Soviet Union. Business issues are of interest not only to specialists, but also to the population as a whole. Therefore, the article determines that in order to form the systematization of entrepreneurial activity, it is necessary to take into account their own national characteristics, as well as the relevance of research work, which is expressed in the need to apply it based on the experience of countries with developing market economies.

The purpose of the article is to identify ways to improve the legislation on state-legal regulation of the legal form of entrepreneurial activity in the country by studying the historical and comparative legal aspects of the way of regulating entrepreneurial activity in states with a continuing history.

Keywords: economy, market relations, perestroika, monopoly, competition, entrepreneurship, business, small and medium-sized enterprises.

Г.Б. Меирбекова¹

¹Казахский национальный педагогический университет им.Абая

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ЕЕ ПРАВОВАЯ ФОРМА

Аннотация

Статья направлена на изучение теории и практики государственно-правового регулирования формы и развития предпринимательской деятельности в суверенной стране, начиная с истории возникновения понятия и видов предпринимательской деятельности, заканчивая предпринимательской деятельностью в Советском Союзе. Вопросы предпринимательства вызывают интерес не только у специалистов, но и населения в целом. Поэтому в статье определено, что для формирования систематизации предпринимательской деятельности необходимо учитывать собственные национальные особенности, а также актуальность исследовательской работы, которая выражается в необходимости применения опыта стран с развивающейся рыночной экономикой.

Цель статьи – определить пути усовершенствования законодательства о государственно-правовом регулировании правовой формы предпринимательской деятельности в стране путем изучения исторического и сравнительно-правового аспектов пути регулирования предпринимательской деятельности в государствах с продолжающейся историей.

Ключевые слова: экономика, рыночные отношения, перестройка, монополия, конкуренция, предпринимательство, бизнес, малое и среднее предпринимательство.

2021 жылдың 1- қыркүйегінде Қазақстан Республикасының Президенті Қасымжамарт Тоқаев өзінің Қазақстан халқына «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты кезекті Жолдауында, Пандемия кезінде мемлекет азаматтарға және кәсіпкерлерге ауқымды әрі жедел қолдау көрсетті,-деп атап өтті [1]. Осыдан тура бір жыл бұрынғы Жолдауында Президентіміз: «...біз кәсіби білім берудің бүкіл жүйесін еңбек нарығында сұранысқа ие білікті мамандар қалыптастыруға бағыттағанмыз жөн. Кәсіпкерліктің жаңа буынын қалыптастыруға басымдық беріледі. Сол себепті, «Кәсіпкерлік негіздері» пәні мектептен бастап, жо,ары оқу орнына дейінгі барлық білім беру сатысында оқытылуы керек,-деп атап өткен болатын [2].

Кәсіпкерлік - бұл экономикалық қызметтің бір түрі. Азаматтық кодекске сәйкес «кәсіпкерлік - бұл жеке меншікке (жеке кәсіпкерлікке) негізделген тауарларға (жұмыстарға, қызметтерге) сұранысты қанағаттандыру арқылы таза табыс алуға бағытталған жеке азаматтар мен заңды тұлғалардың, меншік нысанына қарамастан, бастамасы немесе мемлекеттік кәсіпорынды шаруашылық жүргізу құқығы болып табылады. Кәсіпкерлік қызмет тәуекелділік пен кәсіпкердің мүліктік жауапкершілігі негізінде жүзеге асырылады»[3, 6 б.]. Кәсіпкерлік қызмет міндетті түрде тіркеуге жататын заңды тұлға құру арқылы жүзеге асырылады. Жеке тұлғалар заңды тұлға ретінде емес түрінде дара кәсіпкерлікпен айналыса алады. Бірақ бұл жағдайда мемлекеттік тіркеуден өту қажет. Сонымен қатар, егер заңды тұлға немесе жеке кәсіпкер лицензиялауға жататын қызметті жүзеге асыратын болса, олардан мұндай қызметті жүзеге асыру үшін лицензиясы болуы керек.

2015 жылғы 29 қазандағы Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексінің 23-бабында Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын азаматтар, оралмандар және мемлекеттік емес коммерциялық заңды тұлғалар (жеке кәсіпкерлік субъектілері), мемлекеттік кәсіпорындар (мемлекеттік кәсіпкерлік субъектілері) кәсіпкерлік субъектілері болып табылады [4]. Бұл кәсіпкерлік субъектілерінің ішінде заңды тұлға жоқ. ҚР Азаматтық кодексінде нақты бекітілгендей, қарамағында оқшау мүлкі бар, сол мүлікпен азаматтық айналымға түсе алатын, мүліктік және мүліктік емес құқықтар мен міндеттерге жауап беретін басқару құқығымен

шаруашылықты жүргізіп не болмаса тікелей басқару жағдайында сотта талапкер және жауапкер бола алатын ұйым заңды тұлға ретінде көрсетілген. Сол себептен оқшау мүлік болмаған жағдайда, кез келген ұйым түрі қандай заңды тұлға түрінде, сондай-ақ кәсіпкерлік қызмет субъектісі болып танылмайды.

XX ғасырдың басында ең алғаш рет кәсіпкерлік құқық туралы тұжырымдама пайда болған болатын. Сонымен қатар Кеңестер одағындағы сол кездегі белгілі заңгер-ғалымдардың ойын айқындайтын, мысал ретінде белгілі ғалым А.Гойбархтың келесі сөзін: «азаматтық құқық – әрқашанда құқықтың бөлігі» - айтуға болады. Гойбарх өз еңбектеріндегі негізгі ұстанымы халық құқығы болды. Жалпы алғанда жұрт құқығы мен жеке құқығы арасындағы шекара үзіліс тапса, оның нәтижесі азаматтық құқықтың жоғалуына әкелуі мүмкін және ол шаруашылық жүргізу не оралымды басқару құқығына ие болады.

Ал келесі ресейлік зерттеуші ғалым П.И. Стучка 1920 жылдары өзінің «Екі секторлық құқық теориясын» ұсынған еді. Сол еңбегінде ол әлеуметтік ұйымға әкімшілік – шаруашылық құқығы, жеке тұлғаларға азаматтық құқығы ескерілген. Алайда көпшілік ғалымдардың пікірінше көрсетілген теория қате тұжырым болып есептелінді.

Өткен ғасырдың 30-шы жылдарының басында азаматтық құқық және шаруашылық құқық тұжырымдамалары ғылыми тәртіптің негізі ретінде қарастырды. Кеңестер одағындағы экономиканың аралас мінезді болуының салдарынан шаруашылық құқықтың дүниеге келуіне себеп болды.

Шаруашылық құқықты зерттеуші құқықтанушы ғалымдар жаңа экономикада пайда болған жағдайдағы жеке құқық пен жария құқықтың арасындағы ымыраны зертеуді мақсат етеді. 1950 жылдары шаруашылық құқықтың анықтамасы жайы жаңа пікірталастар орын алады. Сондай-ақ шаруашылық құқықтануда түрлі сала бойынша әлеуметтік құқықтарды реттеу қарастырылады [5, 54 б.].

Кеңестік құқықтанушылар әр отырыс сайын заңнамаға жаңа шаруашылық кодексті енгізу туралы ұсыныстарды қарастырды. 90-шы жылдары Ресей мемлекеті жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшетін жүйе орын алды. Сол себептен ескі тұжырымыдарға жаңа өзгерістерді енгізу қажет еді.

Бүгінде әр салада өзінің құқықтық нормасы қалыптасқан және еліміздің саяси– экономикасымен тығыз қарым-қатынаста. Мысалы, Ресей мемлекетінде саясатты анықтаушы норма елдің екі сала жүйесіне байланысты.

Атап өтетін болсақ, олар әкімшілік және азаматтық. Егер әкімшілік құқық қатынас мемлекеттік қызмет студия басқаруын реттейді. Сол себептен де бұл қатынас түрі «тігінен» тұрғызады. Азаматтық құқыққа келетін болсақ, ол мүліктік қатынасты реттеуші көзі болып табылады. Нәтижесінде ол «көлденен» тұрғызылады. Көрсететілген әр сала шаруашылық құқықты реттеуші құралы.

Кәсіпкерлік құқық пәніне құқықтық қатынастағы екі топты қарастырсақ: Алғашқы топ - кәсіпкерлік ұйымдастырушылық сала және кәсіпкерлік қатынасты, бұл жерде азаматтардың кәсіпкерлік қызметі мен қызмет ету құқығы көрсетілген.

Мысалы, Ресей Федерациясының заңнамасындағы жеке кәсіпкер неме заңды тұлға болуы үшін мемлекеттің тіркеуінен өтуі керектігі көрсетеледі.

Біздің еліміздегі ҚР Кәсіпкерлік кодексінде кәсіпкерлік қызметтің тіркелуі міндетті екені көрсетілген. Сондай-ақ екінші топқа кәсіпкерлік қызметке қатысты қатынас жатқызылады. Кәсіпкердің басты мақсаты – өз өнімін сату немесе мүлікті қолдану, қызмет көрсету арқылы пайдасын барынша көру болып табылады.

Мұндағы басты рөлді атқаратын азаматтық және кәсіпкерлік құқықты реттеу. Нарықтық экономикада тауар өндірушімен кәсіпкер арасындағы өзара қатынастың реттеуші көзі – ақша қатынасы болып табылады. Жария құқықтық әдісі арқылы азаматтық құқықтың бір бөлігін реттейді. Осыған байланысты мемлекеттік келісім-шарт арқылы жасалатын: қызмет көрсету, тауарлар мен өнімді сатып алу, жұмыс және бағалы қағаздардың реттеу нарығы да орын алады.

Қазіргі кезде құқықтанушылар кәсіпкерлік қызметті реттеуде екі ең басты негізді анықтап ұсынады.

Бірінші топқа манистикалық теорияны қолдаушылар ретінде белгілі профессор И.В. Дойников, Б.С. Мартемьянов, академик В.В. Ловтев. Ловтевтің пікірінше шаруашылық құқық пен кәсіпкерлік құқық – ол жеке дара құқықтық қызметтің бірыңғайлық пән ретінде саналады. Аталған осы сала түрлері өзінің күші ретінде төмендегідей норманы ығыстырды. Ол коммерциялық емес қатынас пен кәсіпкерлік қатынасты, сондай-ақ экономиканы мемлекеттік реттеу қатынастарын тығыз бір-бірімен байланыстырды [6, 237 б.].

Бүгінгі жағдайға байланысты мемлекет пен нарық арасындағы қатынасты кәсіпкерлік қызметтің әдіс-тәсілімен реттеу мүмкіншілігі жоқ. Осы тұста кәсіпкерлік саланы реттеудің келесі «Дуалистік тұжырымдаманы» белгілі профессор Е.А. Суханов ұсынды. Жалпы, «Дуализм» сөзі тауар өндіруші мен жеке құқықтық қатынас арасындағы азаматтық құқықтық реттеу.

Соған қатысты Г.Ф. Шершеневич жеке тауармен көпшілік құқығыде екіге бөлді. Тұлғалар мен мемлекеттік арасындағы тауарлық қатынасты реттеушікөпшілік тауарлық құқық болып табылады. Сондай-ақ, банктің, жеке кәсіпкерлердің, түрлі қозғалыстың құқықтық қатынасын анықтайды [7, 62 б.].

Көпшілік мағынасында, сауда кәсіпкерлік қызметтің бір түрі ретінде саналады. Шетел ғалымдарының тұжырымына назар аударсақ, олардың пікірінше кәсіпкерлік құқыққа қызығушылық танытатын кәсіптік экономика жатады. Осындай кәсіпкерлік құқықтың түрі өзге құқықтық сала пәнін шектемейді.

Сол себептен кәсіпкерлік құқыққа өзге де дәстүрлі сала мен қызмет түрлерін кіргізуге болады; оларға: еңбек, экологиялық және жер құқығы. Санитарлық –эпидемиялық зерттеулерді көрсетілген құқық түрлері қажет етпейді. Кәсіпкерлік саласындағы бизнес жеке сала болып табылады. Кәсіпкерлік құқықта белгілі бір ғылыми – методологиялық жүйелер пайдаланылады. Сонымен қатар, азаматтық құқыққа қарағанда көрші мемлекет Ресей Федерациясындағы кәсіпкерлік құқық бірыңғай, орталықтандырылған құқықтық акт болып саналады [8, 27 б.].

Еліміздің құқық саласына жаңадан еніп келе жатқан кәсіпкерлік құқық –кәсіпкерлік қызметпен айналысатын дара кәсіпкерлердің құқықтары мен міндеттерін реттейтін заңнамаларды көрсетеді. Осы заңнамалар мемлекеттегі кәсіпкерлікке қатысты түрлі сұрақтарды қарастырып, реттейді. Аталмыш сұрақтар мәдениетке, ғылымға, экономикаға, кәсіптік салаға тікелей қатысты.

Бұл ұғым мынадай элементтерді қамтиды: біріншіден, субъектінің өзінің мәртебесін анықтау және бұл туралы мемлекет органдарына хабарлау; екіншіден, кәсіпкерлік қызмет үшін база құру бойынша да, оның нәтижелерін бөлуге қатысты да мүліктік қатынастар орнату; үшіншіден таңдалған нысанның ішінде де, қызметкерлер мен тұтынушылар алдында жауапкершілікті бөлу.

Осыларды жүзеге асыру барысында, еліміздің кәсіпкерлік қызметін реттейтін заңнама кәсіпкерлік қызметтің келесі түрлерін ажыратады: 1) заңды тұлға құрмай өз қызметін жүзеге асыру, яғни жеке кәсіпкер не дара кәсіпкер ретінде; 2) заңды тұлға құрумен байланысты болатын кәсіпкерлік нысанында: шаруашылық серіктестіктері, мтолық және командиттік серіктестіктер; шаруашылық қоғамдары оларға жауапкершілігі шектеулі, қосымша жауапкершілігі бар, ашық және жабық түрдегі акционерлік қоғамдар, біртұтас кәсіпорындар, яғни олар шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығындағы кәсіпорындар, өндірістік кооперативтер мен шаруа (фермер) қожалықтары.

Қорыта келгенде, кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырудың құқықтық нысаны-бұл осы қызметті жүргізетін субъектінің заңмен бекітілген жағдайы, оның мүлкін қалыптастыру және пайдалану тәртібі және шаруашылық айналымындағы жауапкершілігі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қасым-Жомарт Тоқаев «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты 1 қыркүйек 2021 жылғы Қазақстан халқына арналған жолдауы. // <https://24.kz/kz/> (өтініш берген күні: 04.09.2021)

2 Қасым-Жомарт Тоқаев «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: Іс-қимыл кезеңі» атты 1 қыркүйек 2020 жылғы Қазақстан халқына арналған жолдауы. // <http://www.akorda.kz/> (өтініш берген күні: 11.08.2021)

3 Бегг, Д. Экономика: пер. с англ. / Д. Бегг, С. Фишер, Р. Дорнбуш. - Ксерокоп. - Киев: Б.и. Гл. 8: Совершенная конкуренция и чистая монополия: ситуации, ограничивающие рыночную структуру. - 1991. - 59 с.

4 Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/> (өтініш берген күні: 21.08.2021)

5 Валиева Э. И. Эволюция теории предпринимательства в рыночной экономике [Электронный ресурс] / Э. И. Валиева // Молодой ученый. - 2013. - №6. - 2008-2014.-357 с.

6 Стучка П.И. Курс гражданского право. Введение в теорию гражданского права. Третий выпуск.1998.- С.14-18.

7 Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права// составитель. Крашенинников П.В.-М.: Статут, 2017.-357 с.

8 Хамитова К.З. Экономика және кәсіпкерлік негіздері: Оқулық. -Астана: Фолиант, 2011. -134 б.

МРНТИ 10.27.01

УДК 347

Б.А.Тайторина¹, М.Т.Бейсенбаева²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

²Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭНЕРГЕТИКА САЛАСЫНДАҒЫ ӨЗІН-ӨЗІ РЕТТЕЙТІН ҰЙЫМДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Аңдатпа

Өзін-өзі реттейтін ұйым нысанындағы өзін-өзі реттеу корпоративтік басқарудың ерекше түрі ретінде қаралды. Өзін-өзі реттейтін ұйымның құқықтық қабілеттілігін айрықша ұйымға жатқызу ұсынылды, бұл аталған ұйымдарды кәсіпкерлік қатынастарды мемлекеттік емес реттеу функциясын орындайтын арнайы коммерциялық емес ұйымдар ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Өзін-өзі реттейтін ұйымдардың бірыңғай тұжырымдамасын құру және дамыту, электр энергиясының көтерме және бөлшек нарығын және қуат нарығын реттеудің нормаларын, қағидалары мен тетіктерін жетілдіру, нарықтың барлық мүдделі қатысушыларының күш-жігерін біріктіру және мүдделерін ескеру, электрмен жабдықтаудың сенімділігін қамтамасыз ету және Қазақстан Республикасының электр энергиясының бірыңғай нарығын өзін-өзі реттеудің тиімді тетіктерін енгізу үшін жаңа технологияларды барынша тиімді пайдалану мақсатында өзін-өзі реттеу қағидаттарын дамыту және нарық Кеңесінің рөлін нығайту қажеттілігі негізделеді.

Түйін сөздер: өзін-өзі реттеу, өзін-өзі реттейтін ұйым, энергетика, құқықтық мәртебе, құқықтық қабілеттілік, ерекшелік.

В.А.Тайторина¹, М.Т.Бейсенбаева²

¹ *Abai Kazakh National Pedagogical University*

² *Kazakh National Agrarian Research University*

CONCEPTUALIZATION OF THE INSTITUTE OF PUBLIC SERVICE AND LEGAL REGULATION OF PUBLIC SERVICE LABOR

Abstract

The article analyzes the theoretical and methodological foundations of the civil service and legal regulation of the labor of civil servants: the issues of defining the concept, signs and principles of civil service under the legislation of the Republic of Kazakhstan are considered. It is emphasized: the goals and objectives of the civil service and the legal regulation of its main institutions are primarily due to the need to protect the rights and freedoms of man and citizen. Based on the study of the positions of scientists and modern legislation on public service, the conceptualization of the basic concepts and principles of public service has been carried out.

Key words: law, principle, labor, civil service, civil servant, legislation, legal regulation.

В.А.Тайторина¹, М.Т.Бейсенбаева²

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая*

² *Казахский национальный аграрный исследовательский университет*

СПЕЦИФИКА ПРАВОВОГО СТАТУСА САМОРЕГУЛИРУЕМЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СФЕРЕ ЭНЕРГЕТИКИ

Аннотация

Саморегулирование в форме саморегулируемой организации рассмотрено в качестве особой разновидности корпоративного управления. Предложено правоспособность саморегулируемой организации отнести к исключительной, что позволит рассматривать названные организации как особые некоммерческие организации, выполняющие функцию негосударственного регулирования предпринимательских отношений. Обосновывается необходимость создания и развития единой концепции саморегулируемых организаций, совершенствование норм, правил и механизмов регулирования оптового и розничного рынка электроэнергии и рынка мощности, объединения усилий и учета интересов всех заинтересованных участников рынка, развития принципов саморегулирования и укрепление роли Совета рынка с целью максимально эффективного использования новых технологий для обеспечения надежности электроснабжения и внедрения эффективных механизмов саморегулирования единого рынка электроэнергии Республики Казахстан.

Ключевые слова: саморегулирование, саморегулируемая организация, энергетика, правовой статус, правоспособность, специфика.

Кіріспе

Өзін-өзі реттеу кәсіпкерлік қатынастарды құқықтық реттеу тетігінің негізгі элементі болып сесптеледі. Өзін-өзі реттеуді кәсіпкерлік қатынастарды құқықтық реттеу тетігінен бөліп көрсету объективті факторларға, оның ішінде құқықтық жүйенің өзін жаңғыртуға және оларды құқықтық реттеудің жаңа тәсілдерін талап ететін кәсіпкерлік қатынастарды дамытуға негізделген. Өзін - өзі реттеу кәсіпкерлік қатынастарды құқықтық реттеу тетігінің элементі ретінде институционалдық (құқық субъектісі ретінде-өзін-өзі реттейтін ұйым) және реттеуші (корпоративтік актілер, шарттар, біржақты мәмілелер ретінде) құралдар арқылы айқындалады

және өзін-өзі реттеу субъектілерінің өз мінез-құлқын регламенттеу және ұйымдастыру мақсатында олардың мінез-құлқы мен іс әрекетінің құқықтық әсері ретінде сипатталады.

Өзін-өзі реттейтін ұйымдардың құқықтық жағдайын қарау кезінде олардың құқықтық мәртебесінің өзгешелігін ескере отырып, мына белгілерін бөліп көрсету қажет: 1) жария құқық субъектілері болып табылатын міндетті мүшелікке негізделген және жеке-құқықтық элементтері бар өзін-өзі реттейтін жария ұйымдар; 2) өзін-өзі реттейтін ұйымдар (жеке құқық субъектілері ретінде әрекет ететін ерікті мүшелікке негізделген, жария-құқықтық элементтері бар ұйым). Кез-келген өзін-өзі реттейтін ұйымның қызметінде көрінетін жеке және қоғамдық функциялардың үйлесуі аясында қоғамдық өзін-өзі реттейтін ұйымның мәртебесін оны қоғамдық басқаруға тарту кезінде мемлекеттік мүдде басымдығының болуын атап өткен жөн.

Өзін-өзі реттейтін ұйым нысанындағы өзін-өзі реттеу корпоративтік басқарудың айырықша бір түрі болып табылады. Егер корпоративтік басқаруды - заңды тұлға ішіндегі басқару деп қарастырсақ, онда өзін-өзі реттеу (өзін-өзі реттейтін ұйым нысанында) осы өзін-өзі реттейтін ұйымның әрі оның мүшелерінің кәсіпкерлік қызметіне қатысты басқару әсерін де қамтиды, яғни басқару объектісі өзара және сыртқы ортамен (тұтынушылармен, мемлекетпен) байланысатын оның барлық мүшелерінің тиімді ұйымдастырылуы мен үйлестірілуіне қатысты қатынастар болып табылады.

Өзін-өзі реттейтін ұйым- бұл коммерциялық емес корпоративтік ұйымның ерекше құқықтық мәртебесін иеленген, оның негізгі мақсаты өз мүшелері үшін кәсіпкерлік қызметтің қағидалары мен стандарттарын белгілеу және олардың сақталуын бақылауды жүзеге асыру болып табылатын ұйым. Заң шығарушы анықтап бекіткен ұйымның өзін-өзі реттеу мәртебесін алуына қойылатын талаптары осындай ұйымның ерекше корпоративтік сипаттағы, ал кейбір жағдайларда қоғамдық сипаттағы ерекше функцияларымен байланысты болады.

Нәтижелер және талқылау

Өзін-өзі реттеу салааралық ұғым және кешенді құқықтық институт болып табылады, жеке өз алдына құқықтың қандай да бір саласының монополиясын құрмайды, бірақ бұл ретте өзін-өзі реттеу жеке құқықтық және жария-құқықтық құралдардың арсеналына негізделгені дәлелденді. Өзін-өзі реттеу шеңберінде субъектілер өздеріне қажетті мінез-құлық моделін таңдап, өздері үшін белгілі бір ережелерді белгілейді. Сонымен қатар, жария құралдарсыз (оның ішінде азаматтық құқық шеңберінде қолданылатын) өзін-өзі реттеу тетігінің өзі жеке мәселе. Өзін-өзі реттеу саласындағы жария және жеке мүдделердің өзара іс-қимылы жеке-құқықтық және жария-құқықтық құралдардың өзара байланысын туындатып отыр.

Заң шығарушының өзін-өзі реттеу ұғымын (өзін-өзі реттейтін ұйым қызметінің мақсаттарына қатысты) оның мазмұнында жариялы-құқықтық элементтерін атқаратын функциялары бойынша түрлерге бөліп (бақылау және ұйымдастыру функциялары) көрсете отырып ауқымын кеңейтуі оны басқарудың көрінісі, соңғысының нысаны ретінде қарастыруға мүмкіндік береді, бұл оның мазмұнында жеке құқықтық құралдар мен әдістердің болуын мүлдем жоя алмайды.

Құқық салаларындағы жеке-құқықтық және жария-құқықтық бастаулардың өзара іс-қимылы: 1) өзінің табиғаты бойынша жария-құқықтық сипаттағы затқа өзін-өзі реттеуді енгізуді; 2) Жеке құқық субъектілеріне жария-құқықтық ықпал етудің жекелеген элементтерін өзін-өзі реттеуге енгізуді; 3) жеке құқық субъектісінің (өзін-өзі реттейтін ұйымның) кәсіпкерлік құқықта жария мақсатын орындау арқылы қоғамдық қатынастарға ықпал етуді жүзеге асыруын алдын ала анықтап алады.

Энергетикалық құқықта өзін-өзі реттеу-бұл кәсіпкерлердің ғана емес, сонымен бірге қоғамдық субъектілердің энергетика саласындағы құқықтық қатынастарды ұйымдастыру және реттеу тәсілі, құралы. Мұндай көзқарас мемлекеттің осы құқықтық қатынастарды ұйымдастыру үшін жеке құрылымдарды (құралдарды) қатыстырумен байланысты, бұл субъектілердің өздері мінез-құлық ережелерін белгілейтін салаға билік функцияларын енгізуді

білдіреді, бұл өз кезегінде құқықтық реттеудің ерекшеліктерін түсінудің жаңа кезеңін тудырады.

Жеке құқықтық өзін-өзі реттеу мен жариялы-құқықтық өзін-өзі реттеуді бөліп көрсету керек, олардың аражігін ажырату құқықтық реттеудің әртүрлі әдістері мен салаларына негізделген.

Энергетикалық құқықтағы өзін-өзі реттеу энергетика саласындағы қатынастарды мемлекеттік емес реттеудің бөлігі ретінде қарастырылуы мүмкін, оның аясында осы қатынастарға қатысушылар өздерінің мінез-құлқын реттеу және ұйымдастыру, мемлекет белгілеген шектерде өзара құқықтар мен міндеттерді анықтау мақсатында өздерінің мінез-құлқына өздері үшін міндетті мінез-құлық ережелерін бекіту арқылы әсер етеді. Өзін-өзі реттеу кәсіпкерлік құқық субъектілерінің субъектілер арасындағы қатынастарды баламалы (мемлекеттік реттеуге қатысты) құқықтық реттеуге деген қажеттілігін көрсетеді және осы тұрғыдан мемлекет пен кәсіпкерлер арасындағы "делдалдық буын" ретінде қарастырылады.

Құқықтық, оның ішінде мемлекеттік емес реттеудің басқа түрлерінен айырмашылығы:

- құқықтағы өзін-өзі реттеу нормативтік сипатқа ие, яғни ол мемлекеттік реттеу негізінде жүзеге асырылады, ол қатынастардың жалпы параметрлерін белгілейді, бірақ оларға жатқызылмайды (қолданыстағы заңнама нормаларымен реттелмеген немесе жеткіліксіз реттелген қоғамдық қатынастарды реттеу жүреді). Бұл тұрғыда өзін-өзі реттеу институты нормативтік-құқықтық реттеуді толықтырады, оның негізінде және оның дамуында жүзеге асырылады;

- өзін-өзі реттеудің «өзіндік» сипаты бұл мемлекетке қатысты автономдығын көрсетеді, сонымен ерікті мазмұны бар (қатысушылардың өз еріктерін көрсетеді) және тәуелсіз реттеуші функциясы бар,

- өзін-өзі реттеу реттелген қоғамдық қатынастардың белгілі бір сәттерін тікелей қатысушылармен өзара келісумен байланысты; өзін-өзі реттеу кезінде мінез-құлқы реттелетін адам өзінің мінез-құлқын заңды жолмен және жедел басқарады (өзін-өзі реттеу актілерін олар әрекет ететін субъектілер қабылдайды), яғни заң шығару және іске асыру субъектісі болып топтастырылып біріктіріледі.

- өзін-өзі реттеу, ең алдымен, өзі үшін белгілі бір мінез-құлық ережелерін жасайтын адамдардың мінез-құлқына есептелген (оның ішінде корпорациялардың жұмыс істеуі арқылы жанама түрде), дегенмен, заңда белгіленген жағдайларда өзін-өзі реттеу процесіне қатыспайтын үшінші тұлғаларды «байланыстыра» және қатыстыра алады;

- өзін-өзі реттеу субъектілері нормативтік реттеу шегінде заң шығару өкілеттіктеріне ие;

- өзін-өзі реттеу, оның нысаны мен түріне қарамастан, кәсіпкерлік қатынастарды құқықтық реттеу қызметі ретінде ғана емес, сонымен бірге мемлекет белгілеген мінез-құлық ережелері аясында өзін-өзі реттеудің болуын растайтын құқықтық реттеу қызметі ретінде қарастырылады [1, с.13-16].

Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша өзін-өзі реттеу өзін-өзі реттейтін ұйымның қағидалары мен стандарттарын бекітуге, олардың сақталуын бақылауды жүзеге асыруға, сонымен қатар өзін-өзі реттеу субъектілерінің мүліктік жауапкершілігін қамтамасыз етуге негізделген жеке және заңды тұлғалардың өздері жүзеге асыратын кәсіпкерлік немесе кәсіптік қызметті дербес реттеуіне бағытталған шаралар кешенін білдіреді. "Өзін-өзі реттеу туралы" Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 12 қарашадағы № 390 - V Заңына сәйкес өзін-өзі реттейтін ұйым-бұл қауымдастық (одақ), қоғамдық бірлестік нысанындағы немесе Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген өзге де ұйымдық-құқықтық нысандағы, қызметтің, саланың, экономикалық қызмет түрлерінің, өндірілген тауарлар (жұмыстар, көрсетілетін қызметтер) нарығының ортақтығы қағидаты бойынша жеке кәсіпкерлік субъектілерінің немесе кәсіптік қызмет субъектілерінің ерікті не міндетті мүшелігіне (қатысуына) негізделген коммерциялық емес ұйым. Өзін - өзі реттейтін ұйымдар өз қызметін өзін - өзі реттейтін ұйымның және оның мүшелерінің (қатысушыларының) қызметін

ұйымдастыру тәртібін айқындайтын ереже-құжат және өзін-өзі реттейтін ұйым мүшелерінің (қатысушыларының) олардың тауарларына (жұмыстарына, көрсетілетін қызметтеріне) және қызмет түріне бірыңғай және міндетті қағидаттарды, сипаттамаларды көп мәрте пайдалануы үшін талаптарды белгілейтін стандарт-құжат негізінде жүзеге асырады.

Өзін-өзі реттеу ерікті немесе міндетті мүшелік сипатында қатысуға негізделеді. Ерікті мүшелікке (қатысуға) негізделген өзін-өзі реттеу кәсіпкерлік немесе кәсіптік қызмет салаларындағы мемлекеттік реттеумен қатар өзін-өзі реттеу субъектілеріне және олардың қызметіне қойылатын талаптарды Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген талаптардан жоғары белгілей отырып қолданылады. Кәсіпкерлік немесе кәсіптік қызмет саласындағы міндетті мүшелікке (қатысуға) негізделген өзін-өзі реттеу осы Заңда айқындалатын тәртіппен мемлекеттік функцияларды іске асырумен не мемлекеттік органдар орындайтын белгілі бір функцияларды беру қажеттілігімен ұштасатын қызмет салаларында Қазақстан Республикасы заңдарының негізінде енгізіледі.

Міндетті мүшелікке (қатысуға) негізделген өзін-өзі реттеуді енгізу үшін реттеуші мемлекеттік орган мен мүдделі тұлғалар Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексіне сәйкес өздері әзірлейтін құжаттардың жобаларына қатысты реттеушілік әсерді талдау рәсімін алдын ала жүргізуге тиіс [2]. Өзін-өзі реттейтін ұйымдар Ұлттық қауіпсіздік, қорғаныс, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету саласында құрыла алмайды.

Өзін-өзі реттеудің негізгі мақсаттары:

1) отандық тауарлардың (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру;

2) отандық экономика салаларының бәсекеге қабілеттілігін арттыру;

3) нарыққа қатысушылардың тұтынушылар алдындағы жауапкершілігін күшейту.

Өзін-өзі реттеудің жалпы қағидаттары:

1) заңдылық-барлық мүдделі тұлғалардың құқықтары сақталған жағдайда осы Заңға және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарына сәйкес өзін-өзі реттеуді енгізу және жүзеге асыру;

2) теңдік-өзін-өзі реттейтін ұйым мүшелерінің (қатысушыларының) тең құқықтары мен міндеттерінің болуы;

3) өзін-өзі қаржыландыру-өзін-өзі реттейтін ұйымның қызметін мүшелік жарналар және Қазақстан Республикасының заңдарында тыйым салынбаған өзге де көздер негізінде қаржыландыру;

4) жауапкершілік-өзін-өзі реттейтін ұйымдардың осы Заңға және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарына сәйкес осы өзін-өзі реттейтін ұйымдар мүшелерінің (қатысушыларының) іс-әрекеттерімен келтірілген залал үшін үшінші тұлғалар алдындағы мүліктік жауаптылыққа кепілдік беру тетіктерін пайдалануы;

5) қызметтің ашықтығы - мүдделі тұлғалар үшін ақпараттың қолжетімділігін қамтамасыз ете отырып, өзін-өзі реттейтін ұйымдардың барынша ашық қызметі;

6) беделге тәуелділік (бедел тәуелділігі) - өзін-өзі реттейтін ұйымдар мүшелерінің (қатысушыларының) өздерінің іскерлік және кәсіптік беделіне тәуелділігі;

7) өзара көмек және мүдделерді қорғау-өзін-өзі реттейтін ұйымдардың өз мүшелеріне (қатысушыларына) көмек көрсетуі, сондай-ақ олардың мүдделерін қорғауы;

8) Тәуелсіздік - Қазақстан Республикасының заңдарында тікелей көзделген жағдайларды қоспағанда, мемлекеттік органдар, өзге де ұйымдар мен лауазымды адамдар тарапынан Өзін-өзі реттейтін ұйымдардың қызметіне араласуға жол бермеу.

Ерікті мүшелікке (қатысуға) негізделген өзін-өзі реттеудің негізгі қағидаттары мыналар болып табылады:

1) бірлесу бостандығы-адамдардың өзін-өзі реттейтін ұйымға ерікті түрде бірігуі үшін таңдау;

2) саланың ортақтығы - өндірілетін тауарлардың (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің), технологияның, өндіріс объектілерінің тіршілік циклі кезеңінің ұқсастығы (ұқсас немесе сабақтас сипаттамалар) тән қызмет түрлерінің бірлігі белгісі бойынша кәсіпкерлердің бірлестігі.

Міндетті мүшелікке (қатысуға) негізделген өзін-өзі реттеудің негізгі қағидаттары мыналар болып табылады:

1) тиімділік-өзін-өзі реттеуді енгізу мемлекеттік реттеу кезінде қойылған мақсаттарға неғұрлым тиімді қол жеткізуді қамтамасыз еткен жағдайда ғана жүзеге асырылады;

2) қайталауды болдырмау - өзін-өзі реттейтін ұйымдардың мүшелеріне (қатысушыларына) қатысты қосарланған бақылауды болдырмау мақсатында мемлекеттік органдар мен өзін-өзі реттейтін ұйымдар құзыреттерінің аражігін нақты ажырату [3].

Өзін-өзі реттеу институты бизнес-қоғамдастықтың мемлекеттік билік органдарымен тиімді өзара іс-қимылы үшін құрылған. 2016 жылы қолданысқа енгізілген "өзін-өзі реттеу туралы" заңда осы күрделі процестің негізгі қағидаттары көрініс тапқан. Өзін-өзі реттеу Бизнесінің тауарларды, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді сапасын арттыруды қамтамасыз ететін бизнесті жүргізудің салалық ережелері мен стандарттарын өз бетінше енгізуін білдіреді. Ал өзін-өзі реттейтін ұйым мүшелерінің мүліктік жауапкершілігіне кепілдік беру институты түпкі тұтынушыларды қорғауға бағытталған. Басқаша айтқанда, бұл кейде тиімсіз және ауыртпалықты мемлекеттік реттеуден, бизнеске әкімшілік қысымнан және кәсіпкерлердің қызметіне мемлекеттік құрылымдардың заңсыз араласуынан бас тарту. Қазақстан Республикасында 2018 жылы "Атамекен" Ұлттық Кәсіпкерлер палатасы Төралқасының өзін-өзі реттеуді дамыту мәселелері жөніндегі комитеті өз қызметін қоғамдық негізде бастады. Өзін-өзі реттейтін организацияның басты белгілерінің бірі-стандарттау пәнінің болуы, талаптарды қою және "ойын ережелері".

Шығыс Еуропа елдерінің өзін-өзі реттейтін ұйымдарының көпшілігінің ерекшелігі-кәсіби мінез-құлық ережелерінің, этика кодексінің және мамандықтың өзіне қойылатын біліктілік талаптарын белгілеу. Заңнамада жарнама, патенттерді тіркеу, медиация салаларында мүшелігі ерікті болып табылатын өзін-өзі реттейтін ұйымдарды құру мүмкіндігі белгіленген. Тұтастай алғанда, көптеген салаларда мемлекет тарапынан өзін-өзі реттеу мен реттеудің «салауатты теңгеріміне», қалыпты өзгермейтін жағдайға қол жеткізілген жоқ. Халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, Қазақстанда кәсіпке және кәсіпкерлік қызметке қойылатын біліктілік талаптарын және олардың мүшелерінің мінез-құлқы мен этикасын міндетті түрде белгілей отырып, кәсіптік белгісі бойынша өзін-өзі реттеуді енгізген орынды. Бұл ретте, халықаралық тәжірибе көрсетіп отырғандай, өзін – өзі реттеу "бір сала-бір өзін-өзі реттейтін ұйым" қағидаты бойынша енгізілуі тиіс [4].

Мемлекеттік саясатты іске асыру мақсатында заңнамада мемлекеттің атқаратын функцияларын бәсекелестік ортаға беру бойынша базалық тәсілдер бекітілген. Оның аясында "Атамекен" Ұлттық Кәсіпкерлер палатасының мемлекеттік функцияларды беру мәселелері бойынша кәсіпкерлік субъектілері мен олардың бірлестіктерінің жұмысын үйлестіру жөніндегі құзыреті кеңейтіледі. Мемлекеттік бақылау әлсіреген кезде өзін-өзі реттейтін ұйымдар тауарлар, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтер сапасын арттыру үшін жауапкершілікті өз мойнына алуға тиіс. Міндетті өзін-өзі реттеу жағдайында мемлекеттік функциялар өзін-өзі реттейтін ұйымдарға беріледі, олар әзірленген стандарттарды ұстануға және мүліктік жауапкершілік алуға, өнімнің сапасына кепілдік беруге тиіс.

Жалпыға бірдей (жалпы) және арнайы заңды тұлғаны ерекше құқықтық қабілеттіліктің тәуелсіз түрі ретінде бөлу туралы жалпы идеяны қолдай отырып, энергетикалық құқық ғылымында өзін-өзі реттейтін ұйымның құқықтық қабілеттілігін ерекше ұйымға жатқызу ұсынылады, бұл аталған ұйымдарды кәсіпкерлік қатынастарды мемлекеттік емес реттеу функциясын орындайтын арнайы коммерциялық емес ұйымдар ретінде қарастыруға мүмкіндік береді [1, 17-бет].

Жалпыға ортақ (өзін-өзі реттеудің кез келген нысандарына тән) және арнайы (өзін-өзі реттеудің берілген саласының ерекшелігін көрсететін) қағидаттарға негізделген, олардың жариялы мақсатын орындауына қарамастан, өзін-өзі реттейтін ұйымдардың бірыңғай тұжырымдамасын құру қажет. Жалпы қағидалар қатарына: нормативтік-құқықтық реттеуді толықтыру және мемлекеттік реттеу мен өзін-өзі реттеудің өзара іс-қимылы қағидаты; ерік дербестігі қағидаты және өзін-өзі реттеу субъектілерінің бастамашылығы жатады; қоғамдық және жеке мүдделерді үйлестіру негізінде ортақ ерік қалыптастыру және білдіру қағидасы.

Өзін-өзі реттейтін ұйымның жұмыс істеуінің арнайы қағидалары ретінде (өзін-өзі реттеудің институционалдық құралы ретінде) мына мән-жайларды бөліп көрсету қажет: корпоративтік қағидат; кәсіпкерлікке жәрдемдесу және өз мүшелерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау қағидаты; мемлекеттен, оның мүшелері мен олардың топтарынан тәуелсіздік қағидаты; жариялылық және ашықтық қағидаты; мемлекеттік билік органдарының, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының және өзін-өзі реттейтін ұйымның әріптестік өзара іс-қимылы қағидаты; өзін-өзі реттейтін ұйымдардың түрлік; өзін-өзі реттеу жүйесінің бірлігі мен функционалдық субсидиарлық қағидаты; ұжымдық жауапкершілік қағидаты.

Өзін-өзі реттейтін ұйымның негізгі және міндетті функциялары норма түзушілік, бақылау, қамтамасыз ету, жолын кесу, ақпараттық қана емес, сондай-ақ өкілдік, кәсіби деңгейді арттыруды ұйымдастыру және дауларды шешу (жанжалдарды реттеу) рәсімдері болып табылады. Қазір заң шығарушы өзін-өзі реттейтін ұйымдарға қатысты "ерікті" және (немесе) формальды ретінде бекітіп берген өкілдік функция, кәсіби деңгейді ұйымдастыру функциялары және дауларды шешу (жанжалдарды реттеу) рәсімдері іс жүзінде орындалмайды. Алайда, аталған функциялар кәсіпкерлердің өзін-өзі реттеуге ынталандыруын тудыруы мүмкін. Өзін-өзі реттеу тек бақылау және ұйымдастыру механизмдеріне негізделе алмайды, әйтпесе бұл жалған өзін-өзі реттеу.

Кәсіпкерлік құқық субъектілерінің өз мінез-құлқын реттеу және ұйымдастыру мақсатындағы қызметі корпоративтік актілер, шарттар, мәмілелер ретінде әрекет ететін олардың еркінің толық ресімделуін қажет етеді. Аталған актілердің құқықтық табиғатының біріктіруші конструктивті белгісін анықтау мақсатында Кәсіпкерлік құқық субъектілерінің ерік-жігерін түпкілікті ресімдеудің барлық белгіленген түрлерін "кәсіпкерлік қатынастарды өзін-өзі реттеудің құқықтық актілері" деп қарау ұсынылады.

Кәсіпкерлік қатынастардың өзін-өзі реттеуінің құқықтық актісі деп кәсіпкерлік қатынастарға қатысушылардың бұйрығының объективті көрінісін алатын және кәсіпкерлік қатынастарға қатысушылардың өз мінез-құлқын реттеу және "аяқтау" мақсатында жария және жеке мүдделерді келісу негізінде ортақ ерік-жігерді білдіретін құқықтық акт деп түсіну керек. Өзін-өзі реттеудің құқықтық актілеріне өзін-өзі тану, шешім қабылдау мен іске асырудағы еріктілік пен қызығушылық, алқалық негіз, қоғамдық және жеке мүдделерді келісу негізінде ортақ ерік қалыптастыру және білдіру, жауап беру тән [1, 19-20 б.].

Қазақстан Республикасында электр энергиясының көтерме және бөлшек нарығын және қуат нарығын реттеудің нормаларын, қағидалары мен тетіктерін құру және жетілдіру Электрмен жабдықтаудың сенімділігін қамтамасыз ету және Қазақстан Республикасының электр энергиясының бірыңғай нарығын өзін-өзі реттеудің тиімді тетіктерін енгізу үшін жаңа технологияларды барынша тиімді пайдалану мақсатында нарықтың барлық мүдделі қатысушыларының күш-жігерін біріктіруді және мүдделерін ескеруді, өзін-өзі реттеу қағидаттарын дамытуды және нарық Кеңесінің рөлін нығайтуды талап етеді. Елде өзін-өзі реттеу тетіктерін құру және пайдалану Қазақстанның электр энергетикалық нарығының жеткілікті жоғары жетілу деңгейінің белгісі болып табылады.

Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігінің 2016 жылғы 8 шілдедегі № 305 бұйрығына сәйкес қазақстандық электр энергетикалық Қауымдастығы (электр энергиясы және қуаты) нарық кеңесімен айқындалды. ҚР "Электр энергетикасы туралы" Заңына және ҚР

Энергетика министрінің 03.12.15 ж. № 682 бұйрығымен бекітілген нарық Кеңесінің жұмыс істеу Қағидаларына сәйкес Нарық кеңесі мынадай функцияларды жүзеге асырады: 1) Электр энергиясы мен қуаты нарығының жұмыс істеу мониторингін жүзеге асырады; 2) уәкілетті орган белгілеген тәртіппен энергия өндіруші ұйымдарды жаңғыртудың, кеңейтудің, реконструкциялаудың және (немесе) жаңартудың инвестициялық бағдарламаларын қарайды; 2-1) уәкілетті органға электр энергиясы мен қуатының алдағы жеті жылдық кезеңге арналған болжамды тенгерімінің жобасына сараптамалық қорытынды береді; 3) уәкілетті органға Қазақстан Республикасының Электр энергетикасы туралы заңнамасын жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізеді; 4) уәкілетті орган айқындаған өзге де функцияларды жүзеге асырады.

Нарық кеңесінің қызметін ұйымдастыру мақсатында Қазақстан электр энергетикалық қауымдастығының директорлар кеңесі 2017 жылғы 18 мамырдағы өз отырысында басқарушы орган - Төралқа және атқарушы орган – Хатшылықты құра отырып, Нарық кеңесі туралы ережені бекітті. Нарық Кеңесінің Төралқасы "Юнион Энерджи" консорциумының, "KEGOC" АҚ, "Самұрық-Қазына "Ұлттық әл-ауқат қоры" АҚ Активтерді басқару дирекциясының, "Еуроазиаттық энергетикалық корпорация" АҚ электр станциясының, "Жайықжылуқуат" АҚ, "Қазақстан коммуналдық жүйелері" ЖШС, "Жезқазғанэнергосбыт" ЖШС, "Самұрық-Энерго" АҚ, "СЕВКАЗЭНЕРГО" АҚ, "Алматы электр станциялары" АҚ, "Орталық-Азия Электроэнергетикалық Корпорациясы" АҚ, "Alageum Electric" АҚ, "электр энергиясы институты "АҚ басшыларынан тұрады."қазэнергоөнеркәсіптікғзжі".

Төралқаның бірінші отырысында " электр энергиясы мен қуаты нарығының жұмыс істеуіне мониторингті жүзеге асыру тәртібі "және" инвестициялық бағдарламаларды қарау тәртібі "бекітілді.

Өзінің негізгі мақсатына жетуді қамтамасыз ету үшін Нарық кеңесі келесі функцияларды орындайды:

- 1) Электр энергиясы мен қуаты нарығының жұмыс істеу мониторингін жүзеге асырады;
- 2) инвестициялық бағдарламаларды қарайды;
- 3) уәкілетті органға Қазақстан Республикасының Электр энергетикасы туралы заңнамасын жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізеді;
- 4) уәкілетті орган айқындаған өзге де функцияларды жүзеге асырады [5].

Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2015 жылғы 3 желтоқсандағы № 682 бұйрығымен нарық Кеңесінің жұмыс істеу тәртібін айқындайтын нарық Кеңесінің жұмыс істеу қағидалары бекітілді. Қағидаларға сәйкес Нарық кеңесі электр энергиясы мен қуаты нарығының жұмыс істеуінің тұрақты мониторингін жүзеге асырады; уәкілетті органнан инвестициялық бағдарлама қарауға келіп түскен жағдайда, ол келіп түскен күннен бастап күнтізбелік он бес күн ішінде оны іске асырудың орындылығы не орынсыздығы туралы қорытынды береді.

"KEGOC" электр желілерін басқару жөніндегі қазақстандық компания "акционерлік қоғамы (Kazakhstan Electricity Grid Operating Company)" Қазақстан Республикасының энергетикалық жүйесін басқаруды құрылымдық қайта құру жөніндегі кейбір шаралар туралы "Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1996 жылғы 28 қыркүйектегі № 1188 қаулысына сәйкес құрылды. Қазақстан Республикасының Үкіметі "KEGOC" АҚ құрылтайшысы болып табылады. "KEGOC" АҚ жарғылық қоры жоғарыда көрсетілген қаулымен айқындалған тізбеге сәйкес "Қазақстанэнерго "ҰЭЖ" РМК-ның мүлкін беру жолымен қалыптастырылды.

Ұлттық электр желісі электр энергиясын тікелей ұлттық электр желісіне беру схемасы бар энергия өндірушілерден осы желіге қосылған көтерме тұтынушыларға (таратушы электр желілік компаниялар, ірі тұтынушылар) электр энергиясын беруді қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2014 жылғы 17 қазандағы № 61 бұйрығымен "KEGOC" АҚ жүйелік оператор болып анықталды, Қазақстан Республикасының "Электр энергетикасы туралы" Заңына сәйкес жүйелік оператор мынадай функцияларды орындайды:

1) Шартқа сәйкес ұлттық электр желісі бойынша электр энергиясын беру бойынша жүйелі қызметтер көрсетеді, оған техникалық қызмет көрсетуді және пайдалану әзірлігінде ұстап тұруды қамтамасыз етеді;

2) нақты баланстарды жасауды және электр энергиясын өндіру-тұтынудың тәуліктік кестесін қалыптастыруды қоса алғанда, Шартқа сәйкес Қазақстан Республикасының біртұтас электр энергетикалық жүйесінің жұмыс режимдерін орталықтандырылған жедел-диспетчерлік басқаруды жүзеге асыра отырып, техникалық диспетчерлендіру жөнінде жүйелі қызметтер көрсетеді;

3) Қазақстан Республикасының біртұтас электр энергетикалық жүйесі жұмысының сенімділігін қамтамасыз етеді;;

4) электр энергиясын өндіру-тұтынуды теңгерімдеуді ұйымдастыру бойынша жүйелі қызметтер көрсетеді;

5) Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен электр энергиясының теңгерімсіздіктерін қаржылық реттеуді жүзеге асырады;

6) қуат резервтерінің көлемін, құрылымын, энергия өндіруші ұйымдар арасында бөлінуін және қуат резервтерін Қазақстан Республикасының біртұтас электр энергетикалық жүйесіне іске қосуды айқындайды;

7) нақты уақыт режимінде электр энергиясының теңгерімдеуші Нарығының және жүйелік және қосалқы қызметтер нарығының жұмыс істеуін ұйымдастыруды жүзеге асырады;

8) қатарлас жұмыс режимдерін басқару және олардың орнықтылығын қамтамасыз ету және электр қуатын реттеу бойынша шектес мемлекеттердің энергия жүйелерімен өзара іс-қимыл жасайды;

9) бірыңғай ақпараттық жүйені, электр энергиясын коммерциялық есепке алудың автоматтандырылған жүйесін, электр энергиясының көтерме сауда нарығының барлық субъектілерінің релелік қорғаудың және аварияға қарсы автоматиканың ұштасқан құрылғыларын құру бойынша техникалық және әдістемелік басшылықты жүзеге асырады;

10) электр энергиясының көтерме сауда нарығы субъектілерінің ұлттық электр желісіне қол жеткізуі үшін тең жағдайларды қамтамасыз етеді;

11) Қазақстан Республикасы электр энергиясының көтерме сауда нарығына қатысушыларды коммерциялық және заңмен қорғалатын өзге де құпияны құрайтын мәліметтерді қозғамайтын ақпаратпен қамтамасыз етеді;

12) электр станцияларының, қосалқы станциялардың, электр беру желілерінің негізгі жабдықтарын, релелік қорғау және аварияға қарсы автоматика құрылғыларын, технологиялық басқару және олардың жұмысқа дайындығын қамтамасыз ету жүйелерін жөндеуге шығаруды келіседі;;

13) су электр станцияларының су-шаруашылық баланстарын және Қазақстан Республикасының біртұтас электр энергетикалық жүйесінің жұмыс режимдерін ескере отырып, жұмыс режимдерін әзірлеуге қатысады;

14) электр энергиясы мен қуатының болжамды теңгерімдерін әзірлеуді жүзеге асырады;

15) электр қуаты нарығының жұмыс істеуін ұйымдастыруды жүзеге асырады;

16) генерациялайтын қондырғылардың электр қуатын аттестаттауды жүзеге асырады;

17) тоқсан сайын уәкілетті органға қуат берудің келісілген схемалары туралы ақпарат береді;

17-1) Қазақстан Республикасының біртұтас электр энергетикасы жүйесіндегі электр энергиясының тапшылығы мен профицитін Қазақстан Республикасының біртұтас электр энергетикасы жүйесіндегі электр энергиясының тапшылығы мен профицитін айқындау қағидаларына сәйкес растайды;

18) "Электр энергетикасы туралы" Қазақстан Республикасының Заңында және Қазақстан Республикасының жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау саласындағы заңнамасында көзделген өзге де функцияларды жүзеге асырады [6].

Қорытынды

Электр энергиясының көтерме сауда нарығы-бұл энергия өндіруші ұйымдар, электр энергиясын берудің ұлттық жүйесі, өңірлік таратушы және таратушы электр желілері, көтерме тұтынушылар, сондай-ақ орталықтандырылған жедел-диспетчерлік басқарудағы басқа да ұйымдар рөл атқаратын және барлық субъектілерге ұсынылатын тауарлар мен қызметтерге тең қолжетімділікті қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін оның субъектілері арасындағы шарттық негізде электр энергиясын сатып алу-сату және беру арасындағы еркін өзара қатынастар жүйесі.

Саланы және кәсіби қоғамдастықты реттеудің баламалы нысанын қолдану бірнеше артықшылықтарды көздейді: азаматтық қоғам институттарының рөлін арттыру және әкімшілік кедергілерді азайту; өзін-өзі қаржыландыруға байланысты мемлекеттік бюджетті үнемдеу; ұйымдарды саланы немесе кәсіби қызметті реттеуге тарту; азаматтардың мемлекеттік реттеуге қатысу құқығын іске асыру [7]. Сала мүдделері тұрғысынан алғанда, өзін-өзі реттеудің артықшылықтары оның субъектілерін тәртіпке салудан; дауларды шешу тетігін жақсартудан тұрады; ресми мемлекеттік реттеудің алдын алу, оқыту ресурстарымен қамтамасыз ету және ақпарат алмасу. Әдебиеттегі ішкі ережелердің императивтілігі туралы мәселе пікірталас тудырады. Атап айтқанда, бір көзқарас тұрғысынан өзін-өзі реттеу тиісті саланың немесе кәсіби қызметтің қатысушылары өзіне жүктейтін ерікті сипаттағы ережелерді қамтитын жүйе ретінде қарастырылады [8].

Құқықтық әдебиеттерде авторлар өзін-өзі реттейтін ұйым мүшелері үшін қосымша талаптар ретінде ережелердің құқықтық табиғатын ерекше атап өтеді. Бұл көзқарас қазақстандық заңнамада көрініс табады, онда ішкі стандарттар өзін-өзі реттейтін ұйым қатысушыларының орындауы үшін міндетті болып табылады [9, 47-бет].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Лескова Ю.Г. Саморегулирование как правовой способ организации предпринимательских отношений: проблемы теории и практики: автореф. дисс... докт. юрид. наук. – Москва, 2013. - 60 с.

2 Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРПЗ. - https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375/375_1.htm

3 «Өзін-өзі реттеу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 12 қарашадағы №390-V ҚРПЗ. - <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000390>

4 Работа предстоит серьезная и масштабная - Улан Байжанов об институте саморегулирования. - <https://atameken.kz/ru/articles/32711-rabota-predstoit-ser-eznaya-i-masshtabnaya-ulan-bajzhanov-ob-institute-samoregulirovaniya>

5 Нарық кеңесі туралы ереже («Қазақстан электр энергетикалық қауымдастығы» ЗТБ Директорлар кеңесінің 2017 жылғы 18 мамырдағы шешімімен бекітілген. - https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33916897#pos=0;0

6 Электр энергетикасы туралы. Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі № 588 Заңы. - <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000588>

7 Романовская О.В. Саморегулируемые организации в системе субъектов публичного права // Наука. Общество. Государство. 2016. №2 (14). - <https://cyberleninka.ru/article/n/samoreguliruemye-organizatsii-v-sisteme-subektov-publichnogo-prava>

8 Сунгатуллина Л.А. Участники саморегулируемых организаций: понятие, виды, особенности правового статуса // Пробелы в российском законодательстве. 2014. №1. - <https://cyberleninka.ru/article/n/uchastniki-samoreguliruemyh-organizatsiy-ponyatie-vidy-osobennosti-pravovogo-statusa>

9 Киязова А.Ж. Институт саморегулирования как вид регулирования предпринимательской деятельности в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, 2020. - №2(60).- С.47-55.

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
LAW-ENFORCEMENT ACTIVITY**

МРНТИ: 10.79.41

УДК: 347.963

А. Ерлан¹ Т.Б.Хведелидзе²

¹*Казахский национальный педагогический университет им.Абая*

²*научный руководитель: Институт истории и права КазНПУ имени Абая*

ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТИ

Аннотация

Надзор за соблюдением законности субъектами поднадзорной деятельности является основной функцией органов прокуратуры. Такой надзор принято называть высшим. Определение прокурорского надзора как обладающего высшей степенью в настоящее время является спорным. Последняя конституционная реформа, проведенная 10 марта 2017 года, внесла значительные изменения в содержание прокурорского надзора. По своей сути он потерял признаки, позволяющие относить его к категории высших. Данное обстоятельство явилось основанием для постановки вопроса об упорядочении полномочий органов прокуратуры с тем, чтобы соответствовать конституционно определенному высшему уровню надзорной деятельности. Уровню прокурорского надзора высшего порядка должна соответствовать система прав и обязанностей прокуроров, усовершенствована система органов прокуратуры, должны быть определены пути усовершенствования правовой регламентации их полномочий.

Принятие в 2017 году нового ЗРК «О прокуратуре» в создавшейся после конституционной реформы ситуации не стало основой для нового понимания места и роли прокурорского надзора в общенациональной правовой системе.

Ключевые слова: конституционная реформа, прокурорский надзор за законностью, правовой статус прокурора.

А. Ерлан¹

¹*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

**ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ ЖӘНЕ ОНЫҢ
ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ**

Аңдатпа

Қадағалау қызметі субъектілерінің заңдылықты сақтауын қадағалау прокуратура органдарының негізгі функциясы болып табылады. Мұндай қадағалау әдетте жоғары деп аталады. Прокурорлық қадағалауды жоғары дәрежеге ие деп анықтау қазіргі уақытта даулы. 2017 жылғы 10 наурызда жүргізілген соңғы конституциялық реформа прокурорлық қадағалаудың мазмұнына елеулі өзгерістер енгізді. Негізінде, ол оны жоғары санатқа жатқызуға мүмкіндік беретін белгілерді жоғалтты. Бұл мән-жай қадағалау қызметінің конституциялық айқындалған жоғары деңгейіне сәйкес келуі үшін прокуратура органдарының өкілеттіктерін ретке келтіру туралы мәселе қою үшін негіз болды. Жоғары тәртіптегі прокурорлық қадағалау деңгейіне прокурорлардың құқықтары мен міндеттерінің жүйесі

сәйкес келуге, прокуратура органдарының жүйесі жетілдірілуге, олардың өкілеттіктерін құқықтық регламенттеуді жетілдіру жолдары айқындалуға тиіс.

2017 жылы конституциялық реформадан кейін қалыптасқан жағдайда жаңа «Прокуратура туралы» ҚРЗ қабылдануы жалпыұлттық құқықтық жүйеде прокурорлық қадағалаудың орны мен рөлін жаңа түсінуге негіз бола алмады.

Түйін сөздер: конституциялық реформа, заңдылықты прокурорлық қадағалау, прокурордың құқықтық мәртебесі.

*A. Erlan*¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

PROSECUTORIAL SUPERVISION AND WAYS TO ENHANCE ITS EFFECTIVENESS

Abstract

The supervision of compliance with the law by the subjects under supervision is the main function of the prosecutor's office. Such supervision is usually called supreme. The definition of prosecutorial supervision as having the highest degree is currently controversial. The last constitutional reform, carried out on March 10, 2017, made significant changes to the content of prosecutor's supervision. In essence, he has lost signs that allow him to be classified as higher. This circumstance was the basis for raising the question of streamlining the powers of the prosecutor's office in order to correspond to the constitutionally determined highest level of supervisory activity. The system of rights and duties of prosecutors should correspond to the level of prosecutor's supervision of the highest order, the system of prosecutor's offices should be improved, ways should be identified to improve the legal regulation of their powers.

The adoption in 2017 of the new air defense system "On the Prosecutor's Office" in the situation created after the constitutional reform did not become the basis for a new understanding of the place and role of prosecutor's supervision in the national legal system.

Key words: constitutional reform, prosecutorial supervision of legality, legal status of the prosecutor.

Введение

В результате конституционной реформы от 10 марта 2017 года редакция статьи 83, регламентирующая полномочия органов прокуратуры в сфере высшего надзора за соблюдением законности, претерпела серьезные изменения. Эти изменения были направлены главным образом на сужение сфер прокурорского надзора. Это сужение выразилось в том, что из пункта 1 статьи 83 Конституции РК был исключен нижеследующий фрагмент текста, в котором при прежней редакции этой нормы утверждалось, что прокуратура от имени государства осуществляет высший надзор «за точным и единообразным применением законов, указов Президента Республики Казахстан и иных нормативных правовых актов на территории Республики Казахстан, за законностью оперативно-розыскной деятельности, дознания и следствия, административного и исполнительного производства, принимает меры по выявлению и устранению любых нарушений законности, а также опротестовывает законы и другие правовые акты, противоречащие Конституции и законам Республики». Были сохранены иные полномочия, состоящие в том, что прокуратура представляет интересы государства в суде и от имени государства осуществляет уголовное преследование. Новая редакция пункта 1 статьи 83 Конституции РК придала прокурорскому надзору такой характер, который не позволяет относить данный надзор к высшему.

Таким образом, создалась ситуация, при которой, согласно предписаниям конституционной нормы, прокурорский надзор утверждается как высший. При этом

содержание этого надзора не обладает признаками высшего уровня, что негативно влияет на эффективность деятельности органов прокуратуры.

Целью настоящего исследования является поиск путей возвращения прокуратуре содержательного признака надзора за соблюдением законности как высшего.

Методология исследования основана на диалектическом подходе к динамике правовых явлений в области прокурорского надзора, а также на применении общих и частных методов, применяемых в правовой науке: анализ и синтез, сравнительный и логико-правовой методы.

Основная часть

После проведения конституционной реформы перед законодательным органом стояла задача принятия пакета законодательных актов, направленных на внесение изменений и дополнений в действующее законодательство с учетом новелл, внесенных в Конституцию РК. Это была работа, направленная на обеспечение соответствия действующего законодательства Конституции РК. Что касается ранее действовавшего ЗРК «О прокуратуре», принятого 21 декабря 1995 года, то с учетом значительных изменений в области полномочий органов прокуратуры, он был упразднен с одновременным принятием нового ЗРК «О прокуратуре» (30.06.2017 г. № 81-VI). Пилотный анализ положений нового ЗРК «О прокуратуре» показал следующее:

- те положения, которые были исключены из пункта 1 статьи 83 Конституции РК, нашли свое закрепление в новом законе «О прокуратуре»;
- незначительные изменения произошли в перечне актов прокурорского надзора (исключены такие акты прокурорского реагирования, как предостережение и предписание);
- установлены формы прокурорского надзора (проверка, анализ, а также оценка правовых актов, вступивших в законную силу);
- появились определенные ограничения в перечне оснований для начала реализации прокурорских полномочий по надзору;
- определены основные задачи прокуратуры.

Наряду с этим лексическое определение надзора за соблюдением законности как высшего нашло свое закрепление в ст. 1 ЗРК «О прокуратуре»: норма практически текстуально совпадает с новой редакцией интересующей нас нормы Конституции РК. Отечественные исследователи обратили свое внимание на сложившееся соотношение между конституционным утверждением прокурорского надзора как высшего и реальным объемом полномочий прокуратуры, указанным там же в Основном законе Казахстана [1].

Для того, чтобы обеспечить соответствие отраслевого законодательства нормам Конституции, недостаточно в отраслевом законе просто закрепить терминологическое обозначение надзора как высшего. В нормах отраслевого закона должна быть отражена сущность этого надзора именно как высшего.

В целях повышения эффективности прокурорского надзора теоретиками и практикующими прокурорами предлагаются разные меры, в том числе путем внесения изменений и дополнений в действующее законодательство в сфере прокурорского надзора, а также расширения сферы применения приказов Генерального Прокурора РК по тем вопросам, которые не нашли своей регламентации в законодательных актах

В современных условиях приобретает особую актуальность еще один подход, реализация которого способна значительно повысить эффективность прокурорского надзора. Этот подход заключается в дополнении полномочий Генерального Прокурора РК правом обращаться с представлением в Конституционный Совет РК при возникновении коллизий, связанных с противоречиями между нормами Конституции и нормами иных законов РК, подлежащих применению для восстановления нарушенного права в конкретно складывающейся правовой ситуации.

Мы поддерживаем идею о наделении Генерального Прокурора правом по инициированию рассмотрения Конституционным Советом РК выявленных коллизий на предмет возможного

наличия противоречий Основному закону в нормах иных нормативных правовых актов, подлежащих применению в каждом конкретном случае правоотношений.

Система правовых гарантий в деятельности органов прокуратуры по обеспечению высшего надзора за соблюдением законности, на наш взгляд, также нуждается в усилении. Исследованию данного аспекта посвящены работы казахстанских исследователей [2].

Список использованной литературы:

1. Хведелидзе Т.Б., Толеубекова Б.Х. Проблемы правомерности признания основной функции прокуратуры: высший надзор за соблюдением законности (по законодательству Республики Казахстан) // *Путь науки / The Way of Science*. – № 2 (84), 2021. – С. 45-48.

2. Хведелидзе Т.Б., Толеубекова Б.Х. Система и структура казахстанского законодательства о прокуратуре: проблемы усовершенствования. // *Путь науки / The Way of Science*. – № 3 (85), 2021. – С. 52-55.

МРНТИ: 10.79.01.

УДК: 343.1

Т.В. Khvedelidze¹, В. Kh. Toleubekova¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

TEMPORAL ASPECTS OF THE APPLICATION OF SPECIAL ACCOUNTS IN OPERATIVE-INVESTIGATIVE ACTIVITY

Abstract

In conditions of digitalization of criminal proceedings, application of the accelerated proceedings on the case the rate of procedural actions is considerably accelerated in pre-trial investigation and necessity of the fastest receiving of the information having for an investigator guiding character considerably increases. Obtaining information relevant to the case is possible from operative-investigative units of bodies of inquiry. This means that operatives are also expected to reduce the time spent on execution of the relevant requests of the investigator. This aspect in the operational-investigative and criminal procedural legislation has not received a holistic regulation. Most of the information required for investigative and operational activities is contained in the databases of the Committee on Legal Statistics and Special Accounting under the General Prosecutor's Office of the RK. An investigator obtains relevant information from these registers through operational apparatuses, which indirectly or directly lengthens procedural timelines.

Regulation of temporal aspects in general for the criminal procedural law and operative-investigative activity is one of key criteria in evaluation of observance of legality during legal proceedings in criminal cases.

Keywords: operative-search activity, procedural terms, special accounting.

Т.Б. Хведелидзе¹, Б.Х. Толеубекова¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІНДЕ АРНАЙЫ ЕСЕПКЕ АЛУДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ЖЕДЕЛ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Қылмыстық сот ісін жүргізуді цифрландыру, іс бойынша жеделдетілген іс жүргізуді қолдану жағдайларында іс жүргізу әрекеттерін жүргізу қарқыны сотқа дейінгі тергеп-

тексеруде едәуір жеделдетіледі, тергеуші үшін бағдарлы сипатқа ие ақпаратты жедел алу қажеттілігі едәуір ұлғаяды. Іс үшін маңызы бар ақпаратты анықтау органдарының жедел-іздістіру бөлімшелерінен алуға болады. Бұл дегеніміз, тергеушілер тергеушінің тиісті сұрауларын орындау үшін уақыт шығындарын азайтады деп күтілуде. Бұл аспект жедел-іздістіру және қылмыстық іс жүргізу заңнамаларында тұтас регламенттеуді алған жоқ. Тергеу-жедел қызметі үшін қажетті ақпараттың көп бөлігі ҚР Бас прокуратурасының жанында жұмыс істейтін құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеттің деректер базасында қамтылған. Тергеушінің осы есептерден тиісті ақпаратты алуы жедел аппараттар арқылы жүзеге асырылады, бұл процессуалдық мерзімдерді жанама немесе тікелей ұзартады.

Қылмыстық іс жүргізу құқығы мен жедел-іздістіру қызметі үшін тұтастай алғанда жедел аспектілерді регламенттеу қылмыстық істер бойынша іс жүргізу кезінде заңдылықтың сақталуын бағалаудағы негізгі критерийлердің бірі болып табылады.

Түйін сөздер: жедел-іздістіру қызметі, іс жүргізу мерзімдері, арнайы есепке алу.

Т.Б. Хведелидзе¹, Б.Х. Толеубекова¹

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ТЕМПОРАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ УЧЕТОВ В ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В условиях цифровизации уголовного судопроизводства, применения ускоренного производства по делу темпы проведения процессуальных действий значительно ускоряются в досудебном расследовании, значительно увеличиваются потребности скорейшего получения информации, имеющей для следователя ориентирующий характер. Получение информации, имеющей значение для дела, возможно от оперативно-розыскных подразделений органов дознания. Это означает, что от оперативников также ожидается сокращение временных затрат на исполнение соответствующих запросов следователя. Данный аспект в оперативно-розыском и уголовно-процессуальном законодательствах не получил целостной регламентации. Большая часть необходимой для следственно-оперативной деятельности информации содержится в базах данных Комитета по правовой статистике и специальным учетам, функционирующего при Генеральной прокуратуре РК. Получение следователем соответствующей информации из этих учетов осуществляется через посредство оперативных аппаратов, что косвенно или прямо удлиняет процессуальные сроки.

Регламентация темпоральных аспектов в целом для уголовно-процессуального права и оперативно-розыскной деятельности является одним из ключевых критериев в оценке соблюдения законности при производстве по уголовным делам.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, процессуальные сроки, специальные учеты.

Introduction

The system of methods and techniques of operative-search activity is subject to the tendency of increasing introduction into the sphere of legal criminal-procedural legal relations. The pace of development of social relations in the conditions of universal digitalization takes an accelerated character. This circumstance has a specific effect on the effectiveness of operational-investigative activities. The main tasks of bodies engaged in operational and investigative activities (hereinafter - OIA) are defined in article 2 of the Law on Operational and Detective Activities and consist primarily in the protection of life, health, rights, freedoms, legitimate interests of a person and citizen, property from unlawful infringements [1]. To solve the above and other tasks bodies carrying out OIA are mainly guided by departmental normative legal acts, which have limited access in connection with

the need to protect state secrets and other secrets, a list of which is established by law. On this basis in our work we will be guided only by the provisions of those normative legal acts that are publicly available.

While carrying out OIA the authorized bodies widely use information contained in databases of the Committee for Legal Statistics and Special Accounting of the RK Prosecutor General's Office. This information has a wide coverage of directions which are most frequently used in criminal prosecution. Prompt obtaining of necessary information is important for achieving and solving the goals and objectives of the pre-trial investigation. At the same time in the Criminal Procedure Code of the RK the procedural terms are clearly specified and their observance is one of indicators of legality of proceedings in the case, however the terms of CTI proceedings, with few exceptions, are not specified in the regulatory legal sources regulating this activity.

The purpose of this study is to substantiate the necessity of designation of temporal signs, expressed in terms of production of operational and investigative activities, in the norms of the Criminal Procedure Code of the RK and operational and investigative legislation.

Methodological basis of research is a set of general and special methods of scientific knowledge: analysis and synthesis, comparison, logical and legal comprehension of a phenomenon or phenomenon, objectivity of value judgments, etc.

Substantive part

The process of solving the above and other tasks, along with other general legal principles, is associated with the need to be guided by special principles, among which we see the principle of efficiency or aggressiveness. The Law "On Investigative Work" specifies the following general legal and special principles: legality, observance of rights and freedoms, respect for human dignity, equality of citizens before the law, conspiracy, combination of covert and covert methods, professional ethics (Article 3). The principle of "promptness" or "aggressiveness" is not mentioned. Here we see a certain legislative gap. The fact is that the recognition of operational or offensive nature as a principle of OIA objectively requires legislative regulation of general rules on operational-investigative time limits and conditions for their observance. To justify the gap we put forward the idea that the very purpose of operational-investigative activity, which follows from its name, is based on a rapid, immediate response to the actions (inaction) of persons of operational-investigative interest, to the unfavorable surrounding situation. About this side of OIA speak the works of Russian specialists. Thus, A. Shumilov and V. Lukashov write that the principle of operativeness (offensiveness) has been developed by operative-investigative practice and follows from the content of norms of the legislation on OIA of the Russian Federation. In this case, the named authors understand the operational efficiency as "a system of characteristic qualities of operational investigation, which includes the speed and continuity of operations, activity of its participants, coherence and massiveness of the forces and means involved" [2, p. 66]. The specified principle is aimed at preempting criminal actions of criminally oriented persons.

The concept of operational response has no procedurally significant temporal signs, so the mere application of the term "operational" and its derivatives without reference to the criteria indicating the maximum or minimum duration in time, does not exhaust the problem. In order to justify the necessity of tying OIA to temporal criteria, it seems appropriate to establish the sectorial affiliation of the legislation on OIA. If this branch refers to the procedural-legal sphere of activity, then the notion of procedurally significant time limits should be reflected in the legislation on police investigation.

At one time there was a rather acute problem of determining the sectorial affiliation in the legal system of legislation on CID, as well as theory and practice of operational-investigative activity as such [3]. In the past three years in the legal literature some authors justify the idea of attributing CID to the administrative-legal branch, which, in our opinion, is very controversial. Based on the opinion of A. V. Lukashov, it is necessary to pay attention to the inherent connection of criminal procedure and CID. This connection is determined by: unity of tasks solved by criminal procedure and OIA; a direct reference in the norms of the CPC on obligations of bodies of inquiry to take necessary

measures for pre-trial investigation; orientation of OIA on informational support of the criminal procedural activity; providing in the CPC direct grounds for carrying out operational-search activities (hereinafter - OSA); establishment of mandatory prosecutorial supervision over compliance with the law in carrying out OSA [4, p.144]. analyzing certain norms of the CPC of the RK, we believe it advisable to add to the specified signs of the connection that exists between criminal proceedings and the CPC of the RK, such a factor as the authorization by the investigating judge of the investigator's decision on the production and extension of individual covert investigative activities (clause 5-1) of part 1 of article 55 of the CPC of the RK). In the latter case, we are talking not so much about fixed time limits, as about reasonable time limits established at the discretion of authorized persons. Thus, inclusion of the CID in the procedural-legal branch speaks in favor of recognition of expediency of legislative establishment of time limits for carrying out the CID not only at the discretion, but also fixed time limits.

Information obtained by investigative means is necessary for the investigator in pre-trial proceedings in a criminal case. At the same time, the CPC of the RK, in addition to reasonable time limits for the proceedings, the violation of which is considered as a violation of legality. In necessary cases, the Code establishes the rules for their extension. As for the field of the OIA, the normative legal acts open for public access do not contain any general universal provisions on time limits. At the same time, information contained in special databases of the Committee for Legal Statistics and Special Accounting of the Office of Public Prosecutor of RK used for the needs of investigative search and preliminary investigation of criminal cases is of great practical value for timely taking by an investigator of necessary procedural decisions, on condition that necessary data are received in on-line mode.

It would be erroneous to argue that directly in the legislation on the investigative activity no time limits are provided at all. Analysis of the Law "On OIA" allows us to identify separate provisions, which contain indications of time limits:

1) one year of storage of materials with respect to persons whose guilt in committing a criminal offence has not been proved in accordance with the procedure established by law (part 5 of article 5);

2) six months of storage of phonograms and other materials obtained as a result of wiretapping of telephone and other conversations of persons against whom no pre-trial investigation has been initiated (part 5 of art. 5);

3) 3 months advance notice to the prosecutor on the destruction of materials reflecting the results of the ORM (Part 5, Art. 5);

4) 24 hours to notify the prosecutor of the issuance by an authorized person of an order to wiretap and record conversations, conversations conducted over telephones or other intercoms (Part 6, Article 12);

5) 24 hours for notifying the prosecutor and further authorization in cases of urgent special ORM (part 7, art. 12);

6) immediate termination of a special OSA, initiated without delay, if a prosecutor's sanction has not been received within 24 hours (part 7 of art. 12).

The first three types of time limits in the sphere of internal affairs have an organizational purpose and are intended to meet the requirements of the legislation on protection of state secrets and other secrets. The following three types do relate to procedural time limits, but the scope of their application is limited.

More specific indications about the time limits related to the OIA are specified in the norms of the Criminal Procedure Code of the RK in relation to covert investigative actions, the implementation of which is based on the application of forms and methods of the OIA (part 2 of article 232 of the Criminal Procedure Code of the RK). According to cl. 9) of part 1 of art. 233 of CPC of the RK, the authorized person upon making a decision on assignment and carrying out an unclassified investigative action shall specify in the decision the period of its conduct. The length of this term depends on the type of covert investigative action and peculiarities of the emerging investigative and

operational environment. In any case, arbitrariness in this part is excluded, which is guaranteed by the right of the investigating judge to appoint verification actions, the implementation of which is assigned to the prosecutor (article 234 of the CPC of the RK). Establishment of a thirty-day time limit for carrying out covert investigative actions with its possible extension for another period not exceeding thirty days (article 236 of the CPC of the RK) has an important temporal meaning.

The scope of application of data contained in the information bases of special accounts maintained by the Committee on Legal Statistics and Special Accounts is interconnected with the above. The types of special accounts are established in article 12 of the Law on State Legal Statistics and Special Accounts (of 22.12.2003). The list of the types of records currently includes 24 items. Without giving a complete list of them in this work, we will limit ourselves to those types of special registers the information from which may be relevant for the DPI (the case of operational records) or for the needs of the pre-trial investigation in the appointment and conduct of covert investigative activities. Among such records we see the following types (we indicate the serial numbers assigned to them in the Law on State Legal Statistics and Special Records):

- 2) fingerprint records of detainees, detainees in custody and convicted persons;
- 5) corpses whose identity has not been established;
- 8) persons recognized by court as legally incompetent and restricted in capacity
- 9) persons deprived of the right to hold certain positions or engage in certain activities
- 10) persons who have committed corruption offences;
- 16) persons involved in traffic accidents resulting in death or injury
- 19) persons held liable for money laundering and (or) other assets obtained by criminal means and financing of terrorism.

The presented list is, in our opinion, optimal for application in OIA in connection with a specific criminal case pending before an investigator. Obtaining of information sought in operational procedure within a particular type of special accounting should be of immediate nature. Immediacy is a fairly common type of procedural time limits. Its calculation with the establishment of initial and final moments is purely abstract in nature and means that an authorized person must perform a procedural action or assignment within an extremely short time frame. This is ensured by the application of digital technologies in the field of special accounts. The foregoing allows to substantiate the following proposal: if it is necessary to obtain the information from the system of special accounts, the request should be executed immediately, which should be accompanied by the stamp "Ex tempore" (from Latin - means "immediately") or "at once" (from English - means "at a moment"). The use of foreign language terminology, which has a wide circulation in the law, will unify the attributes of document management and facilitate understanding for a speaker of any language used in Kazakhstan.

References

- 1 *On Operative-Investigative Activity - Law of the Republic of Kazakhstan of 15.09.1994, No. 154-XIII. (as of 03.07.2017) // Legal Bulletin in Kazakhstan, No. 15 (63), August, 2017. - P.116-131.*
- 2 *Shumilov A. I., Lukashov V. A. Principles of operational-search activity // Operational-search activity: Textbook / Edited by K. K. Goryainov, V. S. Ovchinsky, A. Y. Shumilov. - MOSCOW: INFRA-M, 2001. - XXII, 794 pp. - (Series "Higher Education").*
- 3 *Khvedelidze T. B. Legislation on operative-investigative activity: problems of determination of branch affiliation // Russian Justice, No. 1, 2013. - P.31-34.*
- 4 *Lukashov V. A. Operational-search activity and criminal process // Operational-search activity: Textbook / Edited by K. K. Goryainov, V. S. Ovchinsky, A. Yu. - SHUMILOV A.Y., MOSCOW: INFRA-M, 2001. - XXII, 794 pp. - (Series "Higher Education"). - P. 144-145.*

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
CRIMINAL LAW**

МРНТИ:10.83.31

УДК: 343.83

Г.Н.Рахимова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**ҚОҒАМНАН ОҚШАУЛАУМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ЕМЕС ЖАЗАЛАРДЫҢ
ҚОЛДАНЫЛУ НЕГІЗДЕРІ**

Аңдатпа

Бұл мақалада автор қолданыстағы қылмыстық-атқару заңнамаға сәйкес қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазалардың қолданылу негіздеріне және оны жүзеге асырудағы кейбір мәселелерді, оның ішінде шетелдік тәжірибеде қалай қолданылып жүргендігіне тоқталып, жаза түрлерін жан-жақты қарастырып, зерттеу жүргізеді.

Жалпы жаза түрінің жүйесі және жазаның әрбір жеке түрі көптеген тәсіл арқылы сотталғанға ықпал жасау мүмкіндігін береді, сол тәсілдер арасынан сот ең орынды шараны таңдап ала алады. Осы жүйеге сәйкес соттар ауыр және аса ауыр қылмыс жасаған адамдарды қоғамнан оқшаулайды, қылмыстың қауіптілігі онша ауыр емес немесе ауырлығы орташа қылмыс жасаған адамдарға қатысты қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазаларды қолдануы мүмкін.

Қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазаларды жүзеге асыруда пробация институтының қызметіне жүгінеміз. Қазақстан Республикасындағы Пробация институты олардың қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу мақсатында санаттары заңмен айқындалған адамдардың мінез-құлқын түзетуге бағытталған қызмет түрлерінің және бақылау және әлеуметтік-құқықтық сипаттағы жеке айқындалатын шаралардың жүйесін ұсынады. Пробация біздің құқықтық жүйеміз үшін қылмыстық және қылмыстық-атқару құқығының нормаларын іске асырудың жаңа нысаны болды.

Түйін сөздер: жаза, оқшаулаумен байланысты емес жазалар, жазалау, пробация, қылмыстық жазаны жүзеге асыру.

G.N.Rakhimova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

**GROUND FOR APPLYING PUNISHMENTS THAT ARE NOT RELATED TO
ISOLATION FROM SOCIETY**

Abstract

In this article, the author examines in detail and explores the grounds for applying punishments that are not related to isolation from society in accordance with the current penal enforcement legislation, and some issues of their implementation, including how they are applied in foreign practice.

The system of general punishment and each particular type of punishment allows to influence the condemned in different ways, among which the court chose the most appropriate measure. According to this system, judges isolate people who have committed grave and very severe crimes,

from society and can impose punishments that are not related to the isolation of people who have committed less severe or moderate acts.

The speech goes about the activities of the institute of probation on the execution of punishments, not related to the deprivation of liberty. The Institute of Probation in the Republic of Kazakhstan provides a system of activities aimed at correcting the behavior of persons determined by law, as well as individual social measures. The probationary period has become a new form of implementation of the criminal and criminal-executive legislation for our legal system.

Keywords: non-custodial punishment, punishment, probation, implementation of criminal responsibility

Г.Н. Рахимова¹

¹Казахский национальный педагогический университет им.Абая

ОСНОВАНИЯ ПРИМЕНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ, НЕ СВЯЗАННЫХ С ИЗОЛЯЦИЕЙ ОТ ОБЩЕСТВА

Аннотация

В данной статье автор подробно рассматривает и исследует основания применения наказаний, не связанных с изоляцией от общества в соответствии с действующим уголовно-исполнительным законодательством, и некоторые вопросы их осуществления, в том числе как они применяются в зарубежной практике.

Система общего наказания и каждый отдельный вид наказания позволяет влиять на осужденного разными способами, среди которых суд выбрал наиболее подходящую меру. Согласно этой системе, суды изолируют людей, совершивших тяжкие и особо тяжкие преступления, от общества и могут налагать наказания, не связанные с изоляцией людей, совершивших менее тяжкие или преступления средней тяжести.

Речь идет о деятельности института probation по исполнению наказаний, не связанных с лишением свободы. В целях недопущения совершения ими уголовных преступлений институт probation в Республике Казахстан предусматривает систему мероприятий, направленных на исправление поведения лиц, категории которых определены законом, а также индивидуальные меры контроля и их социально-правовую природу. Испытательный срок стал новой формой реализации уголовного и уголовно-исполнительного законодательства для нашей правовой системы.

Ключевые слова: наказание, не связанное с лишением свободы, наказывание, probation, реализация уголовной ответственности

Әділқазылық мәселелерін шешуде жазалар жүйесін белгілеудің әдістемелік және тәжірибелік маңыздылығы жоғары. Оны әдістемелік маңызы сол - әрбір жазаның қолдану жағдайын, дәл шегін және тәртібін көрсетіп, олардың толық тізімін беру арқылы қылмыспен күресте жазалау саясатының бірлігіне, сот қызметінде заңдылық принципін сақтауға қол жеткізе аламыз.

Ал оның тәжірибелік маңызы сол - онда жазаның түрлері бір жүйемен (ең жеңілінен бастап ең ауырына қарай) берілген, соның нәтижесінде сот заңға сүйене отырып, сот тәжірибесінің, қоғамдық көзқарасты және ғылыми ұсыныстарды ескеріп, сотталғанға ықпал жасаудың әртүрлі шараларын тиімді де ұтымды пайдалана алады.

Заңмен белгіленген жазалар жүйесінің маңыздылығы сонда - ол арқылы қай жазаның аса қатаң, ал қай жазаның онша қатаң емес екендігін анықтай аламыз. Бұл тек жаза тағайындалғанда ғана емес, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның жеңіл түріне ауыстырғанда да керек.

Қазақстан Республикасы қылмыстық-атқару заңнамасының мақсаттары әлеуметтік әділдікті қалпына келтіру, сотталғандарды түзеу, сотталғандардың да және өзге адамдардың да жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу болып табылады[1].

Қылмыстық жаза түсінігінің өзі ғалымдар арасында әр түрлі пікір қалыптастырған И.Я. Фойницкий жаза ұғымын қарастыра отырып, "жаза-бұл қылмыстық әрекетті жасаушыға қолданылатын мәжбүрлеу... жазаны мәжбүрлеу-жазаланушыға қандай да бір айыру немесе азап шегуге уәде беру; сондықтан кез-келген жаза жазаланушыға тиесілі қандай да бір игілікке-оның мүлкіне, бостандығына, ар - намысына, құқықтық қабілетіне, дене тұтастығына, кейде тіпті оның өміріне қарсы бағытталған» деп тұжырымдайды [2,29 б.].

Н.С. Таганцев "Жаза, артықшылықтардан немесе құқықтардан айыру немесе шектеу ретінде, адам өмірінің жалпы жағдайлары тұрғысынан, оған қалай қарайтынына және оны қалай сезінетініне қарамастан азаптың орташа сезімін ұғындырады" деп атап өтті [3, 117].

А.Ф.Кистяковский, жазаның келесі белгілерін ерекше атап өтеді:

- 1) бұл қылмыскерге қатысты үкім бойынша қабылданатын шаралар;
- 2) олар оған азап шегеді және оған тиесілі түрлі игіліктер мен құқықтардан айырылады;
- 3) жаза қылмыстың тікелей салдары болып табылады;
- 4) жасалған соққының көрінісі; мүдделері қылмыспен ауыратын қоғам тарапынан реакция болып табылады [4, 696 б.].

С.П.Мокринский қылмыстық жазаны қарастыра отырып, қылмыстық жаза ұғымын сипаттайтын екі белгіні көрсетеді:

- 1) қылмыстық жаза-азаптауға мәжбүрлеу актісі;
- 2) азап шеккен субъектінің құқықтық қасиеті [5, 36.].

В. В. Есипов жаза ұғымын зерттей отырып, жаза тек күрес шарасы емес, әлеуметтік мәжбүрлеу және көмек шарасы екенін атап өтті [6, 290 б.]. С.В.Познышев, «Қылмыстық жаза — бұл белгілі әрекеттердің қолайсыз салдары ретінде заңмен тағайындалған, осы әрекеттердің сипатына, атап айтқанда, актердің шарапына сәйкес келетін және «in concreto» немесе мемлекеттік биліктің сот органдарымен белгіленген тәртіппен немесе ерекше жағдайларда мемлекет басшысымен анықталатын адамға мәжбүрлі әсер ету. Қысқаша айтқанда, жаза-бұл жалғандықтың заңды салдары, оның ішкі және сыртқы жағына сәйкес келеді және кейбір жағдайларда мемлекеттік биліктің сот органдары немесе мемлекет басшысы анықтайды» [7, 334 б.].

Жаза түрлерін топтастырудың бұдан басқа да түрлері бар. Қылмыстық құқық бұзушылық жасады деп танылған адамдарға келесі негізгі жазалар қолданылуы мүмкін.

Осы жазалар тізімі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 39-шы бабында көрсетілген:

- а) айыппұл салу;
- б) белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру;
- в) қоғамдық жұмыстарға тарту;
- г) түзеу жұмыстары;
- е) бас бостандығын шектеу;
- ж) бас бостандығынан айыру;
- к) өлім жазасы қолданылуы мүмкін [8].

Заңдағы жазалар тізімі толық және жеткілікті. Соттың сотталушыға заңда қарастырылмаған жазаларды тағайындауына болмайды. Жазалар тізімінде көрсетілген әрбір жаза түрі мазмұны мен ауырлық деңгейіне, сотталушыға әсер ету жағдайына байланысты өзіндік ерекшеліктері бар. Жазалардың жеке-жеке түрлері көрсетілген нормаларда, олардың мазмұны, қолдану шарттары мен шектері көрсетілген.

Қылмыстық заңнамада қарастырылған жазалар кейбір белгілері бойынша жіктеледі:

- 1) Тағайындау тәртібі бойынша : негізгі және қосымша жазалар тағайындалады. Негізгі жаза – бұл жазалар тек дербес қолданылады және басқа жазалармен қоса тағайындалмайды.

Оларға: айыппұл, түзеу жұмыстары, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру, өлім жазасы жатады. Заң әдебиетінде және Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамаларында қосымша жазаның біртекті ұғымы қалыптаспаған, қылмыстық заңнама негізгі жазамен бірге қосымша жазалардың бекітумен шектеледі. Осыған байланысты қылмыстық құқықтағы жаза, оның ішінде қосымша жаза қылмыс істеп сот үкімімен кінәлі деп танылған тұлғаға құқықтары мен бостандықтарын шектеу жолымен жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын, қоғамдық қауіпсіздік, Қазақстан Республикасының Конституциялық құрылымын қылмыстық қолсұғушылықтан қорғау, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында қолданылатын қылмыстық ықпал етудің құралы ретінде ұғыну ұсынылады. Қосымша жаза – тек негізгі жазаларға қосымша ретінде қолданылады және дербес тағайындалмайды. Қосымша жаза оның күшеюі үшін жазаны максималды түрде жекешелендіріп, қоғамдық қауіптілік дәрежесі мен сипатынан шыға отырып негізгі жазаға қосылады. Қосымша жаза негізгі жазаға қарағанда қатаңырақ болмауы тиіс, сонымен қатар негізгі жазаның түрімен бірдей бола алмайды. Негізгі жазаның жазалау элементтерімен ұқсас болып келетін қосымша жазаларды қолдануға болмайды. Қосымша жазаларға: арнаулы, әскери немесе құрметті атағынан, сыныптық шенінен, дипломатиялық дәрежесінен, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградаларынан айыру, мүлкін тәркілеу, белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру, шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге шығарып жіберу қолданылуы мүмкін сияқты жаза түрлері жатады. Негізгі жазалар да, қосымша жазалар да Қылмыстық кодекстің Ерекше бөліміндегі баптардың санкциясында анық көрсетілген жағдайда тағайындалады. Негізгі жаза мен қосымша жазаның өзара байланысуы жазаның жекешелену қағидасының жүзеге асуына және жазаның мақсатына жетуге әрекет жасайды.

2) Тағайындалатын субъектілеріне байланысты – жалпы, яғни кез келген тұлғаларға қолданылуы мүмкін және арнайы, яғни сотталушылардың қатаң шектелген ортасына қолданылады. Мысалы, жалпы жаза бас бостандығын айыру, ал арнайы жаза қамаққа алу әскери қызметшілер үшін гаупвахтада өтеді.

3) Мерзімін анықтау мүмкіндігі бойынша – тез және біржағдайлық.

Тез деп соттың шешімімен анықталған максималды және минималды уақыты көрсетілген жазаларды айтамыз. Оларға белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру, түзеу жұмыстары, бас бостандығынан айыру жазалары жатады. Біржағдайлық деп мерзімі көрсетілмеген жазаларды айтамыз, оларға айыппұл, арнаулы, әскери немесе құрметті атағынан, сыныптық шенінен, дипломатиялық дәрежесінен, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградаларынан айыру және өлім жазасы жатады.

4) Сотталушыға қолдану барысында жасаған қылмысының қоғамға қауіпті сипаты бойынша, жаза а) бас бостандығын шектеу мен бас бостандығынан айыру жазаларымен байланысты емес (айыппұл, белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру және т.б.); б) бас бостандығын шектеу мен бас бостандығынан айыру жазаларынан тұратын жазалар (бас бостандығын шектеу мен бас бостандығынан айыру жазалары). Негізгі және қосымша жазаларды дұрыс үйлестіре білу, оны даралап көрсету қағидасы дәйекті түрде жүзеге асыруға, жазаның мақсатына жетуге көмектеседі, осыған байланысты соттар үкім шығарған кезде әр іс бойынша, әсіресе, ауыр, аса ауыр, сыбайлас жемқорлық қылмыстар жасаған адамдарға қосымша жаза қолдану қажеттілігі мәселесі қаралғаны өте орынды.

Қылмыстық жаза – қылмыс жасаған тұлғаға соттың үкімімен қолданылатын, заңмен анықталған мемлекеттің мәжбүрлеу шарасы болып табылады. Жазасыз қылмыс түсінігінің өмір сүруі мүмкін емес және керісінше қылмыссыз қылмыстық жаза болуы мүмкін емес [9, 966.].

Жалпы жаза түрінің жүйесі және жазаның әрбір жеке түрі көптеген тәсіл арқылы сотталғанға ықпал жасау мүмкіндігін береді, сол тәсілдер арасынан сот ең орынды шараны

таңдап ала алады. Осы жүйеге сәйкес соттар ауыр және аса ауыр қылмыс жасаған адамдарды қоғамнан оқшаулайды, қылмыстың қауіптілігі онша ауыр емес немесе ауырлығы орташа қылмыс жасаған адамдарға қатысты қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазаларды қолдануы мүмкін.

Қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазаларды жүзеге асыруда пробация институтының қызметіне жүгінеміз. Қазақстан Республикасындағы Пробация институты олардың қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу мақсатында санаттары заңмен айқындалған адамдардың мінез-құлқын түзетуге бағытталған қызмет түрлерінің және бақылау және әлеуметтік-құқықтық сипаттағы жеке айқындалатын шаралардың жүйесін ұсынады. Пробация біздің құқықтық жүйеміз үшін қылмыстық және қылмыстық-атқару құқығының нормаларын іске асырудың жаңа нысаны болды.

ҚР Заңына сәйкес "Пробация туралы" институт әртүрлі қырларынан қарастырылады.:

1. Қылмыстық жаза түрі (ҚР ҚК 44-бабы бас бостандығын шектеу);
2. Жазаны орындау жүйесі (бас бостандығынан айыруға байланысты емес жазалар);
3. Әлеуметтік-құқықтық бақылау нысаны;
4. Сотталушыны түзеу процесі;
5. Қылмыстың алдын алу шарасы және сотталғандарды қайта әлеуметтендіру құралы.

Пробация қызметіне қызығушылық бірінші кезекте, оның қоғамнан оқшаулауға байланысты емес жазаларды орындау функциясына байланысты, екіншіден, құқық бұзушылық жасаған адамдарды қайта әлеуметтендіруге және бейімдеуге көмек көрсетуге байланысты туындайды.

Мемлекет қабылдаған қылмыстық саясатты реформалау және ізгілендіру саласындағы шараларға байланысты түрме халқының төмендеуі орын алуда. Бүгінгі күні Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде ұсталатын адамдар саны 29913 (2018 жылы-35000 адам, 2017ж. -36343 адам).

Түрме халқының төмендеу үрдісі пробация қызметінің есептері бойынша өткен сотталғандар санының көбеюіне себепші болды. Осылайша, пробация қызметінің есебі бойынша өткен адамдар саны 2017 жылы 50000 – нан асты (2018 жылы-53000-нан астам және 2019 жылы қыркүйек айында-55000-нан астам) [10].

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің (бұдан әрі - ҚСЖАЕК) пробация қызметінің қызмет бағыттары бойынша деректерін талдау төмендегідейді көрсетті.:

1. Бас бостандығын шектеу.

2017 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін бас бостандығын шектеу 840 жағдайда тағайындалды, 2017 жылы 139 жағдайда, 2018 жылы - 167, 2019 жылдың қыркүйегіне 673 жағдайда тағайындалды.

2. Қоғамдық жұмыстарға тарту.

2017 жылы қоғамдық жұмыстарға 37 адам тартылды, 2018 жылы 75 адам, 2019 жылғы қыркүйекте 151 адам болды.

3. Шартты сотталған адамдар, жазаны өтеу кейінге қалдырылған не шартты түрде мерзімінен бұрын босату қолданылған адамдар.

2017 жылы -176 адам пробациялық бақылауда болды, 2018 жылы мұндай адамдар саны 241 болды, 2019 жылдың қыркүйегіне осындай адамдардың жалпы саны 686 құрады[10].

Елде пробациялық бақылауды жүзеге асыру 2014 жылғы ҚР Қылмыстық кодексімен, 2016 жылғы "Пробация туралы" ҚР Заңымен, 2014 жылғы ҚР Ішкі істер министрінің бұйрығымен бекітілген пробация қызметінің қызметін ұйымдастыру қағидаларымен регламенттеледі. Осы бақылаудың мәні қызметтің есепке алынған адамдарды жүйелі түрде бақылауды жүзеге асыруы тиіс.

Алайда қызметтердің жұмысын реттейтін қолданыстағы ережелер мен нормаларды бұзу орын алуда.

Пробация қызметінің есебінде тұрған адамдардың іс материалдарын зерделеу негізінде (64 іс зерделенді) келесі бұзушылықтар анықталды.

1. 15-тен аса сотталғандарды уақытында есепке қоймау фактісі анықталды. Мысалы, 2018 ж. шілдеде азамат Р. сотталып, ол бойынша үкім қылмыстық-атқару жүйесі департаментіне тек 2018 жылдың қыркүйегінде ғана жіберілген.

2. Есепке алынғандарды тиісінше бақыланбауы, пробация бақылауында болу тәртібінің бұзылуы. Мысалы, сотталғандар жазаны орындаудан жалтарады не шартты түрде соттау, жазаны мерзімінен бұрын шартты түрде өтеу шарттарын бұзады, бұл ретте оларды тиісінше бақылау жүзеге асырылмайды және уақтылы анықталмайды.

3. Есепке алынған адамдарды іздеу кеш қалады немесе мүлдем жүзеге асырылмайды, сотқа ұсыным уақтылы жіберілмейді (есепке алынған адамдардың Қызметке 6 айдан аса белгі қоюға бармаған фактілері бар, бұл ретте олар ешқандай бастапқы іздестіру іс-шараларын жүргізбегендігін білдіреді).

4. Қызметтердің сотталғандарды жұмыстарды орындау үшін өз уақытында жібермеуі. Мұндай 18 жағдай тіркелген.

5. Тиісті бақылаудың болмауы және өз міндеттерін тиісінше орындамау себебі бойынша қайталанған қылмыстық құқық бұзушылықтар жасау фактілері ескерілмейді, қажетті алдын алу іс - шаралары уақтылы жүргізілмейді.

6. Жоғарыда көрсетілген адамдарға рецидив және қайта әлеуметтендіру тәуекелдерін төмендету бойынша әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің жеке бағдарламалары жоқ.

7. Жергілікті атқарушы органдардың ҚР ҚАК 62-бабы нормаларының талаптарын тиісінше орындамауы осы адамдарды қайта әлеуметтендіру, бейімдеу және рецидивті қылмыстың алдын алу бойынша жүргізілген жұмыстың тиімсіздігі туралы пайымдауға негіз береді (негізі - есепте тұрған адамдардың атқарған жұмысы туралы құжаттар, мұндай адамдарды әлеуметтік бейімдеу жөніндегі бағдарламалар жоқ) [11].

Сондай-ақ, пробация қызметтерінің материалдық-техникалық қамтамасыз етілуіне тиісті бақылауды жүзеге асыруды қиындатады, осы саладағы әлеуметтік дағдыларды жақсартуға бағытталатын пробация қызметкерлері үшін біліктілікті арттырудың мамандандырылған курстарының болмауы.

Бұл институтты қолданудың тиімділігін шетелдік тәжірибені зерделемей бағалау мүмкін емес. Осыған байланысты, біз шет елдердің неғұрлым озат пробация жүйесін талдадық:

Швеция. Швецияның ҚАЖ жүйесінде 8 мың адам жұмыс істейді, оның ішінде шамамен 1 мыңы пробация қызметінде. Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың саны «4500 адамды құрайды, оның ішінде шамамен 12 мың адам пробация қызметінде есепте тұр». Бір инспекторға 30-40 адам келеді, ал мысалы, Қазақстанда 100-120 адам. Швецияның қылмыстық заңнамасы жазаның 2 негізгі түрін көздейді:

1) ақшалай айыппұл;

2) бас бостандығынан айыру. Бірақ, әдетте, бас бостандығынан айыру тағайындалмайды.

Мерзімнің 2/3-ін өтегеннен кейін сотталғандар жазасын өтеу кезеңіндегі мінез-құлқына және басқа да мән-жайларға қарамастан шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға ұсынылады. Осы сәттен бастап оларға әкімшілік қадағалау белгіленеді, оның кезеңінде пробация қызметінің инспекторлары өз қызметін жүзеге асырады.

Англия. Әділет Министрлігі жанындағы құқық бұзушылармен жұмыс жөніндегі Ұлттық қызмет бар. 1991 жылғы қылмыстық Әділет туралы заң бойынша заңда жаза нақты айқындалмаған қылмыс туралы істі қарайтын сот Пробация туралы бұйрық шығара алады. Сот шенеунік тарапынан қылмыскерді қадағалау "қажет" деген қорытындыға келген жағдайда ғана бұйрықты шығаруға болады. Сондай-ақ пробация қызметтері қылмыс жасаған адамға жазалау шараларын қолдану туралы ұсынымдармен сотқа дейінгі баяндама жасайды.

АҚШ. Пробация тағайындау мүмкіндігі федерация мен барлық Штаттардың заңнамасымен түрмеге қамауға балама ретінде көзделеді. Пробация кез келген қылмыс үшін

(А-1 класты фелонияны қоспағанда) және санкция 25 жыл мерзімге бас бостандығынан айыруды көздегеннің өзінде де тағайындалуы мүмкін. Кәдімгі пробация кезінде агент 100-250 есепте тұрғандармен бір мезгілде, ал қарқынды қадағалау кезінде 20-50 адаммен жұмыс істейді. Пробация Әділет Министрлігі жанындағы сынақ мерзіміне берілген адамдарды бақылау қызметіне кіреді. АҚШ-тағы пробация қызметінің негізгі функциясы - есепке алынған адамдарды бақылауда тұруы болып табылады.

Эстония. Пробация (қылмыстық қадағалау) қызметі сот жүйесіне біріктірілген. Пробация шенеуніктері (қылмыстық қадағалау бойынша) қылмыстық қадағалау бөлімдеріне біріктірілген, олар іс жүзінде 1-ші сатыдағы барлық соттардың құрамында жұмыс істейді. Қылмыстық қадағалау бөлімі жалпы басшылық пен бақылауды жүзеге асыратын сот төрағасына бағынады. Бөлімдер, әдетте, жергілікті жерлерде қызметтердің қолжетімділігіне кепілдік беретін бөлімшелері бар. Эстонияның пробация қызметі түрмеге балама жазаларды қолдану үшін арнайы құрылған. Эстониядағы пробация қызметінің негізгі қызметі жаңа қылмыс жасау қаупін анықтауға бағытталған. Бұл ретте қамқорлыққа алынушылармен олардың жаңа қылмыс жасауын болдырмау үшін шаралар жоспарланып отыр.

Сингапур. Пробация қызметі қоғамдық даму және спорт министрлігінің құрамына кіреді, олардың негізгі функциялары сотталған адамдарды бақылау мен әлеуметтік бейімдеу болып табылады.

Пробация институтының, шетелдік заңнаманың мәнін зерттеуді негізге ала отырып, пробация қызметінің бірқатар негізгі функцияларын бөліп көрсетуге болады: белгілі бір адам үшін неғұрлым тиімді жаза түрін айқындауда сотқа көмек көрсету мақсатында құқық бұзушы туралы ақпарат жинау; шартты түрде сотталғандарға қатысты, жүкті әйелдер мен жас балалары бар әйелдерге, сондай-ақ шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған азаматтарға қатысты жазаны өтеу кейінге қалдырылған кезде әлеуметтік-оңалту және бақылау; бас бостандығынан айыруға байланысты емес жазаларды орындау; қылмыстық жауаптылықтан босату кезінде сот қолданған қосымша міндеттер мен шектеулердің орындалуын бақылау; татуласу және әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру рәсімдерін ұйымдастыру.

ҚР-да пробация институтының қолданылуына талдау жасай отырып, осы саладағы статистикалық деректерді, пробациялық бақылаудағы адамдардың іс материалдарын, пробациялық қызметтер қызметінің шетелдік оң тәжірибесін, оның ішінде рецидивті қылмысты азайту жөніндегі іс-әрекеттерін зерттей отырып, төмендегілерді ұсынамыз:

1. Пробация қызметі қызметінің барлық бағыттары бойынша деректер жүйеленетін ҚСЖАЕК есебінің дербес нысанын қарастыру.

2. Осы саладағы толыққанды қызметті қамтамасыз ету жөніндегі жалғыз орган болып табылатын пробация қызметінің қызметіне уәкілетті органның бақылауын күшейту.

3. Пробация қызметінің қызметін кәсіби және материалдық қамтамасыз етуді күшейту.

4. Неғұрлым тиімді моделі пробация қызметінің қызметкерлері мен қоғамдық ұйымдардың бағдарламаларын қоса алғанда, әлеуметтік-оңалту бағдарламалары мен үдерістері арасындағы тығыз өзара байланысты көздейтін дербес пробация қызметін құру. Мұндай тәсіл пробация қызметінің өзін Кадрлық қалыптастырудың және оны қаржыландырудың өзге де тәсілдері мен әдістерін енгізудің түбегейлі жаңа тәсілін талап етеді және қылмыстың алдын алу мәселелерінде органдар арасындағы рецидивті қылмыстың алдын алудың тиімділігіне ғана емес, салауатты бәсекелестікке ықпал ететін болады. Біздің ойымызша, арнайы орган құру пробация қызметін қылмыстық-атқару жүйесінен бөлуге мүмкіндік береді, ол бүгінгі күні өз функцияларын ұстау бойынша пенитенциарлық жүйе мекемелерінен босатылған адамдарды қайта әлеуметтендіруге, әлеуметтік бейімдеу мен оңалтуға нақты көмек көрсете алмайды.

Қорытындылай келетін болсақ, қылмыстық құқықтағы жаза – бұл әлеуметтік құқықтық құбылыс. Жазаның әлеуметтік функциясы ретінде жазаны қылмыс жасаған тұлғаға қолданған кезде бұзылған қоғамдық тәртіпті қалпына келтіріп, келтірілген зардаптың орнын толтырып,

қылмыскерді жауапқа тарту арқылы қоғамдық қажеттілікті қанағаттандыру, қылмыстың жасалуына байланысты азаматтардың қорқыныш сезімі мен сенімсіздік күйін жойып, құқық қорғау органдарының адам мен азаматтың, қоғамдық ортаның және мемлекеттің мүдделерін қорғауына қабілеттері бар екеніне сенімдерін арттыруды түсіну керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі №234-V ҚРЗ. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000234/> (Өтініш берген күні: 01.09.2021).*
2. *Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюремномоведением.-Москва: Добросвет-2000.-125 с.*
3. *Таганцев Н.С. Русское уголовное право. -Тула: Изд. Автограф, 2001.-145 с.*
4. *Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник Общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Часть Общая. –Киев: 2017.-120 с.*
5. *Мокринский С.П. Наказание, его цели и предложения. Часть I. Общее и специальное предупреждение преступлений. - Москва: Университетская типография на Страстном бульваре, 2015.-652 с.*
6. *Есипов В.В. Очеркъ русскаго уголовного права. Часть Общая. - Варшава: Типография Варшавскаго учебнаго округа, 1894. С.45-46.*
7. *Познышев С. В. Основные вопросы учения о наказании. - М., 1904.-196 с.*
8. *Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі №234-V ҚРЗ <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000234/>(Өтініш берген күні: 01.09.2021).*
9. *Сайлибаева Ж.Ю. Виды наказаний по Уголовному кодексу Республики Казахстан // КазНПУ им.Абая Вестник Серия «Юриспруденция». -№1(43),-2016. –С.95-99.*
10. *Данные международного центра тюремных исследований. <https://www.zakon.kz/4902362-kazakhstan-po-prezhnemu-nahoditsya-sredi.html>.(Өтініш берген күні: 01.09.2021).*
11. *Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеттің статистикалық есептері [Электронды ресурс]. - URL: <http://prokuror.gov.kz/> (Өтініш берген күні: 01.09.2021).*

МРНТИ:10.83.21

УДК:343.82

А.Ж. Садыков¹, Н.А.Тулкинбаев¹

*¹Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің
Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы,
Қостанай қ., Қазақстан*

ЕРКІНДІКТЕГІ ӨМІР ЖАҒДАЙЛАРЫНА БЕЙІМДЕУ ҮШІН БОСТАНДЫҚҚА ШЫҚҚАН ТҮЛҒАЛАРДЫҢ ЖЕКЕ БАСЫН ЗЕРТТЕУДІҢ СҰРАҒЫНА

Аңдатпа

Қазіргі таңда қоғамды толғандырып отырған мәселелердің қатарында қылмыстылық және онымен қарқынды түрде күрес жүргізу мәселесі аса өзекті болып табылады.

Жазасын өтеуден босатылған тұлғалардың әлеуметтік ортаға бейімделу мәселесі қылмыстылықпен күресудің негізгі мәселелерінің бірі болып табылады, ол криминология мен қылмыстық жазаны атқару құқығының және құқық қорғау қызметінің түйісінде орын алады. Криминологиялық тұрғыдан алғанда ол рецидивтік қылмыстылықтың алдын алудың негізгі бағыттарының бірі болып саналады.

Мекемелердің қызметі негізінен алғанда сотталғандардың және басқа да адамдардың тарапынан қылмыс жасаудан жалпы және жекелей сақтандырудың мақсаттарына қол жеткізуге бағытталғандықтан, бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны атқару криминологиялық сипаттағы фактор да болып табылады. Осыған байланысты заң әдебиеттерінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның атқарылуы мен оның салдарының мәселелеріне жеткілікті назар аударылмай келеді деп санауға толық негіз бар сияқты. Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның атқарылуының мәселелерін теориялық тұрғыдан зерттеу негізінен алғанда сотталғандарды түзеу және тәрбиелеу мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін шараларды ғылыми негіздеуге бағытталған. Сонымен бірге, біздің ойымызша еңбекпен түзеу қызметі жазаны атқару барысында орын алған криминогендік мән – жайларға да ықпал етуі тиіс. Ол өз кезегінде сотталған адамдардың жазаны өтеу барысында және жазаны өтегеннен кейін жасауы мүмкін қылмыстарының алдын алып, сақтандыру үшін маңызға ие болады. Сондықтан, еңбекпен түзеушілік ықпал ету үрдісінде еңсерілуі, өз кезегінде жазаны өтеп жатқан немесе жазасын өтеп шыққан тұлғалар тарапынан жасалуы мүмкін қылмыстардың алдын алуға мүмкіндік беретін мән – жайларды анықтау қажеттілігі пайда болды.

Рецидивтік қылмыстылықты қысқарту міндеті қазіргі таңда аса өткір қойылып отыр. Сондықтан әлеуметтік бейімдеудің жалпы теориясын жасақтауға деген қажеттілік барынша айқын сезілуде. Аталған мақалада жазасын өтеуден босатылғандарды әлеуметтік бейімдеудің құрылымын кешенді түрде зерттеу, олардың әлеуметтік ортамен өзара әрекеттестігінің механизмі, жазадан босатылғандардың қоғамға қарсы әрекеттерімен күресудің жаңа әдістері мен нысандары, тұлғалардың жекелеген санаттарының әлеуметтік бейімделу үрдісінің жүзеге асырылуына тән болатын сипатты ерекшеліктер қарастырылып отыр.

Түйін сөздер: қылмыстық-атқару жүйесі, әлеуметтендіру, әлеуметтік құқықтық көмек, түзеу және тәрбиелеу.

A. Zh.Sadykov¹, N.A. Tulkinbaev¹

¹Kostanay academy of the IAM of the Republic Kazakhstan named after Sh.Kabylbayev

ON THE ISSUE OF STUDYING THE PERSONALITY OF RELEASED PERSONS FOR ADAPTATION TO THE CONDITIONS OF LIFE IN FREEDOM

Abstract

Currently, among the problems of concern to society, the most urgent are the issues of crime and the intensive fight against it.

The problem of adaptation of persons released from serving a sentence to the social environment is one of the main problems of the fight against crime, which takes place at the intersection of criminology and the law of the execution of criminal sentences and law enforcement services. From a criminological point of view, it is considered one of the main areas of prevention of recidivism.

Since the activities of correctional institutions are mainly aimed at achieving the goals of general and individual insurance against crimes by convicted persons and other persons, the execution of a sentence of imprisonment is also a factor of a criminological nature. In this regard, it seems reasonable to believe that the legal literature does not pay enough attention to the issues of the execution of a sentence of deprivation of liberty and its consequences. The theoretical study of the issues of the execution of a sentence in the form of deprivation of liberty is mainly aimed at the scientific justification of measures that allow achieving the goals of correction and education of convicts. At the same time, in our opinion, correctional labor activity should also affect the criminogenic circumstances that occurred during the execution of the sentence. It, in turn, is important for the prevention and prevention of crimes that convicts may commit during the course of serving their sentence and after serving their sentence. Therefore, in the process of correctional labor, it became

necessary to establish the circumstances, overcoming which, in turn, will prevent possible crimes on the part of persons serving a sentence or serving a sentence.

The task of reducing recidivism is currently most acute. Therefore, the need to develop a general theory of social adaptation is most clearly felt. This article deals with a comprehensive study of the structure of social adaptation of those released from serving a sentence, the mechanism of their interaction with the social environment, new methods and forms of combating anti-social activities of those released from punishment, the characteristic features of the implementation of the process of social adaptation of certain categories of persons.

Keywords: penal enforcement system, re-socialization, social and legal assistance, correction and education.

А.Ж. Садыков¹, Н.А.Тулкинбаев¹

*¹Костанайская академия Министерства внутренних дел
Республики Казахстан им.Шырақбека Кабылбаева,
г.Костанай, Казахстан*

К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ ЛИЧНОСТИ ОСВОБОЖДЕННЫХ ЛИЦ ДЛЯ АДАПТАЦИИ К УСЛОВИЯМ ЖИЗНИ НА СВОБОДЕ

Аннотация

В настоящее время среди проблем, волнующих общество, наиболее актуальными являются вопросы преступности и интенсивной борьбы с ней.

Проблема адаптации лиц, освобожденных от отбывания наказания, к социальной среде является одной из основных проблем борьбы с преступностью, которая имеет место на стыке криминологии и права исполнения уголовного наказания и правоохранительной службы. С криминологической точки зрения она считается одним из основных направлений профилактики рецидивной преступности.

Поскольку деятельность учреждений в основном направлена на достижение целей общего и индивидуального страхования от преступлений со стороны осужденных и других лиц, исполнение наказания в виде лишения свободы также является фактором криминологического характера. В связи с этим представляется полным основанием считать, что в юридической литературе недостаточно внимания уделяется вопросам исполнения наказания в виде лишения свободы и его последствиям. Теоретическое изучение вопросов исполнения наказания в виде лишения свободы направлено в основном на научное обоснование мер, позволяющих достичь целей исправления и воспитания осужденных. Вместе с тем, на наш взгляд, исправительно – трудовая деятельность должна влиять и на криминогенные обстоятельства, имевшие место в процессе исполнения наказания. Она, в свою очередь, имеет значение для предупреждения и предупреждения преступлений, которые осужденные могут совершить в ходе отбывания наказания и после отбывания наказания. Поэтому в процессе исправительного труда возникла необходимость установления обстоятельств, преодоление которых, в свою очередь, позволит предотвратить возможные преступления со стороны лиц, отбывающих наказание или отбывающих наказание.

Задача сокращения рецидивной преступности в настоящее время ставится наиболее остро. Поэтому наиболее ярко ощущается потребность в разработке общей теории социальной адаптации. В данной статье рассматривается комплексное изучение структуры социальной адаптации освобожденных от отбывания наказания, механизм их взаимодействия с социальной средой, новые методы и формы борьбы с антиобщественной деятельностью освобожденных от наказания, характерные особенности осуществления процесса социальной адаптации отдельных категорий лиц.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная система, ресоциализация, социально-правовая помощь, исправление и воспитание.

Кіріспе. Сотталған адамдардың жазаны өтеу барысында немесе жазасын өтеп шыққаннан кейінгі жасайтын қылмыстары мен өзге де құқық бұзушылықтарымен табысты түрде күрес жүргізу үшін бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаны атқару немесе оны өтеп шыққаннан кейін пайда болатын криминалдық құбылыстар туралы білім қажет болады [1, 133 б.].

Осыған байланысты криминологияда пенитенциарлық криминология немесе криминопенология деп аталатын жаңа ғылыми бағыттарды тұжырымдап, жасақтау туралы ұсыныстар жасалған [2, 258б.].

Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеу барысында және бостандыққа шыққаннан кейін сотталғандармен жасалатын қылмыстарға жүргізілген криминологиялық зерттеулердің нәтижелеріне қарағанда пенитенциарлық (еңбекпен-түзеу) криминологияны жеке криминологиялық теория ретінде қарастыруға толық негіз бар сияқты. Ол өзіне криминологияның зерттеу нәрсесінің барлық элементтерін кірістіргенімен онымен өзінің мазмұндық сипатымен сәйкес келмейтін өзіндік ерекше зерттеу пәніне ие болады.

Криминологияның зерттеу пәнінің бірінші элементі – қылмыстылықты (біздің жағдайымызда бас бостандығынан айыру орындарындағы сотталғандар арасындағы қылмыстылық және қылмыстық жазасын өтеп шыққан адамдардың қылмыс жасауы) талдау осындай өзіндік ерекшелікті айқын көрсетеді. Бас бостандығынан айыру орындарындағы қылмыстылықтың өзегі және оның шеңберімен қамтылатын қылмыстар оны қылмыстылықтың басқа барлық түрлерінен ерекшелейді.

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер). Бас бостандығынан айыру орындарындағы қылмыстылықтың себептері және қылмыс жасауға ықпал ететін мән-жайлар да өзіндік ерекшеліктерге ие. Түзеу мекемелеріндегі қылмыстылыққа әрине, қылмыстылықты тұтас алғандағы себептер кешені жанама негізде болса да ықпал ететіндігі түсінікті. Дегенмен криминологиялық және әлеуметтік-психологиялық зерттеулердің мәліметтерін басшылыққа алар болсақ еркіндіктегі өмір жағдайында алынған қылмыскерлік тәжірибе мен бас бостандығынан айыру орындарындағы мінез-құлықтың арасындағы тікелей тәуелділік байқалмайды. Мүмкін бұл жағдай керісінше, яғни бас бостандығынан айыру орындарында алынған қылмыскерлік тәжірибе бостандықтағы өмір жағдайларында қылмыс жасауға ықпал ететін болар. Біздің ойымызша мәселе арнайы зерттеуді талап етеді. Тұтасымен алғандағы қылмыстылықтың шарты болып табылатын себептік кешен бір жағынан жазаны атқару кезінде орын алатын процестер және құбылыстармен еңсеріледі немесе бейтараптандырылады. Екінші жағынан, бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаға тән болып табылатын әлеуметтік-психологиялық механизмдердің әрекет етуіне байланысты өз кезегінде бас бостандығынан айыру орындарындағы сотталғандар арасындағы қылмыстылықтың шарты болып табылатын жаңа жағымсыз мән-жайлар пайда болады. Сондықтан да түзеу мекемелеріндегі қылмыстылықтың себебі өзінің негізінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның атқарылуына сипатты болып табылатын құбылыстар және процестермен байланысты деп санауға толық негіз пайда болады.

Қылмыстық жаза өзінің табиғаты бойынша қарама-қайшылықты құбылыс болып табылады. Тұтасымен алғандағы қылмыстылықпен күрес өрісіндегі қоғамдық қатынастарды реттеудің жағымды, бірақ барынша өткір құралы бола отырып ол сонымен бірге әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық сипаттағы белгілі бір жағымсыз салдарды туындатады. Аталған салдар өзінің барынша айқын көрінісін бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны қолдану барысында табады [3, 96 б.]. Олар өзінің адамның жеке басына ықпал ету күші бойынша жазаның мазмұнын құрайтын негізгі жапа шектіруші және түзеу-тәрбиелеуші шаралардан асып түседі [4, 55-59 б.]. Бұл өз кезегінде тұлғаның жазаны өтеу барысындағы және одан кейінгі мінез-құлқына айтарлықтай әсер етеді. Осы жағдайда түзеу колонияларындағы қылмыстылық, сондай-ақ жазаны өтегеннен кейінгі қылмыстылық бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның атқарылуының әлеуметтік жағдайларының қазіргі орын алып отырған барлық жүйесімен, ең алдымен сотталғанға дейінгі өмір жағдайларымен

және жазаның нақ осы түріне тән болатын қоғамнан оқшаулау жағдайларымен тығыз байланысты деп тоқтам жасауға негіз береді [5, 78 б.б.].

Жазаны атқару мен өтеудің сипатынан туындайтын сотталғандарды қоғамнан қатаң оқшаулау шарасы сотталған адамдарға кейбір қалыпты өмірлік қажеттіліктерді (қарым-қатыс, жүріп-тұру, жыныстық қажеттілік т.с.с.) толық қанағаттандыруға мүмкіндік бермейді. Ол өз кезегінде оларды қанағаттандырудың тәсілдерін белсенді түрде іздестіруге (соның ішінде құқыққа қайшы әдістермен де) итермелейді және де осы жағдай сотталғандардың қылмыс жасауына да алып келуі мүмкін. Қанағаттандырылмаған өмірлік қажеттіліктердің, заңды институттардың дисфункциясын толтыруға бағытталған нормативті негізде реттелмеген қызметтердің өмірде стихиялы түрде орын алуына алып келуінің мүмкіндігін зерттеушілер атап көрсетеді [6, 191 б.б.].

Адамның кез келген соның ішінде қоғамға қарсы жүріс-тұрысы да жеке тұлғаның ортамен өзара әрекеттестігінің нысаны болып табылатындығын ескере отырып, түзеу мекемелеріндегі қылмыстылықтың себептерін айқындаудың алғы шарты болып жазаны өтеу барысындағы сотталғандар арасындағы орын алатын құбылыстар мен процестерді терең талдау болып табылады деп санаймыз.

Жеке тұлғаның мінез-құлқына оны тікелей қоршаған әлеуметтік ортаның барынша күшті ықпал ететіндігі белгілі. Осы айтылған жағдай біз қарастырып отырған тұлғалар санатына да қатысты. Сотталған адамдардың өзара әрекеттестігі бір жағынан жазаны өтеу режимінің, яғни әрекет етуші заңнама талаптарымен, ал екінші жағынан олардың арасында қабылданған формальдысыз нормалар және де қалыптасқан құндылықтар мен рөлдерді бөлісумен реттелетін (сотталғандардың субмәдениеті) ерекше орта құрайды [7, 80б.].

Қылмыскердің жеке басы да криминологияның зерттеу пәнінің элементі болып табылатындығы белгілі. Пенитенциарлық криминологияға қатысты айтар болсақ онда әңгіме қылмыскердің жеке басының ерекше түрі сотталған адамның жеке басы туралы болады.

Бас бостандығынан айыру орындарында жасалатын қылмыстар қоршаған әлеуметтік ортаның криминогендік сипатымен түсіндіріледі. Сотталған адамдардың өзіне ең жақын әлеуметтік ортамен бірігіп әрекет етуінің нәтижесінде оларда әртүрлі қоғамдық құбылыстарға деген тұрақты көзқарас қалыптасады. Ол көзқарас қоршаған өмірдің белгілі-бір құбылыстарына жауап қайтаратын психологиялық реакциялардың қағидалары түрінде бекіп, жеке тұлғаның мінездерінің қасиеттерін және жеке басының ерекшеліктерін айқындайтын факторға айналуы әбден мүмкін.

Сотталғандардың барынша криминогендік топтарын анықтау теоретикалық тұрғыдан да және практикалық тұрғыдан да белгілі-бір қызығушылықты туындатады, себебі ол жазаны өтеу барысында немесе бостандыққа шыққаннан кейін қылмыс жасауға жол беретін сотталған адамның бет-бейнесін қалыптастыруға мүмкіндік береді, ал ол өз кезегінде осындай адамдарға қатысты дербес-сақтандырушылық ықпалдарды ғылыми тұрғыдан негіздеуге және олардың бұдан былайғы жүріс-тұрыстарына болжам жасауға мүмкіндік туғызады. Түзеу мекемесінде немесе одан бостандыққа шыққаннан кейін қылмыс жасайтын сотталған адамның жеке басының өзіндік қасиеттерін зерттемей қылмыстық мінез-құлықтың механизмін және оның себептерін ашып түсіндіру қиын болады.

Сондықтан, жазаны өтеу барысында немесе оны өтеп бостандыққа шыққаннан кейін қылмыс жасайтын сотталғандардың жеке басы қылмыстық-мінез құлықтың себептік шарттылығының тізбегіндегі негізгі бөлшектердің бірі бола отырып, пенитенциарлық криминология пәнінің мазмұнындағы өзінің дербес және маңызды орнын алуы тиіс. Сайып келгенде, осы айтылғандар бас бостандығынан айыру орындарынан жазасын өтеп шыққандардың арасындағы қылмыстылықпен күрес өрісінде жүзеге асырылуға тиісті шаралар кешенінің тиісті элементі ретінде қабылдануы керек деп санаймыз.

Рецидивтік қылмыстылықпен күрес мәселелерін шешу үшін түзеу мекемесінен бостандыққа шығар кезінде сотталған адамның жеке басын зерттеудің маңызы зор екендігін тағы да бір қайталап өтсек артық болмас.

Ғылыми әдебиеттерде сотталғандардың жеке басы негізінен алғанда еңбекпен-түзетушілік ықпал етулердің объектісі, жазасын өтеп шыққандардың әлеуметтік-психологиялық сипаттамасы ретінде ғана қарастырылған сияқты [8, 143б.].

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғандардың жеке басының ерекшеліктері және олардың жазаны өтеп шыққаннан кейінгі бейімделу үрдісіне тигізетін әсері қылмыстық-атқару құқығы бойынша жұмыстарда шындығын айтқанда терең зерттелмеген.

Бостандықтағы өмір жағдайларына бейімделу ендігі қалыптасып болған тұлғаның өмірдің жаңа жағдайларына икемделуі ретінде қарастырылатындықтан түзеу мекемесінен бостандыққа шыққан жеке тұлға әлеуметтік бейімделудің субъектісі ретінде әрекет етсе керек.

Бас бостандығынан айыру орынынан босатылған адам өзін қоршаған ортадан өзіне қажеттіні алумен ғана айналысатын, белгілі бір деңгейдегі танып-білуші тіршілік иесі ретінде ғана емес, сонымен бірге нақ сол ортада өзі де әрекет етіп, оны өзгертуші ретінде де бағалануы тиіс. Ол өзін қоршаған тар түсінігіндегі және кең көлеміндегі, яғни микро және макро деңгейдегі әлеуметтік ортаның ықпалымен өзгерістерге ұшырай отырып сонымен бірге сол өзін қоршаған ортаны өзінің қажеттіліктері мен сұраныстарына бейімдеу арқылы әлеуметтік ортаны да өзгерістерге ұшыратады.

Жазаға тартылған тұлғаларды бостандықтағы өмір жағдайларына бейімдеудің екінші кезеңінің механизмін дұрыс түсіну үшін, олардың жаңа әлеуметтік ортаға табысты түрде бейімделуіне кедергі келтіретін факторларды бейтараптандыру немесе жою үшін, сонымен бірге осы процесті тиімді түрде басқару үшін мыналарды біріншіден, олардың жеке бастарының кейбір әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық ерекшеліктерін, екіншіден, олар жазасын өтегеннен кейін бейімделетін нақты әлеуметтік ортаны, ол ортаның бұл адамдардың одан арғы жүріс-тұрысына әсер етуінің механизмі мен сипатын білу қажет.

Жазадан босатылғандардың жеке бастарының әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық қасиеттерін қарастыру барысында адамның жеке басын және оның қасиеттерін берілген адамның басқа адамдармен тікелей және жанама түрде бірлесіп әрекет етуінің үрдісінде пайда болатын әлеуметтік маңызды қасиеттерінің жиынтығы ретінде қарастыратын әлеуметтік психологияда жалпы қабылданған ортақ анықтаманы басшылыққа алған дұрыс.

Заң саласындағы зерттеу әдебиеттерінде қылмыскердің жеке басын танып-білудегі ыңғайлылық үшін оның әлеуметтік маңызды қасиеттерін жүйелеудің бірнеше танымал тәсілдері де баршылық. Мысалы, Ю.Д. Блувштейн ол белгілерді өзіндік ерекшеліктерге ие болмайтын оған демографиялық сипаттағы – жынысы, жас шамасы, отбасы жағдайы, тұрғылықты жері және т.б., және әлеуметтік белгілерді кірістіретін өзіндік ерекшеліктері бар белгілер (білім, мәдениет, кәсібі, еңбекке қатысы және т.с.с.) қылып бөледі [9, 28 б.].

Сотталған адамның жеке басын зерттеу үшін белгілердің келесідей топтары әлеуметтік және демографиялық; жеке тұлғаның психологиялық ерекшеліктері; кінәлі адамның қылмыс жасауымен және қылмыстық қызметімен байланысты ерекшеліктері зерттелуі тиіс – деп есептейді А.С. Михлин [10, 54б.].

Біздің ойымызша сотталғандардың жеке басының белгілерін өзіндік ерекшеліктері бар және ерекшеліктері жоқ ретінде бөліп қарастырмайтын А. С. Михлиннің пікірі көңілге қонымдырақ сияқты. Әрине бұл жерде белгілі бір шекараны белгілеу қиын және де оның ешқандай практикалық маңызы да жоқ болар. Сонымен бірге сотталғандардың жеке басын зерттеуде және қылмыстық мінез-құлықтың барысында басымдыққа ие болатын жалпы белгілер мен қасиеттерді талдау барысында Ю.М. Антонян айтқандай «бұл тұлға таным нәрсесі сапасында зерттеушінің алдында қарама қайшылықтардың тұтас бірлігіндей көрініс береді. Ол алдымен аталған бірлікті оның жекелеген бөлшектерін талдау үшін бөледі, ал сосын оларды бастапқы тұтастығында алайда жеке дара талданған күйінде қайта біріктіреді. Осындай жолмен бір жағынан оның барлық элементтерінің арасындағы байланыстарды кірістіре отырып құбылыстың жүйелік жай-күйіне қол жеткізілсе, екінші жағынан – қайшылықтардың әрбір тарапын түсіндірудегі бұрмалаушылық пен біржақтылық еңсеріледі» [11, 80 б.].

Қылмыскерлердің жеке басын қазіргі уақыттағы зерттеудің кемшілігі, оны танып білудің, ең алдымен қылмыстық жүріс-тұрысты сонымен бірге қылмыскерлердің өмір салтын және қарым-қатысын зерттеумен байланыстырылмайтындығында. Осыдан кейін адамның өзара әрекеттестіктегі жеке басының қандай қасиеттерінің барынша криминогендік болып табылатындығы туралы әлсіз түсінік қалыптасады, ал ол болса өз кезегінде қылмыстық жүріс-тұрысқа болжам жасап және оның алдын алуды барынша қиындатады.

Адамның жеке басындағы оның қоғамға қарсы қасиеттерінің қалыптасуының бастаулары, жолдары, нысандары мен механизмдері қоршаған ортамен немесе қылмыс алдындағы жағдаймен өзара әрекеттестікте қылмыстық жүріс-тұрыстың ерекшеліктері, басқа сөзбен айтқанда қылмыскердің бойындағы қылмыстың себептік кешеніне кірістірілетіннің барлығы криминология үшін маңызды.

Сотталған адамның жеке басын зерттеу оның құндылықтық бағдарларында, оның ұстанымдарында, әлеуметтік мәртебелерінде және рөлдерінде, өмір салты мен жүріс-тұрысында жазаны өтеу кезіндегі ортаның ықпалы, жаңа жағдайларға бейімделудің қиындықтарының ықпалымен орын алатын өзгерістерді зерттеуді де кірістіруі тиіс.

Қылмыстық жазасын өтеп шыққандардың жеке бастарын зерттеуді біз олардың жеке бастары қасиеттерінің кейбір жалпы топтарының негізінде жүргізуді ұйғардық.

1. Әлеуметтік және демографиялық сипаттама. Аталған топқа тұлғаның жас шамасы, оның отбасы жағдайы, денсаулық жағдайы, білім деңгейі, әлеуметтік топтарға тиістілігі, қамауға алынғанға дейінгі жүріс-тұрысы, қоғамдық пайдалы еңбекке қатыстылығы, спирттік ішімдіктерді, наркотикалық заттарды қолдануы және т. б.

2. Психологиялық сипаттама – психикалық үрдістердің, жағдайлардың, қасиеттердің, жеке тұлғаның әлеуметтік бағыттылығының ерекшеліктері мен адамның табиғи ерекшеліктері.

3. Қылмыстық құқықтық сипаттама – жасалған қылмыстың сипаты туралы мәліметтер, сотталғандықтың саны, тағайындалған жазаның мерзімі мен түрі [12, 200 б.].

Сотталғандардың әлеуметтік-демографиялық сипаттағы мәліметтерін зерттеу көптеген мәселелерге байланысты қызығушылықтар туғызады. Сотталған адамдардың да мемлекет тұрғындарының бір бөлігі болып табылатындығы белгілі. Сондықтан да заңға бағынатын азаматтарға тән болып табылатын заңдылықтар белгілі бір дәрежеде сотталғандарға да тиісті болып табылады. Тәрбиелік мақсаттағы жұмыстарды жүргізу барысында әртүрлі жыныстағы, жас шамасындағы, білім деңгейіндегі азаматтардың әлдеқандай ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік беретін көптеген заңдылықтар психологиямен және педагогикамен ашылған. Олар өз кезегінде сотталған адамдармен жұмыс жүргізу барысында табысты түрде қолданыла алады.

Мемлекеттің тұрғындарын сипаттайтын мәліметтермен салыстырмалы түрде сотталғандар туралы мәліметтер тұрғындардың қандай санаттарының өкілдері қылмыс жасауға барынша бейім екендігін анықтауға мүмкіндік береді. Сотталғандар туралы тұтастай алынған және де жазаның әлдебір түрін өтеп жатқандар туралы мәліметтерді салыстыру біздің соттарымыздың қылмыскерлердің әртүрлі санаттарына қатысты жазалау саясаты туралы тұжырымдар жасауға жол ашады.

Кез келген адамның өмірінде отбасының алатын маңызы ерекше. Сотталған адам үшін отбасының маңызын ешнәрсемен салыстыруға болмас. Жазаны өтеу барысында сотталған адам отбасы тарапынан моральдық және материалдық көмек алады. Жаза мерзімі аяқталғаннан соң бостандыққа шыққаннан кейін әлеуметтік бейімделудің барысында отбасы сотталған адамның өмірінде аса маңызды болып табылады. Сол себепті де сотталған адамның отбасы жағдайы олардың жеке басын зерттеуде үлкен қызығушылық туғызады.

Тұлғаның отбасының болуы не болмауы, оның адамға ықпал етуінің дәрежесі, бұл отбасының өзіндік ерекшеліктері – адамның жүріс-тұрысының қалып жасауындағы маңызды фактор.

Сотталған адамның отбасы жағдайын есепке алу ретроспективалық тұрғыдан да – сотталған адамның мінездемесі және жазаны өтеу барасындағы психологиялық-педагогикалық ықпал ету тұрғысынан, сонымен бірге сотталған адамды постпенитенциарлық кезеңде қайтадан әлеуметтендіруде де айрықша маңызға ие болады.

Сотталғандардың жеке басын бағалауда қылмыстық-құқықтық сипаттамасының белгілері ерекше маңызға ие болады. Олар қылмыстың қоғамдық қауіптілігінің деңгейін айтақаларықтай шамада айқындап бере алады, сотталған адамды сотталушы орындығына, одан кейін бас бостандығынан айыру орынына алып келген оның жеке басының мінез-құлқының қасиеттеріне сипаттама береді. Жеке тұлғаның қылмыстық-құқықтық сипаттамасын зерттеу сотталған адамның болашақта түзелуінің мүмкіндігіне белгілі бір шамада болжам жасауға мүмкіндік береді.

Осылайша бас бостандығынан айыру түріндегі қылмыстық жазасын өтеп жүргендердің жеке басын белгілі бір дәрежеде жеткілікті деңгейде зерттеу жолымен ғана олардың жазасын өтеп шыққаннан кейінгі жүріс-тұрыстарына соның ішінде әлеуметтік ортаға бейімделу қабілетіне де негізді түрде болжам жасауға болады деп санаймыз.

Бостандыққа шыққандардың одан арғы жүріс-тұрыстарының және бейімделуінің табыстылығы тұрғысынан алғандағы жеке басының барынша маңызды қасиеттерінің бірі олардың түзелу деңгейі немесе дәрежесі болып табылады.

Осыған дейін де атап өтілгендей түзету дегеніміз әрқайсысы көзқарастардың, сенімдер мен дағдылардың, құндылық бағдарларының тұтастай жүйесінің өзгерістерге ұшырау дәрежесін сипаттайтын бірқатар кезекті кезеңдерден тұратын қылмыскердің жеке басын қайта қалыптастырудың қарқынды үрдісі болып табылады.

Сотталғандарды түзету үрдісінің эволюциялығы, ал кейде қарама-қайшылықтылығы адамның жеке басының қасиеттерінің біртіндеп қалыптасатындығымен түсіндіріледі.

Сотталғандардың түзелуіне қол жеткізу үшін түзетушілік бағытта әсер ету үрдісінің белгілі бір уақыт ішінде жалғастырылуы тиіс екендігі белгілі. Осы аталған уақыт сотталған адамның жеке бастарының қасиеттерін зерттеуге, оларға кәсіптік білім беруге, жалпы орта білімге тартуға, өнегелік және құқықтық тәрбие беруге және с.с. жұмсалуды тиіс. Басқаша айтар болсақ тәрбиелеу үрдісі өзінің мазмұнына сотталғандарға олар жазаларын өтеу кезінде қолданылатын педагогикалық ықпал ету шараларының белгілі бір кешенін кірістіруі тиіс. Қысқа мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталған тұлғаларға қатысты педагогикалық әсер ету шараларының аталған кешенін қолдануға мүмкіндік бола бермейді. Оларға жазаны қолданудың жеткіліксіз тиімділігін және оның мақсаттарына әрдайым қол жеткізіле бермейтіндігін осымен түсіндіруге болады.

Жазаны өтеу кезінде түзелу жолына түспеген адамдар санының ерекше режимдегі колонияларда біршама көп болуының себебін тек қана колонияның осы түрінде ұсталатын барынша қауіпті және әлеуметтік-өнегелік тұрғысынан алғанда барынша бетімен кеткен қылмыскерлерді түзетудің күрделілігімен ғана түсіндірмей, сонымен қатар түзелу жолына берік түскен тұлғалардың ерекше режимдегі колониялардан қатаң режимдегі колонияларға содан кейін, колония қоныстарға аударылатындығымен де түсіндіру керек.

Осылайша мекемеден түзелгендіктің және әлеуметтік-өнегелілік жағынан бұзылғандықтың әртүрлі дәрежесіндегі адамдар бостандыққа шығады. Олардың біреулері тәрбиеге көніп немесе түзелу жолына нық түсіп және қоғамға пайдалы қызметке қайтып оралмақ ниетте болса, басқалары түзелгендіктің белгілерін ғана көрсетіп өздерінің жүріс-тұрыстарында, көзқарастарында тұрақтылық белгісін танытпайды, үшіншілері түзелмеген күйінде бостандыққа шығады және де нақ осылардың тарапынан қоғамға қарсы жүріс-тұрыстың күтілетіндігі табиғи жағдай.

Қорытынды. Жоғарыда атап өтілгендерді қысқаша қорытындылайтын болсақ сотталғандардың жеке басының қасиеттерін, олардың мінез-құлықтарын, әлеуметтік-демографиялық, қылмыстық-құқылық және басқа сипаттамаларын зерттеудің үлкен

теориялық, практикалық маңызы бар деп санаймыз. Себебі сотталғандар туралы барынша толыққанды ақпаратты алмай тұрып қылмыстық жазаны атқаратын органдардың талапқа сай қызмет атқаруы мүмкін болмайды. Аталған ақпаратты ғылыми негізде талдау қылмыстылыққа қарсы күрес өрісіндегі мемлекеттік саясатқа ұйымдасқандық сипат берері анық. Осы тұрғыдан алғанда болашақта жүзеге асырылуы тиіс жалпы халық санағының шеңберінде Қазақстан Республикасының аумағында сотталғандарға қатысты арнайы санақ ұйымдастырылғаны дұрыс деп есептейміз.

Біздің ойымызша, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғандарды бейімдеу үрдісін құқық қорғау органдарының талапқа сай ұйымдастырып, басқаруы осындай зерттеулерсіз жетістікті бола алмайды.

Осы айтылғандар қылмыстық жазасын өтеп шыққандарды бостандықтағы өмір жағдайларына бейімдеудегі құқық қорғау органдарының қызметін одан әрі жетілдіріп, аталған салада оң жетістіктерге қол жеткізуге толықтай мүмкіндік туғызады деген сеніміміз мол.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Старков О.В. *К вопросу о предмете и системе криминологии.* – Рязань: РВШ МВД СССР, 1985. – 78 с.
2. Хохряков Г.Ф. *Значение пенитенциарной криминологии для развития общей теории причин преступности.* – М., 1982. – 258 с.
3. Шмаров В.И. *Социальные проблемы исполнения уголовного наказания.* Рязань: РВШ СССР, 1980. – 96 с.
4. Яковлев А.М. *Преступность как социально-правовое явление // Сов. гос-во и право.* – 1978. – №1. – С. 55-59.
5. Гальперин И.М. *Социальные изменения и содержание наказания.* – М.: ВНИИ МВД СССР, 1982. – 78 с.
6. Кудрявцев В.Н. *Причины правонарушений.* – М.: Юрид. лит., 1976. – 191 с.
7. Антонян Ю.М. *Социальная среда и формирование личности преступника.* – М.: ВНИИ МВД СССР, 1975. – 80 с.
8. Сундарев Ф.Р. *Социально-психологические и правовые аспекты исправления и перевоспитания правонарушителей.* – Казань: Казан. ун-т, 1979. – 143 с.
9. Блувштейн Ю.Д. *Теоретические вопросы статистического изучения личности преступника: автореф. дис...канд. юрид. наук.* – М., 1963. – 28 с.
10. Михлин А.С. *Роль социальных и демографических свойств личности в исправлении и перевоспитании осужденных к лишению свободы.* – М., 1963. – 54 с.
11. Антонян Ю.М. *Изучение личности преступника.* – М.: изд. ВНИИ МВД СССР, 1982. – 80 с.
12. Михлин А.С. *Личность осужденных к лишению свободы и проблемы их исправления и перевоспитания.* – Ф.: Кыргызстан, 1980 – 200 с.

МРНТИ:10.83.21

УДК:343.82

Ш.Ж.Тулкинбаева¹

*¹Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің
Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы,
Қостанай қ., Қазақстан*

ҚАЖ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕ ҰСТАЛАТЫН СОТТАЛҒАНДАРДЫ ЖҰМЫСҚА ОРНАЛАСТЫРУДЫҢ ӨЗЕКТІ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Сотталғандардың еңбегі өзінің ежелгі тарихы мен кең қолданысына ие және халықаралық қоғамдастық тарапынан жіті назар аударады, ол сот үкімі бойынша қамаудағылардың міндетті еңбегін мойындайды және егер мұндай еңбек сотталған адамды қорқытуға және мемлекет пайда алуға бағытталмаса, оны мәжбүрлі деп есептемейді, керісінше оны түзеу және сотталғандарға табыс алу құралы ретінде пайдаланылады.

Сонымен қатар, бас бостандығынан айыру орындарындағы сотталғандардың еңбегін пайдалану тиімділігінің өте төмен болуы мәселесі оны барынша ықтимал шешу бойынша ойлы пайымдауды және жедел шаралар қабылдауды талап ететін ең көкейтесті проблемалардың бірі болып табылады. Осыған байланысты, біздің ойымызша, "еңбек міндетін" "еңбек құқығына" түбегейлі қайта бағдарлауды, ақы төленбейтін жұмыстарға тарту мәселелерін және ақы төленетін жұмыстарда еңбекті ұйымдастыру мәселелерін қайта қарастыруды талап етеді. Осы мәселелерді қайта қарау, біздің ойымызша, сотталғандарға еңбектің тәрбиелік әсерін едәуір арттыруға және ақылы жұмысқа тартылған сотталғандардың санын едәуір арттыруға қабілетті.

Осылайша, біздің ойымызша, объективті шындыққа сәйкес келмейтін және сотталғандардың оң тәрбие процесіне ықпал етпейтін сотталғандардың Еңбек міндеттері туралы белгіленген анықтаманы қайта қараудың уақыты келді. Біздің ойымызша, бүгінде мемлекет осы жұмыстың ішкі психологиялық мазмұнына алаңдамай, бас бостандығынан айыруға сотталған адамдардың санының механикалық өсуіне ғана қамқорлық жасайды, егер сотталған адам еңбекпен айналысса, ол өзіне, туыстарына және қоғамға пайда әкелетінін автоматты түрде білдіреді.

Аталған мақала Қазақстанның қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі жазын өтеп жатқан сотталғандарға еңбек әсерінің проблемалық мәселелерін қарауға және сотталғандарды жұмысқа орналастырудың өзекті аспектілеріне арналған.

Түйін сөздер: пенитенциарлық жүйесі, еңбекпен қамтамасыз ету, әлеуметтендіру, әлеуметтік құқықтық көмек, түзеу және тәрбиелеу.

Sh.Zh.Tulkinbaeva¹

¹Kostanay academy of the IAM of the Republic Kazakhstan named after Sh.Kabylbayev

ACTUAL ASPECTS OF EMPLOYMENT OF CONVICTS HELD IN INSTITUTIONS OF THE PENAL ENFORCEMENT SYSTEM

Abstract

The work of convicts has its ancient history and wide application and deserves close attention from the international community, which recognizes the mandatory labor of prisoners under a court

sentence and does not consider it forced, if such labor is not aimed at intimidating the convict and extracting benefits from the state, but on the contrary, is used as a means of correcting it and obtaining income by convicts.

At the same time, the problem of extremely low efficiency of using the labor of convicts who are in places of deprivation of liberty is one of the most urgent problems that require a balanced judgment and the adoption of prompt measures to solve it as much as possible. In this regard, in our opinion, a radical reorientation of the "labor obligation" to the "labor law" is required, a rethinking of the issues of attracting to unpaid work and the issues of labor organization in paid jobs. The revision of these issues, in our opinion, can significantly increase the educational impact of work on convicts and significantly increase the number of convicts involved in paid work.

Thus, in our opinion, the time has come to revise the established definition of the labor duties of convicts, which does not correspond to objective reality and does not contribute to the positive educational process of convicts. In our opinion, today the state cares only about the mechanical growth of the number of people sentenced to imprisonment, without worrying about the internal psychological content of this work, automatically signaling that if a convict is engaged in work, he benefits himself, his relatives and society.

This article is devoted to the consideration of problematic issues of labor impact on convicts serving sentences in institutions of the penal enforcement system of Kazakhstan, and topical aspects of the employment of convicts.

Keywords: penitentiary system, employment provision, re-socialization, social and legal assistance, correction and education.

Ш.Ж. Тулжинбаева¹

*¹Костанайская академия Министерства внутренних дел
Республики Казахстан им.Шырақбека Кабылбаева,
г.Костанай, Казахстан*

АКТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ТРУДОУСТРОЙСТВА ОСУЖДЕННЫХ, СОДЕРЖАЩИХСЯ В УЧРЕЖДЕНИЯХ УИС

Аннотация

Труд осужденных имеет свою древнюю историю и широкое применение и заслуживает пристального внимания со стороны международного сообщества, которое признает обязательный труд заключенных по приговору суда и не считает его принудительным, если такой труд не направлен на запугивание осужденного и извлечение выгоды государством, а наоборот, используется как средство его исправления и получения доходов осужденными.

Вместе с тем, проблема крайне низкой эффективности использования труда осужденных, находящихся в местах лишения свободы, является одной из наиболее актуальных проблем, требующих взвешенного суждения и принятия оперативных мер по его максимально возможному решению. В связи с этим, на наш взгляд, требуется кардинальная переориентация "трудовой обязанности" на "трудовое право", переосмысление вопросов привлечения к неоплачиваемым работам и вопросов организации труда на оплачиваемых работах. Пересмотр этих вопросов, на наш взгляд, способен значительно повысить воспитательное воздействие труда на осужденных и значительно увеличить число осужденных, привлеченных к оплачиваемой работе.

Таким образом, на наш взгляд, пришло время пересмотреть установленное определение трудовых обязанностей осужденных, которое не соответствует объективной реальности и не способствует положительному воспитательному процессу осужденных. На наш взгляд, сегодня государство заботится только о механическом росте числа осужденных к лишению

свободы, не беспокоясь о внутреннем психологическом содержании этой работы, автоматически сигнализируя о том, что если осужденный занимается трудом, он приносит пользу себе, близким и обществу.

Данная статья посвящена рассмотрению проблемных вопросов трудового обеспечения осужденных, отбывающих наказание в учреждениях уголовно-исполнительной системы Казахстана, и актуальным аспектам трудоустройства осужденных.

Ключевые слова: пенитенциарная система, обеспечение трудоустройством, ресоциализация, социально-правовая помощь, исправление и воспитание.

Кіріспе. Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің қызметіндегі, сотталғандарды қайта әлеуметтендіруді жүзеге асыру шеңберіндегі негізгі бағыт, оларды жұмысқа орналастыру болып табылады. ҚР ҚАК 119-бабына сәйкес «мекемелердің әкімшілігі сотталғандарды қылмыстық-атқару жүйесінің кәсіпорындарына жұмысқа орналастырады, мекемелердің аумағында не оларды күзету мен оқшаулау қамтамасыз етілген кезде оның шегінен тыс жерде орналасқан ұйымдарда жұмысқа орналасуға жәрдем көрсетеді» [1]. Сонымен қатар, ҚАЖ мекемелерінің қызметкерлері бас бостандығынан айыру орындарында ұсталатын еңбекке қабілетті барлық сотталғандарды ақы төленетін жұмысқа тарту мақсатында жұмыс орындарын құру жөнінде шаралар қабылдауға міндетті.

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер). Бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарды еңбекке пайдалану мәселелерінде туындайтын негізгі проблемалар және оларды шешу жолдары А.Ш. Аккулевтің зерттеуінде нақты және дәлелді талданған. Оның пікірінше, сотталғандарды жұмысқа орналастыру саласындағы отандық пенитенциарлық жүйенің жай-күйін талдау келесілерді көрсетеді:

1) ҚАЖ мекемелеріндегі қолданыстағы өндірістік базалар қазіргі заманғы стандарттар мен еңбек жағдайларына сәйкес келмейді, осыған байланысты олар осы күйінде пайдалануға және жұмыс істеуге жарамайды;

2) сотталғандардың еңбек жағдайлары мен олардың өнімділігінде, атап айтқанда, білікті жұмысты орындауды талап ететін жағдайларда, белгілі бір кемшіліктер бар;

3) сотталғандардың еңбекке деген ішкі уәжінің болмауы еңбек өнімділігін жасанды түрде төмендету арқылы жұмыстарды тиісті деңгейде орындауға кедергі келтіру ойын тудыруы мүмкін;

4) кейбір теріс пікірлер бар, ол халықтың сотталғандар өндіретін тауарды белсенді тұтынуға және пайдалануға дайын еместігінен көрінеді;

5) сотталғандарды ұстау режимімен байланысты қиындықтар және пенитенциарлық мекемелердің әкімшілігімен ерекше өзара қарым-қатынастар ҚАЖ мекемелерінің өндірістік және еңбек ресурстарын бизнес қоғамдастықтың пайдаланғысы келмеуіне себеп болады;

б) бас бостандығынан айыруға сотталған еңбекке жарамды барлық сотталған адамдардың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз етуге қатысты қиындықтарға қарамастан, сотталғандардың ақы төленетін жұмыстарға тартылуының тұрақты көрсеткіші сотталғандардың еңбегін ұйымдастырудың қолданыстағы тетігінің (құқықтық және ұйымдастырушылық нысандарының) әлеуетін әзірлеуді көрсетеді [2].

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің ресми деректеріне сәйкес ағымдағы жылдың басында ҚАЖ мекемелерінде 31632 сотталған ұсталады [3]. Е.А. Саламатов атап көрсеткендей, «еңбекке қабілетті 22 мың сотталған адамның тек 10,3 мыңы ғана ақы төленетін жұмыстарда еңбек етеді. Бұл ретте ҚАЖ кәсіпорыны болып табылатын «Еңбек» республикалық мемлекеттік кәсіпорны (бұдан әрі – РМК) барлық сотталғандарды жұмысқа орналастыру міндетін нашар атқарады. Аталған санаттағы сотталғандардың тек 3,9 мыңы «Еңбек» РМК объектілеріне орналастырылған, олардың саны жыл сайын төмендеуде [4]. Оның пікірінше, қазіргі проблеманы шешу бас бостандығынан айыру орындарында ұсталатын адамдарға қосымша жұмыс орындарын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін бизнес құрылымдарды тарту үшін оң заңнамалық жағдайлар қабылдаудың негізінде жатыр.

Қабылданған «Ұлт жоспары – бес институционалдық реформаны іске асыру жөніндегі 100 нақты қадам» шеңберінде мемлекет алдына қойылған міндеттердің бірі халықаралық тәжірибені зерделеу және пенитенциарлық мекемелерді салуға, ұстауға және басқаруға жеке секторды тарту жөнінде ұсыныстар әзірлеу арқылы мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамыту болып табылады [5].

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік мемлекет пен жеке сектордың азаматтық қоғамның түрлі әлеуметтік-саяси салаларындағы өзара тиімді ынтымақтастығына тәуекелдерді, пайданы, шығындарды, құқықтар мен міндеттерді мөлшерлес бөлу шарттарына негізделеді. Қылмыстық-атқару жүйесі саласындағы қатынастардың осы моделін дамытуға қатысты пенитенциарлық мекемелер ғимараттарының құрылысы мен жұмыс істеуі елеулі қаржылық шығындарды талап ететінін атап өтуіміз керек, бұл өз кезегінде, мемлекеттік бюджет үшін қосымша ауыртпалық болуы мүмкін.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің көрсетілген тетігі сотталғандарды жұмыспен қамтуды ұйымдастыру кезінде табысты іске асырылуда. Осылайша, осы жобаны іске асыру шеңберінде жеке тұлғаларға 92, ал сенімді басқаруға пенитенциарлық мекемелердің 32 объектісі берілді, оларда 2 мыңға жуық сотталған жұмысқа орналастырылды [6]. Жүргізілген іс-шаралардың нәтижелері оң өзгерістер барын көрсетеді, мысалы, 2015 жылы сотталғандардың еңбекке жарамды санының 55 % жұмысқа орналастырылды, соның арқасында 1 млрд. теңгеге жуық залал өтелді (2014 жылы бұл сан үш есе аз болды және небәрі 352 миллионды құрады).

Сонымен бірге, қарастырылып отырған жанашылдық сотталғандарға жазасын өтеу кезінде жеке кәсіпкерлік қызметпен айналысуға мүмкіндік береді, олардың кейбіреулері осы мүмкіндікті сәтті пайдаланады. Жеке еңбек қызметін дамыту барысында бас бостандығынан айыруға сотталған 50 адам кәдесый бұйымдарын дайындау, аяқ киім тігу, жиһаз жасау, көкөніс өсіру және өндірістің басқа да түрлері бойынша іс-шаралар ұйымдастырды, олардың барысында 344 сотталған жұмысқа орналастырылды [7].

П.Н. Посмаковтың пікірінше, «бизнесті өндірісті ұйымдастыруға тарту ҚАЖ мекемелері қызметінің ерекшеліктерімен байланысты нақты шығындарды ескеру және өтеу қажеттілігін тудырады. Осыған байланысты, сотталған адамдарды жұмыспен қамтамасыз етуге және пенитенциарлық мекемелер базасында өндіріс жүргізуге дайын жеке кәсіпкерлерге жеңілдіктер мен преференциялар беру керек» [8, 71-76 б.].

Қылмыстық-атқару жүйесімен өзара іс-қимыл жасау арқылы жеке сектордың табысты өндірісі, егер сотталғандардың еңбегі жаңа құралдар мен мүмкіндіктерді ескере отырып ұйымдастырылса, өндірілетін тауар нарықта бәсекеге түсе алады, ал мұндай кәсіпорындар экономикалық қатынастардың тең құқылы қатысушылары болады. Осыған байланысты қазіргі заманғы озық өндірістік құралдар мен жұмыс әдістерін енгізу арқылы өндірісті жаңғырту қажет [9, 75 б.].

Аталған мән-жайлармен қатар, ҚАЖ мекемелерінің базасында өндірісті ұйымдастыруға бизнес өкілдерін тартудың қиындығы сотталғандардың еңбегі үшін қандай да бір кемсітудің лайықты сыйақы алу құқықтарын қорғау болып табылады.

ҚР ҚАК 102-бабының 2-бөлігіне сәйкес сотталғандардың еңбегіне ақы төлеу белгіленген ең төменгі жалақы мөлшерінен төмен болмайды [1]. Өз кезегінде, ҚР Еңбек кодексінің 104-бабының 1-тармағына сәйкес ең төменгі жалақы мөлшері ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен болмауы тиіс [10]. Ең төменгі күнкөріс деңгейі ең төменгі тұтыну себетінің құнына тең, оған азық-түліктің 55% кіреді: нан мен жарма өнімдері – 8%, жемістер мен көкөністер – 8,2%, сүт, май өнімдері мен жұмыртқа – 15,9%, ет және балық өнімдері – 21,1%, қант, шай, дәмдеуіштер – 1,8%. Қалған 45 % киім, аяқ киім, қажетті тауарлар, коммуналдық қызметтер, көлік, медициналық қызметтер және қызметтер сияқты азық-түлік емес қызметтер кіреді.

В.И. Селиверстов пен П.Н. Посмаков атап өткендей, соңғы жылдары құқық қолдану қызметінде сотталғандардың еңбегіне ақы төлеу, атап айтқанда оларды пайдалануға және

жалақының төмен деңгейіне жол бермеу мәселелеріне ерекше көңіл бөліне бастады [11, 92-б.]. Демек, қазіргі жағдайда кәсіпкерлердің сотталғандарды шамалы жалақы төленетін жұмысқа тартуының нәтижесі оң болмайтыны анық. Бұл ретте сотталғандардың еңбек өнімділігі азаматтық кәсіпорындармен салыстырғанда төмен болатынын атап өту керек, ал ол жалақының одан да төмен болуына әкеп соғады.

Бірқатар шет мемлекеттердің тәжірибесі көрсеткендей, бас бостандығынан айыру орындарында ұсталатын сотталғандарға қатысты жалақы мөлшері осыған ұқсас жұмысты жасағаны үшін еркін адамның жалақысынан әлдеқайда төмен белгіленеді. Мысалы, АҚШ-та жұмыс істейтін сотталғандардың орташа сағаттық жалақысы өнеркәсіпте немесе құрылыста жұмыс істейтіндерге қарағанда 5-7 есе төмен. Италияның заңнамасы бойынша сотталғандар осындай жұмыс үшін кәсіподақ тарифінің 2/3 бөлігінен артық ала алмайды. Норвегияда сотталушының бір күндегі жалақысы өнеркәсіптік жұмысшының сағаттық мөлшерлемесіне сәйкес келуі керек [12, 290-б.].

Германияда іске асырылып жатқан сотталған адамға жалақының орнына жұмысшылар мен қызметшілердің орташа жалақысының 5%-ынан төмен болмайтын пенитенциарлық мекеме әкімшілігінің ақшалай сыйақысын белгілейтін практика біз үшін қызықты болып көрінеді. Сотталғандарды толық жұмысқа орналастыру мақсатында неміс билігі төмендетілген баға белгілеуге, қажетті жұмыс режимін анықтауға рұқсат берді, жеке компаниялар сотталғандардың қажетті санын жұмысқа алуға құқылы. Төленетін ақшалай сыйақылардың ішінен сотталған адамнан мекемені ұстауға арналған сома ұсталады.

Демек, жоғарыда баяндалған мән-жайлар кейбір шетелдердің пенитенциарлық мекемелерде өндіріс құруға шағын және орта бизнес субъектілерін тарту және сотталғандардың едәуір санын олардың еңбегіне ақы төлеудің төмендігін айқындау арқылы жұмысқа орналастыру мәселелерінде шешу жолдарын көрсетеді.

А.Ш. Аккулев сотталғандардың жалақысын еркін қоғамдағы ең төменгі жалақының белгіленген айлық мөлшерінің белгісінде белгілеу қажет деп есептейді. Сонымен, жалақы мөлшері нақты анықталмаған, бірақ төменгі шекара белгіленеді және бұл іс жүзінде сотталғандарға ең төменгі жалақының белгіленген мөлшерінен аспайтын сома төленуіне әкеледі. Осыған байланысты, оның пікірінше, нақты жалақы мөлшерін белгілеу орынды, оны қандай да бір жолмен түсіндіруге мүмкіндік жоқ [2].

Қорытынды. Біздің ойымызша, бұл проблеманың оңтайлы шешімі сотталғандарға қатысты қаржылық жылға мемлекетте белгіленген ең төменгі жалақының кемінде 20% ақшалай сыйақы түрінде еңбекақы төлеу жүйесін қолдану болып табылады. Аталған ереже бас бостандығынан айыру орындарындағы құқық бұзушылар, олардың басым бөлігі өзін-өзі қамтамасыз ететін бейбіт тұрғындарға қарағанда, оларға күніне үш рет тамақ, заттай мүлік, медициналық препараттар, төсек және дәретхана керек-жарақтарын және т.б. ұсынудан көрінетін толық мемлекеттік қамсыздандыруда болуымен негізделеді.

Сайып келгенде, сотталғандардың ұсынылып отырған арзан жұмыс күші ҚАЖ мекемелерінің базасында өз бизнесін жүргізу үшін жеке кәсіпкерлерді елеулі түрде тартады, бұл өз кезегінде пенитенциарлық жүйедегі жұмыс орындарын және жұмысқа орналасқан сотталғандардың санын арттырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі: Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ кодексі.

2. Аққулев А.Ш. Бас бостандығынан айыруға сотталғандарды еңбекке пайдалану: негізгі проблемалар және шешу жолдары // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31384856#pos=5;-106.

3. [Электрондық ресурс]: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/documents/details/117773?lang=ru>.

4. Саламатов Е.А. Құқықтық саясат тұжырымдамасы жобасына ұсыныстар (қылмыстық-атқару саласы бөліміне) // <https://www.zakon.kz/5031972-predlozheniya-k-proektu-kontseptsii.html>.

5. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы «Ұлт жоспары – 100 нақты қадам» бағдарламасы // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100>.

6. Бисенқұлов Б. Пенитенциарлық жүйе халықаралық стандарттарға көшеді // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36053998#pos=38;-39.

7. Аюбаев М.А. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінде есепте тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың өзекті мәселелері // Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының Қылмыстық-атқару жүйелері: қазіргі мәселелер мен одан әрі даму перспективалары. –Екатеринбург, Қостанай: «Орал мемлекеттік заң университеті» жоғары білім берудің федералдық мемлекеттік бюджеттік білім беру мекемесі, 2018. –24-44 б.

8. Посмаков П.Н. Ресей ҚАЖ-да сотталғандарды жұмыспен қамтудың кейбір мәселелері // Қылмыс, жаза, түзету: Халықаралық пенитенциарлық форумның тезистер жинағы (Рязань, 2013 ж. 5-6 желтоқсан). –Рязань, 2013. 71-76 б.

9. Тулкинбаев Н.А., Садыков А.Ж., Тулкинбаева Ш.Ж. Пробация қызметінің есебінде тұрған тұлғаларға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің құқықтық негіздері // Хабаршы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Юриспруденция сериясы, №1 (63), 2021. – 75 с.

10. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі: Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V // кодексі https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38910832.

11. Селиверстов В.И., Посмаков П.Н. Бас бостандығынан айыру түрінде жазасын өтеуден босатылатын және босатылған адамдарды әлеуметтік бейімдеуге (қайта әлеуметтендіруге) бизнес-құрылымдардың қатысу проблемалары // Самара заң институтының хабаршысы. 2020. № 1 (37). 85-95 б.

12. Шетелдердің (Англия, Франция, Германия, Жапония) қылмыстық заңнамасы. Заң материалдарының жинағы // И.Д. Козочкиннің ред. -М., «Зерцало», 1998.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL PROCEEDING

МРНТИ: 10.79.01.

УДК: 343.1

Б.Х.Толеубекова¹, Т.Б.Хведелидзе¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая»*

НОВЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ТРЕХЗВЕННОЙ МОДЕЛИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация

Проблемы методологии в отечественной юридической науке последнего десятилетия стали исследоваться в рамках теории государства и права, реже – конституционного права и практически не рассматриваются в таких фундаментальных отраслях, как уголовное право, уголовно-процессуальное право, уголовно-исполнительное право. Данное обстоятельство вызывает определенную тревогу в том смысле, что при отсутствии методологических ориентиров указанные отрасли науки и законодательство теряют свою целостность, научную обоснованность, перспективы дальнейшего развития приобретают признак аморфности, правовые решения все больше становятся паллиативными. Все это в совокупности влечет дестабилизацию законодательства. Актуализация методологических аспектов развития репрессивных отраслей права приобретает особую остроту в условиях решения такой важнейшей задачи, как разработка и внедрение в правоприменительную практику трехзвенной модели уголовного судопроизводства. Выполнение поручения Президента РК К.К. Токаева, озвученного в послании Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года, сопряжено с реализацией большого объема законодательных и организационно-управленческих мероприятий. Система и содержание этих мероприятий должны опираться на прочную, выверенную и обновленную методологическую основу.

Ключевые слова: методология уголовного судопроизводства, трехзвенная модель уголовного процесса, стадии уголовного процесса.

Б.Х.Толеубекова¹, Т.Б.Хведелидзе¹

¹ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТІҢ ҮШ БУЫНДЫ МОДЕЛІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖАҢА ӘДІСНАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Аңдатпа

Соңғы онжылдықтағы отандық заң ғылымындағы әдіснамалық проблемалар мемлекет пен құқық теориясы аясында зерттеле бастады, көбінесе-конституциялық құқық және қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу құқығы, қылмыстық атқару құқығы сияқты іргелі салаларда іс жүзінде қарастырылмайды. Бұл жағдай әдіснамалық нұсқаулар болмаған кезде ғылым мен заңнаманың аталған салалары өздерінің тұтастығын, ғылыми негізділігін жоғалтады, одан әрі даму перспективалары аморфтық белгісіне ие болады, құқықтық шешімдер паллиативті бола бастайды деген мағынада белгілі бір алаңдаушылық тудырады. Мұның бәрі бірге заңнаманы тұрақсыздандыруға әкеледі. Құқықтың қуғын-сүргін салаларын дамытудың әдіснамалық

аспектілерін өзектендіру қылмыстық сот ісін жүргізудің үш буынды моделін әзірлеу және құқық қолдану практикасына енгізу сияқты аса маңызды міндетті шешу жағдайында ерекше өткірлікке ие болады. Мемлекет басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында айтылған ҚР Президенті Қ.К. Тоқаевтың тапсырмасын орындау заңнамалық және ұйымдастырушылық-басқарушылық іс-шаралардың үлкен көлемін іске асырумен байланысты. Осы іс-шаралардың жүйесі мен мазмұны берік, тексерілген және жаңартылған әдіснамалық негізге сүйенуі тиіс.

Түйінді сөздер: қылмыстық сот өндірісінің әдіснамасы, қылмыстық процестің үш буынды моделі, қылмыстық процестің кезеңдері.

B.Kh.Toleubekova¹, T.B.Khvedelidze¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

NEW METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF A THREE-TIER MODEL OF CRIMINAL PROCEDURE

Abstract

The problems of methodology in domestic legal science of the last decade began to be studied within the framework of the theory of state and law, less often - constitutional law and are practically not considered in such fundamental sectors as criminal law, criminal procedure law, criminal enforcement law. This circumstance is of some concern in the sense that in the absence of methodological guidelines, these branches of science and legislation lose their integrity, scientific validity, the prospects for further development acquire a sign of amorphism, legal decisions are increasingly becoming palliative. All this together leads to the destabilization of legislation. Updating the methodological aspects of the development of repressive branches of law becomes especially acute in the context of solving such a crucial task as the development and introduction of a three-tier model of criminal proceedings into law enforcement practice. The execution of the order of the President of Kazakhstan K.K. Tokayev, voiced in the message of the Head of State to the people of Kazakhstan dated September 1, 2020, is associated with the implementation of a large amount of legislative and organizational and managerial measures. The system and content of these activities should be based on a solid, verified and updated methodological framework.

Key words: methodology of criminal proceedings, three-tier model of criminal proceedings, stages of criminal proceedings.

Введение

Методологические основы любой отрасли правовой науки ведут свое начало от норм основного закона страны – конституции. Что касается Республики Казахстан и иных стран постсоветского пространства, то здесь ситуация несколько иная. Особенности переходного периода развития казахстанской государственности, обусловленной сменой общественно-экономической формации, отразились на сущности правовой идеологии, ее структуризации и модели. Наряду с этим, нельзя обходить вниманием такой фактор, как преемственность в праве. Множество институтов в отраслях права, при сохранении своего наименования, претерпели значительные изменения содержательного характера. При этом нередко имели место эклектика, выбор противоречащих друг другу моделей, попытки сочетать несочетаемые правовые тенденции и явления, поспешные правовые конструкции. Мы склонны считать, что не все, имеющее отношение к советской модели уголовного процесса, подлежало клеймению как отсталому и ненужному для национальной модели права в целом и отраслям в частности. В любом случае, опыт прошлых лет должен быть объективно оценен и подвергнут селекции на предмет сохранения и развития всего полезного и эффективного. В данном контексте речь

должна идти о новых подходах к вопросам правовой методологии. При этом каждый элемент в трехзвенной модели уголовного судопроизводства, подлежащий внедрению в казахстанскую практику, должен базироваться на обновленных, модернизированных или новых в прямом смысле методологических подходах хотя бы на том основании, что традиционная методология уже не способна служить полноценной теоретической основой тем новым явлениям, которые характерны для современного уголовного судопроизводства. Именно об этой стороне современных методов исследования ведутся научные дискуссии среди теоретиков права. Так, Т.З. Мисроков отмечает, что даже такие классические категории, как равенство и справедливость в настоящее время претерпевают значительные корректировки в своем содержании и структуре. Названный автор пишет: «Принципы юридического равенства и справедливости считаются имеющими абсолютное значение в сфере конституционно-правовых отношений. Однако, доктринальная основа теории равенства и справедливости как важнейших гуманистических ценностей отличается в разных правовых семьях» [1, с.100]. Применительно к Конституции РК необходимо отметить, что в ее преамбуле указывается, что народ Казахстана привержен идеалам свободы, равенства и согласия. Какого-либо упоминания «справедливости», в отличие, например, от Конституции РФ, по всему тексту Конституции не наблюдается. Тем не менее, казахстанские исследователи обосновывают наличие конституционной основы в оперировании понятием «справедливость», восстановление которой является главной задачей суда [2]. Новый методологический подход к сущности понятия «равенство» состоит в том, что равенство без справедливости невозможно, в содержании равенства изначально подразумевается присутствие справедливости и отсутствие упоминания последнего не лишает категорию «равенство» признака справедливости. Более того, понятие «справедливости» оценивается как методологически неопределенная категория для того, чтобы самостоятельно выполнять регулятивные функции правового принципа [3].

Проблема, рассматриваемая в настоящей работе, состоит в определении новых подходов к методологическим основам разработки и внедрения в правоохранительную деятельность трехзвенной модели уголовного судопроизводства. В Конституции РК ни в одной норме не применяются такие термины, как «звено», «полиция». Однако это не является поводом для отрицания наличия конституционной основы для разработки и внедрения трехзвенной модели уголовного судопроизводства в правоохранительную практику. Конституция, являясь программным актом долговременного действия, не может вобрать в себя все возможные варианты развития отраслевой деятельности. Достаточно общего дозволения на перспективное развитие правоохранительной и судебной систем и их деятельности, правда, в соответствии с установленными в Основном законе страны принципами.

Для разработки и исследования данной проблемы нами предпринята попытка последовательного разрешения следующих задач:

1) установление новой роли норм Конституции Республики Казахстан и актов международного права в определении основных характеристик трехзвенной модели уголовного судопроизводства;

2) определение круга понятий и институтов, требующих правовой адаптации к условиям трехзвенной модели уголовного судопроизводства.

Методологическая основа исследования традиционная – диалектический подход к процессам развития нормативной базы уголовного судопроизводства, применение общих и частных методов исследования отдельных аспектов проблематики, в том числе - системный, сравнительный, отраслевой, историзма, комплексности и др. методы.

Основная часть

1. Новая роль Конституции Республики Казахстан и актов международного права в определении основных характеристик трехзвенной модели уголовного судопроизводства.

Как известно, конституция для любого государства является основной методологической базой в сфере национального права. Казахстан в этом отношении не является исключением. Проявляется методологическое значение Основного закона в том, что одним из принципиально важных требований является соответствие нормативных актов положениям Конституции. Положения любых иных актов, противоречащих нормам Конституции, признаются неконституционными и не подлежат применению. Отсюда, формирование, конструирование любых правовых новелл должно осуществляться с учетом указанного требования. В противном случае, правовая новелла, не соответствующая данному требованию, не может быть законодательно воспринята либо подлежит отмене.

Наряду с этим, необходимо отметить, что приведенная выше схема далеко не так проста, как это может показаться на первый взгляд. Строгое следование требованию соответствия нормативных правовых актов Конституции означает движение по замкнутому кругу. Для нового места не остается. Развитие же предполагает поиск нового и его применение в науке и практике. Сложившаяся ситуация может показаться тупиковой. Но выход из нее возможен. Нужны новые подходы к пониманию сущности старых истин.

Лексическое толкование термина «методология» сводится к следующему. Термин «методология» происходит от греческого *methodos* + *logos* – «путь» + «слово» и означает: 1. Учение о методах научного познания. 2. Учение о структуре, логической организации, методах и средствах деятельности. 3. Совокупность методов, применяемых в какой-либо сфере деятельности [4, с. 397]. С философской точки зрения понятие «методология» формулируется следующим образом: методология – система принципов и способов организации и построения теоретической и практической деятельности, а также учение об этой системе [5, с. 365]. Интерпретация понятия методологии теории государства и права дана М.Н. Марченко: это система особых методов (приемов, способов) изучения общих закономерностей возникновения, становления и развития государственно-правовых явлений [6, с.20]. Что касается методологии уголовно-процессуального права, то ее изменчивость хорошо иллюстрируется при сравнении точек зрения на искомый предмет в советский период развития права и в современных условиях. Так, авторы учебника уголовного процесса, изданного в 1972 году, нас убеждали в том, что «советская наука уголовного процесса, как и советская правовая наука в целом, - партийная наука», что метод диалектического материализма – единственно научный метод познания действительности [7, с.32-33]. В современных условиях отечественные правоведы признают, что методология – это только совокупность методов, но это такая совокупность, которая позволяет решать теоретико-правовые вопросы. Так, А.Г. Диденко пишет: «Методология познания правовой действительности базируется на положениях общей теории познания. Однако при использовании философских выводов в прикладных исследованиях возникают трудности двоякого рода. Во-первых, в самой философии есть ряд нерешенных проблем, в том числе и в области общей теории познания, что неизбежно проецируется на отраслевые науки, создавая специфические сложности. Во-вторых, существуют научные проблемы и в правоведении, вследствие чего снижается эффективность использования здесь научных методов познания» [8, с. 8]. Наша точка зрения состоит в том, что, не отрицая места, роли и значения диалектического метода познания правовой действительности, мы полагаем, что методология уголовно-процессуальной науки должна определять способы и пути постижения сущности предмета. Методология в узком смысле – это комплекс способов, приемов и различных средств, применение которых позволит составить целостное представление о предмете уголовного процесса [9, с.42-45]. Таким образом, отраслевая правовая методология –

достаточно гибкая материя и на ее содержание влияют социально-политические приоритеты, соответствующие конкретному этапу развития того или иного государственного образования.

Наша задача – определить сущность новой роли Конституции РК при решении задачи внедрения в уголовной судопроизводство трехзвенной модели ее реализации. Задача сформулирована Президентом Республики Казахстан К.К. Токаевым в его Послании народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий». В названном документе Глава государства дал государственным органам поручение: внедрить трехзвенную модель уголовного процесса с четким разделением полномочий, на основе сохранения баланса в контексте системы сдержек и противовесов, создания на каждом этапе эффективных фильтров [10]. Что необходимо понимать под фильтрами? Если учесть, что новая модель уголовного судопроизводства состоит из звеньев: «полицейский – прокурор – суд», то, видимо, фильтры должны также дифференцироваться с учетом рамок каждого звена. Отсюда, фильтр – это комплекс процессуально-правовых способов своевременного нахождения, выявления допущенных уполномоченными лицами нарушений законности и их устранение. При таком подходе производство по делу, переходя от одного звена к другому, должно быть свободным от правонарушений, исключая какие-либо препятствия для разрешения судом дела по существу. В условиях действующего УПК РК основные полномочия по осуществлению «фильтрации» делегированы на досудебных стадиях – следственному судье и процессуальному прокурору, в судебном производстве – суду и государственному обвинителю/прокурору. Задействованы два звена: прокурор и суд. Звено «полицейский» в приведенной схеме выступает только в роли поднадзорного субъекта и никакими полномочиями по осуществлению функции «фильтрации» не обладает. Такое положение объективно вытекает из содержания ст. 83 Конституции РК, а также ЗРК «О прокуратуре». Для обеспечения необходимого баланса в этой части, как нам представляется, необходим самостоятельный закон о полиции. В настоящее время мы руководствуемся Законами Республики Казахстан «Об органах внутренних дел», «О правоохранительной службе», «О государственной службе охраны», «О специальных государственных органах». Однако для решения задачи по полноценному внедрению трехзвенной модели уголовного судопроизводства, во-первых, названных законов явно недостаточно; во-вторых, они сами нуждаются в корректировке с учетом предстоящих изменений в УПК РК.

Таким образом, нуждаются в новом осмыслении такие конституционные понятия и категории, как самостоятельность и независимость ветвей единой государственной власти, функции прокуратуры в уголовном процессе, конституционные принципы правосудия. Триединство государственной власти, представленной законодательной, исполнительной и судебной ветвями, необходимо подвергнуть новому толкованию с точки зрения степени их самостоятельности и независимости, во-первых, друг от друга; во-вторых, от общегосударственной политики. Определение полей независимости каждой из ветвей власти, а также форм, целей и задач их взаимодействия определенным образом выходит за пределы «применения сдержек и противовесов». Речь не идет еще об одной конституционной реформе. Стабильность конституции – признак стабильности национальной правовой системы. Отсюда, нужна новая интерпретация норм Конституции РК с тем, чтобы в ее нормах не усматривать непреодолимых жестких рамок в регламентации сферы правоохраны и суда и не создавать искусственных препятствий на пути поступательного развития институтов права. Безусловно, новая интерпретация основополагающих конституционных норм предполагает разумный и бережный подход к общечеловеческим ценностям, содержание и смысл которых во все времена остается неизменным. Осуществление государственной власти на основе взаимодействия всех ее ветвей с использованием системы сдержек и противовесов (п.4 ст. 3 КРК) является непосредственным отражением идеи самостоятельности каждой из ветвей, наличием запрета на превалирование какой-либо из них. Фактическое соотношение, на наш взгляд, носит несколько иной характер: все ветви власти находятся под влиянием политики государства, приоритетов в общей системе политических целей и задач. Именно об этом говорят теоретики права в своих

работах. Так, В. Е. Чиркан утверждает, что разные элементы государственной власти (законодательной, судебной и исполнительной) не могут быть абсолютно независимы друг от друга: невозможно представить такую деятельность государства нормальной, когда государственные органы выступают с совершенно различных принципиальных позиций [11, с.257]. Эту позицию поддерживает Н.Н. Веретенников и доказывает ее на примере стран, переживавших периоды особых правовых режимов. В частности, он отмечает, что влияние политической власти на судебную проявляется в двух аспектах:

- позитивном, когда продуманная и взвешенная политика укрепляет государство и его институты;
- в негативном, когда непродуманная политика приводит к ослаблению или даже гибели государства.

В современный период доминирование политической власти над судебной в условиях перманентных локальных военных конфликтов, приобрело транснациональный характер с несколькими центрами влияния (США, Западная Европа) [12, с. 326].

Процесс внедрения трехзвенной модели уголовного судопроизводства объективно затрагивает все три ветви власти: 1) законодательная призвана обеспечить нормативно-правовую основу данной модели (УК РК, УПК РК, ЗРК «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», ЗРК «О прокуратуре» и др.; 2) исполнительная – определить параметры деятельности полиции; 3) судебная – обеспечить справедливое, скорое и законное разрешение уголовного дела по существу.

Интерес представляют акты международного права, затрагивающие осуществление взаимодействия институциональных образований разных стран в сфере уголовного преследования. Международные договоры, участником которых является Казахстан, содержат определенные положения, которые прямо или косвенно отражают участие полиции в досудебном производстве. Так, например, в Гаагской Конвенции о борьбе с незаконным захватом воздушных судов указывается, что «Государство, на территории которого находится преступник, заключает его под стражу или принимает другие меры, обеспечивающие его присутствие... Такое Государство немедленно производит расследование фактов» (пп.1 и 2 ст. 6) [13]. Постановление о заключении под стражу выносит орган уголовного преследования, который также осуществляет предварительное расследование. Минская Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам также содержит положения, имеющие отношение к функциям органов полиции. Так, в нормах указанной Конвенции закрепляется, что договаривающиеся стороны обязуются передать друг другу предметы, которые могут иметь значение доказательств в уголовном деле (п.1 ст. 78) [14]. Собираение и документальное оформление доказательств относится к функциям органов уголовного преследования, включая органы дознания/полиции. В развитие положений Минской Конвенции договаривающимися сторонами был подписан Протокол к данной Конвенции, в соответствии с которым соответствующая Сторона обязана немедленно принимать меры к розыску и взятию под стражу лица, выдача которого требуется (ст. 60) [15].

Большой конкретикой обладают межправительственные соглашения, в положениях которых усматриваются правоохранительные органы, принимающие непосредственное участие в организации и проведении оперативно-розыскных мер, а также дознания и расследования транснациональных преступлений. Такие положения содержатся в межправительственных Соглашениях Республики Казахстан, Кыргызской Республики и Республики Узбекистан о сотрудничестве в борьбе с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ и злоупотреблении ими [16], Республики Казахстан и Федеративной Республики Германия о сотрудничестве в борьбе с организованной преступностью, терроризмом и другими опасными видами преступлений [17], Республики Казахстан и Кыргызской Республики о сотрудничестве в области контроля наркотиков [18] и иных актах в сфере противостояния преступности.

2. Круг понятий и институтов, требующих правовой адаптации к условиям трехзвенной модели уголовного судопроизводства

Очевидно, что в условиях внедрения трехзвенной модели уголовного судопроизводства актуализируются вопросы адаптации традиционных институтов и понятий, обслуживающих досудебное производство применительно к звену «полицейский», сферу прокурорского надзора и уголовного преследования применительно к звену «прокурор», сферу судопроизводства применительно к звену «суд».

Не претендуя на исчерпывающее освещение данного аспекта, полагаем возможным выделить те области уголовного процесса, в которых имеется наибольшая потребность в указанной адаптации. Прежде всего необходимо оговориться, что под адаптацией нами понимается круг необходимых изменений и дополнений, которые целесообразно внести в существующую регламентацию того или иного правового явления или предписания.

1. Дифференциация судопроизводства на звенья «полицейский – прокурор – суд» предполагает уточнение понятия «система» уголовного процесса. Под системой подразумевается деление производства по делу на стадии. Указанное понятие относится к доктринальным и разными научными школами искомая дефиниция формулируется различно. С учетом того, что в УПК РК отсутствует определение понятия «стадия», но сам термин в ряде норм применяется, нами предлагается включить в УПК РК определение понятия «стадия» с тем, чтобы четко и однозначно обозначить конкретные стадии, в рамках которых каждое звено осуществляет свои функции. Это важно, например, в отношении судебного контроля за досудебным производством (в лице следственного судьи мы усматривает праобраз лица, уполномоченного осуществлять функцию «фильтрации»), такая же ситуация в отношении процессуального прокурора, который вправе осуществлять уголовное преследование путем принятия уголовного дела к своему производству. В сложившихся обстоятельствах наиболее четкое правовое отграничение прослеживается в отношении судебных стадий, хотя и здесь наблюдается некоторое вторжение суда в стадии досудебного производства во взаимосвязи с судебным контролем. Жестко разграничить стадии на основе дифференциации звеньев в прямом смысле – задача практически неразрешимая, более того, такая задача и не должна стоять. Объективно будут иметь место «транзитные зоны или стадии», связанные с передачей уголовного дела из одного звена в другое.

2. Доминирование дознания над предварительным расследованием объективно потребует изменений подходов к системе органов дознания и их полномочий. В данном аспекте представляется целесообразным определение соотношения между такими участниками процесса, как «орган дознания», «начальник органа дознания», «дознатель» и «орган полиции», «начальник органа полиции», «полицейский». Очевидно, что возникает необходимость в принятии самостоятельного закона о полиции (подобный закон принят и действует, например, в РФ).

В целом нуждается в фундаментальных разработках институт дознания. В настоящее время наблюдается определенная стагнация в этом направлении. Одна из причин, на наш взгляд, состоит в частых изменениях организационных основ функционирования органов дознания во взаимосвязи с процессами реформирования правоохранительных органов.

3. Система принципов уголовного процесса на протяжении последних двадцати лет является предметом серьезных дискуссий. Суть этих споров сводится к следующим научным позициям: 1) формулы (названия) принципов перешли из УПК РК 1997 года, относящегося к переходному периоду развития казахстанской государственности, в УПК РК 2014 года. Превалирующее большинство гарантий их соблюдения, предусмотренные в прежнем Кодексе, текстуально воспроизведены в новом УПК РК. Иными словами, принципы УПК РК не в полном объеме соответствуют современным запросам в данной части; 2) установленных в УПК РК принципов явно недостаточно в условиях внедрения в сферу уголовного судопроизводства таких новых институтов, как медиация, процессуальное соглашение,

приказное производство. Иными словами, теоретики права предлагают включить в действующее уголовно-процессуальное законодательство дополнительные принципы, обеспечивающие полноценную реализацию подозреваемым и потерпевшим своих диспозитивных интересов [19, 20].

4. Институты доказательств и доказывания в уголовном процессе проявляют тенденцию к отставанию от реальных запросов следственно-криминалистической практики условиях интенсификации процессов цифровизации уголовного судопроизводства. Применение в досудебном производстве цифровых технологий предполагает изменение методологических подходов к понятиям «источник доказательств», «носитель доказательственной информации», «процессуальный документ и его юридическая сила» в случаях оперирования его электронной версией, расширение поля толкования понятия «иной документ» и др. [21].

5. Внедрение в уголовный процесс в 2014 году института негласных следственных действий, как считают специалисты, значительно расширило возможности собирания доказательств по уголовным делам. Однако научное обоснование правомерности использования негласной информации в качестве самостоятельных доказательств до сих пор не получило надлежащего развития. Указанный институт приобретает большую значимость в условиях усиления роли органов дознания (полиции) в ходе внедрения трехзвенной модели уголовного судопроизводства. Институт негласных следственных действий применим как в рамках института дознания, так и в рамках института доказательств. Необходимые целостные и комплексные исследования по разрешению проблем, связанных с определением соотношения между понятиями «следственное действие» и «негласное следственное действие», доказательств, полученных в результате их проведения, порядка проверки законности проведения негласных следственных действий и иных сопутствующих проблем [22].

Список использованной литературы:

1. Мисроков Т.З. Юридическое равенство и справедливость как значимые цели российского конституционализма //Евразийский юридический журнал, № 10 (137), 2019. – С.100-103
2. Караев А. А., Касымбек А. О. Конституционное сознание – составная часть построения правового государства и гражданского общества//Хабаршы/Вестник КазНПУ им. Абая, Серия «Юриспруденция», № 4 (50). 2017. – С.15-21.
3. Большой словарь иностранных слов / Составитель А.Ю.Москвин. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 816 с.
4. Дедов Д. И. Юридический мет од: научное эссе. – М., 2008. //Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://lawmix.ru/>
5. Философский энциклопедический словарь. – М.: Издательство «Советская энциклопедия». 1983. – 840 с.
6. Теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е, перераб. и доп. Отв. Ред. Проф. М.Н. Марченко. Том 1. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – 528 с.
7. Уголовный процесс: Учебник для вузов. – М.: Юрид. литература, 1972. – 583 с
8. Диденко А. Г. О познании правовой действительности // Гражданское право: Общая часть: Учебное пособие. – Алматы: Юрид. литература, 2003.
9. Толеубекова Б. Х. Метод уголовно-процессуального права //Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан: Часть Общая. Академический курс в 2-книгах. Книга первая. – Алматы: ТОО Издательская компания «НАС», 2004. – С.42-48.
10. Токаев К. К. Казахстан в новой реальности: время действий. – Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана//Каз. правда, 2 сентября 2020 года.
11. Чиркан В. Е. Конституционное право: Россия и зарубежный опыт. – М.: Зерцало, 1998.

12. Веретенников Н.Н. Судебная власть и политика в условиях особых правовых режимов: точки соприкосновения //Евразийский юридический журнал, № 10 (137), 2019. – С. 324-326.

13. Конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов. – Совершена в Гааге 16 декабря 1970 года. Для РК вступила в силу 4 мая 1995 г.//Сборник документов по международному праву. Том 1. /Под общей редакцией К. К. Токаева. – Алматы: САК, 1998. – С.499-504.

14. Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам. – Совершена в Минске 22 января 1993 г. Для РК вступила в силу 19 мая 1994 г.//Сборник документов по международному праву. Том 1. /Под общей редакцией К. К. Токаева. – Алматы: САК, 1998. – С.506-533.

15. Протокол к Конвенции о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам от 22 января 1993 года. – Совершено в городе Москве 28 марта 1997 г. Протокол вступил в силу с 1 января 1998 г.//Сборник документов по международному праву. Том 1. /Под общей редакцией К. К. Токаева. – Алматы: САК, 1998. – С.533-538.

16. Соглашение между Правительством Республики Казахстан, Правительством Кыргызской Республики и Правительством Республики Узбекистан «О сотрудничестве в борьбе с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ и злоупотреблении ими». – Совершено в городе Ташкенте 5 апреля 1996 г.// Сборник документов по международному праву. Том 1. /Под редакцией К. К. Токаева. – Алматы: САК, 1998. - С.541-546.

17. Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Федеративной Республики Германия о сотрудничестве в борьбе с организованной преступностью, терроризмом и другими опасными видами преступлений. – Совершено в городе Алматы 10 апреля 1995 г.//Сборник документов по международному праву. Том 1. /Под редакцией К. К. Токаева. – Алматы: САК, 1998. - С.552-557.

18. Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Кыргызской Республики о сотрудничестве в области контроля наркотиков. – Совершено в городе Алматы 8 апреля 1997 г.//Сборник документов по международному праву. Том 1. /Под общей редакцией К. К. Токаева. – Алматы: САК, 1998. - С.566-568.

19. Хведелидзе М.Ж. Процессуально-правовые основы принципов, регулирующих институт процессуального соглашения (по законодательству Республики Казахстан) //Хабаршы/Вестник КазНПУ им. Абая, Серия «Юриспруденция», № 4 (50), 2017. – С.133-146.

20. Толеубекова Б. Х. Сущность и значение принципов уголовного процесса. //Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан: Часть Общая. Академический курс: Книга первая. – Алматы: ТОО Издательская компания «НАС», 2004. – С. 277-281.

21. Кенжибекова Э.П. Иные процессуальные способы собирания доказательств// Хабаршы/Вестник КазНПУ им. Абая, Серия «Юриспруденция», № 1 (55), 2019. – С. 53-58.

22. Хведелидзе Т.Б. Соотношение негласных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий (по законодательству Республики Казахстан) //Хабаршы/Вестник КазНПУ им. Абая, Серия «Юриспруденция», № 1 (55), 2019. – С. 78-83.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Байсымакова Д.С. Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: dana_2274@mail.ru

Бейсенбаева М.Т. -заң ғылымдарының кандидаты, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің құқық кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қазақстан, Алматы қ.; e-mail: Manshuk.Beisenbaeva@mail.ru

Белхожаева Д.Ж., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: dinar_15@list.ru

Бурибаев Е.А., заң ғылымдарының докторы, профессор, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының меңгерушісі. e-mail: yertek-a@mail.ru

Бурханова Л. М., заң ғылымдарының кандидаты, Ташкент мемлекеттік заң университетінің Азаматтық құқық кафедрасының доценті, e-mail: burkhanova.leyla@mail.ru

Ерлан А., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, "Құқықтану" мамандығының 2-курс магистранты, e-mail: Arulove1998@gmail.com

Жомартқызы А. - ҚазҰАУ, аға оқытушы, Алматы қаласы, Қазақстан, e-mail: zhomartkuzya8@gmail.com

Исабаева Ж.Н. - Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: jan6796@mail.ru

Караходжаева Д. М., заң ғылымдарының докторы, Ташкент мемлекеттік заң университетінің Азаматтық құқық кафедрасының профессоры, e-mail: karaxodjaevad1955@mail.ru

Меирбекова Г.Б., Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Мухамеджанов О.З., Ташкент мемлекеттік заң университеті (Өзбекстан Республикасы), e-mail: ddburan@rambler.ru

Нгуен Ван Дунг., заң ғылымдарының докторы, Вин университетінің Заң факультетінің оқытушысы, Вьетнам. Мекен-Жайы: 182 Ле-Дуан, Винь-Сити, Нге-Ан, Вьетнам. Phone: 0238.3855452, Fax: 0238.3855269. Email address: Vinhuni@vinhuni.edu.vn. Website: www.vinhuni.edu.vn, E-mail: dungdhv0708@gmail.com

Рахимова Г.Н., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: gakku_almatycity@mail.ru

Садыков А.Ж., заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының ІО-да әлеуметтік жұмысты ұйымдастыру кафедрасының оқытушысы. Қостанай қаласы, Абай даңғ.ІІ. Email: askar.sadykov.87@inbox.ru

Тайторина Б.А., заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, e-mail: binur.a@mail.ru

Толубекова Б.Х. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, e-mail: madina_khv@mail.ru

Тулкинбаев Н.А., педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазақстан Республикасы ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының ІО-да әлеуметтік жұмысты ұйымдастыру кафедрасының бастығы. Қостанай қаласы, Абай даңғ.ІІ. e-mail: nurlan_tulkinbai@mail.ru

Тулкинбаева Ш.Ж., құқық магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының ғылыми зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері. Қостанай қаласы, Абай даңғ.ІІ. Email: tulkinbayeva99@mail.ru

Тұрлыханқызы К., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының оқытушысы e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Хведелидзе Т.Б. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Baisymakova D.S., Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: dana_2274@mail.ru

Beissenbayeva M.T. - Candidate of Law, associate professor of the Department of law of the Kazakh National Agrarian Research University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: Manshuk.Beisenbaeva@mail.ru

Belkhozhayeva D.Zh., Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: dinar_15@list.ru

Buribayev E.A., doctor of law, Professor, head of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law of Abai KazNPU, e-mail: yermek-a@mail.ru

Burkhanova L.M., Ph.D., Associate Professor of Civil Law, Tashkent State Law University, e-mail: burkhanova.leyla@mail.ru

Erlan A., 2 master's graduate student of the speciality "jurisprudence" of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Arulove1998@gmail.com

Issabayeva Zh. Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: jan6796@mail.ru

Karakhodzhaeva D.M., Doctor of Law, Professor, Department of Civil Law, Tashkent State Law University, e-mail: karaxodjaevad1955@mail.ru

Khvedelidze T.B., Ph.D., ass.professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law KazNPU named after Abai. Almaty, Kazakhstan. email: khvedelidze_tima@mail.ru

Meirbekova G.B., Associate Professor, Department of Jurisprudence, Abai KazNPU, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Mukhamedzhanov O.Z., Tashkent State Law University (Republic of Uzbekistan), e-mail: ddburan@rambler.ru

Nguyen Van Dung., Doctor of Law, lecturer at Faculty of Law, Vinh University, Vietnam. Address: 182 Le Duan, Vinh City, Nghe An, Vietnam. Phone: 0238.3855452, Fax: 0238.3855269. Email address: Vinhuni@vinhuni.edu.vn. Website: www.vinhuni.edu.vn, E-mail: dungdhv0708@gmail.com

Rakhimova G.N., Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: gakku_almatycity@mail.ru

Sadykov A.Zh., master of law, lecturer of the department of social work organization in the department of internal affairs of Kostanay Academy of the IAM of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabyrbayev. Kostanay.11 Abay avenue. Email: askar.sadykov.87@inbox.ru

Taitorina B.A., Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: binur.a@mail.ru

Toleubekova B.Kh. . – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: madina_khv@mail.ru

Tulkinbaev N.A., PhD in Pedagogy, associate professor, head of the department of social work organization in the department of internal affairs of Kostanay Academy of the IAM of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabyrbayev. Kostanay.11 Abay avenue. Email: nurlan_tulkinbai@mail.ru

Tulkinbaeva Sh.Zh., master of law, senior researcher of the research center in the department of internal affairs of Kostanay Academy of the IAM of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabyrbayev. Kostanay.11 Abay avenue. Email: tulkinbayeva99@mail.ru

Turlykhanqyzy K., Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Zhomartkyzy A. - the Kazakh National Agrarian Research University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhomartkyzya8@gmail.com

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Байсымакова Д.С., старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан. email: dana_2274@mail.ru

Бейсенбаева М.Т.- кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры Права Казахского национального аграрного исследовательского университета, Казахстан, г. Алматы, e-mail: Manshuk.Beisenbaeva@mail.ru

Белхожаева Д.Ж., старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан. email: dinar_15@list.ru

Бурибаев Е.А., доктор юридических наук профессор, заведующий кафедрой Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: yertek-a@mail.ru

Бурханова Л.М., кандидат юридических наук, доцент кафедры Гражданское право Ташкентского государственного юридического университета, e-mail: burkhanova.leyla@mail.ru

Ерлан А., магистрант 2 курса "Юриспруденция"» Института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: Arulove1998@gmail.com

Жомартқызы А., КазНАУ, ст. преподаватель, г.Алматы, Казахстан. e-mail: zhomartkuzya8@gmail.com

Исабаева Ж.Н. ст.преподаватель кафедры Юриспруденции Института Истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: jap6796@mail.ru

Караходжаева Д.М., доктор юридических наук, профессор кафедры Гражданское право Ташкентского государственного юридического университета, e-mail: karaxodjaevad1955@mail.ru

Меирбекова Г.Б., ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Мухамеджанов О.З., Ташкентский государственный юридический университет (Республика Узбекистан), e-mail: ddburan@rambler.ru

Нгуен Ван Дунг., доктор юридических наук, преподаватель юридического факультета Винского университета, Вьетнам. Адрес: 182 Ле-Дуан, Винь-Сити, Нге-Ан, Вьетнам. Phone: 0238.3855452, Fax: 0238.3855269. Email address: Vinhuni@vinhuni.edu.vn. Website: www.vinhuni.edu.vn, E-mail: dungdhv0708@gmail.com

Рахимова Г.Н., старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан. email: gakku_almatycity@mail.ru

Садыков А.Ж., магистр юридических наук, преподаватель кафедры организации социальной работы в ОВД Костанайской академии МВД Республики Казахстан. г. Костанай, пр. Абая, 11. Email: askar.sadykov.87@inbox.ru

Тайторина Б.А., доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: binur.a@mail.ru

Толубекова Б.Х., доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: madina_khv@mail.ru

Тулкинбаев Н.А., кандидат педагогических наук, доцент, начальник кафедры организации социальной работы в ОВД Костанайской академии МВД Республики Казахстан. г. Костанай, пр. Абая, 11. e-mail: nurlan_tulkinbai@mail.ru

Тулкинбаева Ш.Ж., магистр права, старший научный сотрудник научно-исследовательского центра Костанайской академии МВД Республики Казахстан. г. Костанай, пр. Абая, 11. Email: tulkinbayeva99@mail.ru

Турлыханкызы К., Институт истории и права КазНПУ имени Абая, Преподаватель кафедры «Юриспруденции», e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Хведелидзе Т.Б., к.ю.н., асс.профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан. email: khvedelidze_tima@mail.ru

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(nesibeli77@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2021 ж. №4 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 3500 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2021 жылдың 1 жетоксанына дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты шығарылымның бас редакторының электрондық поштасына жіберіңіз: nesibeli77@mail.ru

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет	
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95	
2	ИИН (төлем жасау үшін)	
3	Ғылыми дәрежесі	
4	Ғылыми атағы	
5	Жұмыс орны	
6	Қызметі	
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)	
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары	

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӘӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен – ӘӨЖ, ҒТАМР*;
 - Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН (қою шрифтпен);
 - Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
 - Бір жолдан кейін аңдатпа (от **80** до **100** сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
 - Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
 - Бір жолдан кейін мәтін;
 - Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
 - Мақала көлемі – 10 бет (минималды көлем – 5 бет, ерекше жағдайда – 15-17 бет);
 - Мәтін Word 97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
 - Шрифт Times New Roman;
 - Кегль – 14;
 - Жоларалық интервал 1,0;
 - Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20 мм, сол – 30 мм, оң – 15 мм.
- Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1, с. 15] – **1** – дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **15 б.** – бетін және оның номерін көрсету.

*ҒТАМР – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/ зерттеу әдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар (қорытынды). Мақала мәтіні бетте екі бағанада орналасады.

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ. АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в № 4, 2021 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц – 3500 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей – до 1 декабря 2021 г.

Заявку на публикацию следует отправлять по электронной почте гл. редактору издания: nesibeli77@mail.ru

Форма заявки:

№	Сведения об авторе	
1	Ф.И.О. полностью +фото: 70x95	
2	ИИН (для оформления счета на оплату)	
3	Ученая степень	
4	Ученое звание	
5	Место работы	
6	Занимаемая должность	
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)	
8	Адрес электронной почты, контактный телефон	

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см.ниже:

- В левом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
 - Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полу жирным шрифтом);
 - Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;
 - Через строку аннотация (от **80** до **100** слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
 - Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
 - Через строку текст;
 - Через строку список литературы (шрифт - курсив);
 - Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17 страниц);
 - Текст должен быть набран в редакторе Word 97-2003;
 - Шрифт Times New Roman;
 - Кегль – 14;
 - Междустрочный интервал 1,0;
 - Параметры страницы: верхний и нижний – 20 мм, левый – 30 мм, правый – 15 мм.
- Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1, с. 15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированным и состоять из: Введение (актуальность, цели и задачи, методология, метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заключение). Текст статьи размещается на странице в две колонки.

УДК 323.28
МРНТИ 11.25.41

Кузнецов Е.А.¹

*¹д.и.н., профессор, Института Сорбонна-Казахстан при КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: yermek-a@mail.ru*

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как Youtube и социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступность подобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей вышеуказанного видеохостинга и социальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет

Е.А. Кузнецов¹

*¹т.ғ.д., Абай атындағы Қаз ҰПУ, Сорбонна-Қазақстан институтының профессоры,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: yermek-a@mail.ru*

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқты түрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидалары мен доғмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақалада террористік актілерге бүгінде желіде кеңінен таралған «ВКонтакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық баст-амаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудио материалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Кілт сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет

Kuznetsov E.A.¹

¹d.p.s., professor of the Institute of Sorbonne-Kazakhstan at Abai KazNPU,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: yermek-a@mail.ru

RELEVANCE AGAINST CYBERCRIME

Abstract

Nowadays, in a condition of high ICT-s developments some terrorist organizations, as well as various associations of an extremist nature, taking as a basis dogmas of Islam religion, received a kind of information-technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to more actively carry their destructive ideology and recruit into its ranks more and more followers in different parts of the world.

This article describes some of the problems of the proliferation not only of open recruitment to terrorist actions, but also of religious extremism assumptions expressed in the video sermons of questionable character in such widely used information resources as Youtube and social network "VKontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan. There is also analyzed the availability of such materials and videos for groups of Kazakhstani segment of users.

Keywords: Information Space, Internet, social networks, the ideology, Internet communities, the threat of radicalism and religious extremism, terrorism, salafism, KazNET

Современная ситуация на мировой арене с ее активными военными действиями на Ближнем Востоке и широким распространением деструктивной идеологии, построенной на исламском радикализме, не оставляет никаких сомнений в том, что терроризм имеющий под собой религиозную основу представляет собой особую опасность. Из конфликтов, некогда имеющих локальный характер терроризм перерос в глобальную проблему всего человечества, требующей от международного сообщества действовать, объединяя всевозможные усилия как в правовой сфере, так и в финансовой.

Исключением не являются и действия, направленные на постоянную защиту и контроль информационного пространства каждого государства и союза, как актора международных отношений. Представляя собой сложную много-компонентную систему информационное пространство государства подвергается частым кибер-атакам как со стороны других стран-конкурентов, так и со стороны террористических организаций. Но если данный вид угрозы является довольно динамичным и ярко выраженным, то наличие пропагандистских групп, страниц и сообществ радикального толка в интернет пространстве любой страны представляется как механизм замедленного действия, пусть менее выраженного, но имеющего не менее серьезные последствия.

Список использованной литературы:

1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017 г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3

2 Карин, Е. Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://caa-network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)

3 Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/> (дата обращения: 15.02.2017)

4 Каратаева, Л. (ИГИЛ) ДАИШ подкрался виртуально [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL: <http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtual-no> (дата обращения: 14.02.2017)

5 *Botobekov, U. ISIS and Central Asia: A Shifting Recruiting Strategy [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/>(датаобращения: 17.02.2017)*

6 *Смайыл М. В Казахстане ведут борьбу с интернет-пропагандой экстремизма [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://bnews.kz/ru/news/obshchestvo/religiya/v-kazahstane-vedut-borbu-s-internetpropagandoi-ekstremizma-2015-10-31-1180077> (дата обращения: 15.02.2017)*

7 *СПИСОК религиозной литературы и информационных материалов, признанных экстремистскими и запрещенных к ввозу, изданию и распространению на территории Республики Казахстан [Электрон.ресурс]. – 201, б. – URL:<http://pravstat.prokuror.kz/rus/okp-sisu/spisok-religioznoy-literatury-i-informacionnyh-materialov-priznannyh-ekstremistskimi-i> (дата обращения: 14.02.2017)*

8 *Обеспечить безопасность. – Алматы: Казахстанская правда, 2016. – С.1*

9 *Шингалиева А.К., Симтиков Ж.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы //Вестн. КазНПУ. Сер. Международная жизнь и политика – 2016. – № 4. – С. 74.*